

SİİRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

Evin AKDEMİR

İBRÂHİM HAKKI ERZURÛMÎ'NİN İTİKÂDİ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Cemalettin ERDEMÇİ

SİİRT/2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMA DİZİNİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
3. Araştırmanın Yöntemi.....	5
4. İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin Hayatı ve Eserleri	6
1.BÖLÜM - ULUHİYYET	16
1. Tevhid	16
2. Allah'ın Subuti ve Tenzihî Sıfatları	17
3. İnsan Fiilleri	29
4. Ecel.....	32
5. Büyük Günah ve Şefaat.....	34
2.BÖLÜM - NÜBÜVVET	39
1. Peygamberlerin Özellikleri	40
2. Peygamberlerin İsimleri	42
3. Dört Büyük Kitap.....	44
4. Suhuf	46
5. Meleklerin Özellikleri	47
6. Dört Büyük Melek	48
3. BÖLÜM - SEMİYYAT.....	50
1. Kabir Hayatı	51
2. Kıyamet Alametleri.....	54
3. Kıyamet ve Mahşer	57
4. Mizan, Sırat ve Kevser.....	60

5. Cennet, Cehennem ve A'raf.....	62
SONUÇ.....	66
KAYNAKÇA	68
EKLER.....	74
İBRÂHİM HAKKI ERZURÛMÎ'NİN AKAİD MANZUMESİ.....	74
ÖZGEÇMİŞ.....	89

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****İBRÂHİM HAKKI ERZURÛMÎ'NİN İTİKÂDİ GÖRÜŞLERİ****Evin AKDEMİR****Tez Danışmanı****Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI**

Sayfa Toplamı: 95

Jüri**Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI****Doç. Dr. Fadıl AYĞAN****Dr. Öğr. Üyesi Metin YILDIZ**

İbrâhim Hakkı; 1703 yılında Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğmuş, ilim ve tasavvuf çevresinde, ilâhî aşk terbiyesi içinde yetişmiştir. Kendisine "Erzurûmî" lakabı verilmesi bundan dolayıdır. Erzurum'da okumuş, mensup olduğu medeniyetin dillerini ve ilimlerini, derin bir hâkimiyetle bu çevrede öğrenmiştir. Kayınbabası ve şeyhi olan İsmâil Fakirullah'ın Siirt'in Tillo ilçesinde bulunan dergâhına yerleşerek onun yerine şeyh olmuştur. Tasavvufi bir hayat içinde büyüyen İbrâhim Hakkı, hafızası ve zekasıyla dikkat çekmektedir. Çocuk diyeceğimiz yaşlarda yaşlıları oyun oynarken, kendisi kitaplarla ilgilenmektedir. İlim aşkı onu sürekli daha çok öğrenmeye sevk etmekteydi. Bu ilim aşkı ona çok sayıda kitap yazdırmıştır. Ailesini bırakarak aylarca İstanbul'da araştırmalar yaptığı da bilinmektedir. Yaptığı araştırmalar neticesinde *Marifetname* isimli eserini ortaya koymuştur. Bu eserlerinden bir tanesi de İslam İncancının temel esaslarını yazmış olduğu "Akaid Manzumesi"dir. Burada birçok İtikâdi meseleyi ele almıştır. İbrâhim Hakkı'nın İtikâdi görüşleri incelendiğinde, onun görüşlerinin genel olarak Ehl-i Sünnet çizgisinde olduğu ve Maturidi anlayışta olduğu anlaşılmaktadır. Allah inancı, fiillerin yaratılması, ecel, kader ve akaidin temel konuları hakkında görüşleri bulunan İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin, bu konuları anlatılmaya değer konulardır. İbrâhim Hakkı Erzurûmî, miras bıraktığı onca eserden sonra 1780'de Tillo'da vefat etmiştir.

Anahtar kelimeler: Akaid, tevhid, peygamber, ahiret, cennet, cehennem.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****VIEWS OF İBRÂHİM HAKKİ ERZURÛMÎ ON FAITH****Evin AKDEMİR****Thesis Advisor****Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI**

Page Total: 95

Jury**Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI****Assoc. Dr. Fadıl AYĞAN****Asts. Prof. Metin YILDIZ**

İbrâhim Hakkî; He was born in Hasankale district of Erzurum in 1703 and grew up in the divine love discipline around science and mysticism. It is for this reason that he was nicknamed "Erzurûmî". He studied in Erzurum and learned the languages and sciences of the civilization he belongs to in this environment with deep domination. His father-in-law and sheikh, İsmâil Fakirullah, settled in the lodge in Tillo district of Siirt and became a sheikh instead. Growing in a mystical life, İbrâhim Hakkî draws attention with his memory and intelligence. While his peers are playing games at the ages we call children, he is interested in books. Her love of science constantly prompted her to learn more. This love of science has written many books for him. It is also known that he left his family and made researches in Istanbul for months. As a result of his researches, he revealed his work called *Marifetname*. One of these works is the "Akaid verse", in which he wrote the basic principles of the Islamic Faith. Here, many credentials addressed the issue. When the rulings of the ruling of Ibrahim Hakkî are examined, it is understood that his views are generally in line with the Ahl al-Sunnah and that he has a Maturidi understanding. İbrâhim Hakkî Erzurûmî, who has opinions about the basic issues of belief in God, the creation of verbs, death, destiny and akaid, is worth mentioning. İbrâhim Hakkî Erzurûmî passed away in Tillo in 1780 after all his inheritance.

Keywords: Akaid, tawhid, prophet, hereafter, heaven, hell.

KISALTMA DİZİNİ

S.	: Sayfa
AGE	: Adı Geçen Eser
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
HZ.	: Hazreti
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
A.S.	: Aleyhi-s Selam
K.S.	: Kudduse Sırrıhu (Sırrı mukaddes olsun)
SAD.	: Sadeleştiren
ED.	: Editör
ÇEV.	: Çeviren

ÖNSÖZ

İbrâhim Hakkı, XVIII. Yüzyılda yaşamış önemli İslam âlimlerinden birdir. Dini bilimler alanındaki yetkinliğinin yanı sıra Astronomi gibi beşeri bilimlerde de kendinden söz ettirmeyi başarmıştır. İbrâhim Hakkı'nın astronomiye dair eserlerinden özellikle Marifetnâme ün yapmış ve bunun üzerine birçok çalışma yapılmıştır.

İbrâhim Hakkı yukarıda da belirtildiği gibi dini ilimler alanında da kendini yetiştirmiş, özgün görüşleri olan bir ilim adamıdır. Özellikle inanç konularına eserlerinde yer vermiş hatta müstakil eserler ortaya koymuştur. Bu eserlerden biri Akaid Manzumesi adlı eseridir. İbrâhim Hakkı'nın İtikâda ilişkin müstakil eserleri olmasına rağmen onun bu yönü akademik çalışmalara konu olmamıştır. Bizi bu çalışmayı yapmaya iten temel sebep budur.

Çalışma bir Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş' te tezin konusu, önemi kapsam ve sınırlılıkları ele alınmıştır. Birinci bölümde İslam inancının temel esası olan Uluhiyet bahisleri ele alınmıştır. İkinci Bölümde İbrâhim Hakkı'nın Nübüvete ilişkin görüşleri ortaya konulmuştur. Üçüncü Bölümde ise semiyât olarak da ifade edilen ahiret ahvaline ilişkin görüşleri ele alınmıştır.

Çalışmada emeği geçen Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ hocama ve maddi manevi desteğini esirgemeyip her zaman yanımda olan aileme şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

İnsanın hayata olan bakışı, dünya görüşü ve davranışlarının neredeyse tümü yaşadığı inanç ile bağlantılıdır. Kendini inancıyla tanıyan insan, bu dünyadaki yer ve önemini anlayarak hayatın sırlarını keşfeder. Bu bağlamda diğer insanlarla olan ilişkilerini düzenleyerek dünyadaki amaçlarını ve amaçlara uygun şekilde yaşamayı planlar. İslam dinine mensup olan fertler de yaşamlarını inançları doğrultusunda programlarlar. Müslüman fert ve aileden teşekkül olan İslam toplumunun bir akidesi olmalıdır.¹

Akide lügatte a-k-d kökünden meydana gelen kelimenin anlamı “dügümlemek” demektir. Eş anlamı olan İtikâd kelimesi ise “dügüm atmışçasına bağlanmak, bir şeye gönülden inanmak, gönülden benimsemek”² Terim anlamda ise “gönülden bağlanılan, benimsenen, düğüm atmışçasına sağlam bir şekilde inanılan şey” demektir.³

Akaid ilmi üzerine çalışmalar yapmış bir çok İslam âlimi bulunmaktadır. Bunlardan biri de İbrâhim hakkı Erzurûmî’dir.

İbrâhim Hakkı Erzurûmî hem dini hem de fen bilimlerde yaptığı araştırmalar ve kâleme aldığı eserler ile İslam dünyasına büyük katkı sağlamıştır. Onun birçok alanda yaptığı araştırmalar ve ulaştığı sonuçlar günümüz bilim insanları tarafından da takdir edilmektedir.

Birçok eser ortaya koyan İbrâhim Hakkı’nın tasavvufu ilmin emrine verdiğini anlamaktayız. Bulunduğu dönemin şartlarını ve halkın seviyesini göz önünde bulundurarak böyle bir karar almıştır. Bu şekilde insanların kolayca anlayacağı şekilde hakikati telkin etmenin esaslarını ortaya koymuştur.

İbrâhim Hakkı Erzurûmî’ye göre yaşamın en büyük amacı marifetullahtır. Bunu elde etmenin yolu da kendini bilmektir. Kişinin kendisini bilmesinin anahtarı ise âlemi bilmesinden geçmektedir. Allah Teâlâ bütün âlemi insanlığın hizmetine sunmuştur.

¹ Yaşar Ünal, "Kelâm-Akâid İlişkisi Üzerine" *Dini Araştırmalar* (2012) 15/40, 159.

² Ahmet Saim Klavuz, “Akaid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 1989) 2:212.

³ Ünal, *Kelâm-Akâid İlişkisi Üzerine*, 163.

İnsanın bedenini de ruhunun hizmetine sunmuştur ki kişi kendi bedenine ve muhteşem düzene bakarak Allah'ın evren üzerindeki yönetimini anlasın. Böylece Allah'ın fiillerine ve sıfatlarına vakıf olsun. İbrâhim Hakkı'nın bilgiye ulaşma yöntemine bakıldığında Allah'ın varlığını ispat için Kuran ayetlerinden örnekler verdiğini görülmektedir. Aynı zamanda Allah'a ulaşmak ve onun sevgisine nail olmak için de bu yolun ibadet ve sünnetten geçtiğini söylemektedir.⁴

Marifetname incelendiği zaman hemen her konunun arkasında konuya ilişkin ayet ve hadisler verildiği görülmektedir. Nitekim İbrâhim Hakkı, Allah'ın varlığını ispat konusunu meşhur eseri *Marifetname*'de açıklarken ayet ve hadislere bolca yer vermektedir. Meşhur eserinde yüksek kaliteyi yakalayan İbrâhim Hakkı bulunduğu zamanın zengin ilmini ve kültürünü okuyuculara aktarmakla kalmamıştır. Aynı zamanda bu bilgilerin mantık yönünden açıklanmasına ve savunulmasına da büyük önem vermiştir.⁵ Örneğin “vacib’ul-vücutu” açıklarken bunu görüyoruz. Bir şeyin varlığı gerekli ise ona vacib’ul-vücut denir. Ne varlığı ne de yokluğu lazım olmayana ise mümkün’ül-vücut denmektedir. O halde eğer bir şey mevcut ise o ya Vacip ya da mümkündür. Çünkü var olan var olduğu için vardır ve varlığı başkasına ya muhtaçtır ya da değildir. Eğer bu varlık başkasına muhtaç değilse o mutlak varlıktır ve o da Allah'tır. Eğer muhtaç ise o da mümkün olandır ve o da âlemdir.⁶ Bu örnekten de anlıyoruz ki İbrâhim Hakkı akli yöntem olarak kullanmıştır. Ona göre akıl değeri paha biçilemez bir cevherdir. Allah'ın insanlara bir lütfudur. İnsanları hayvandan ayıran en büyük özelliştir. Akıl olmazsa insanlık ta olmazdı. Allah imtihana çekeceği kullarına akli bir bütün olarak vermiştir.⁷ İbrâhim Hakkı yaptığı bütün açıklamalarda ilmi delillerle akli ikna etmek için çabalamaktadır. Fakat insanın kalbinin de tatmin olması gerekmektedir. İlmi açıklamalarla akli ikna ettikten sonra, tasavvufi telkinlerle de kalbi tatmin etmeye çalışmaktadır. Onun için her sahada kullandığı yöntem genellikle bu şekildedir.⁸

⁴ Çağrı, “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”, 306.

⁵ Babek Osmanoglu Kurbanov, “Rönesans Ruhlu Bir Şahsiyet Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hazretleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2 (1999), 33.

⁶ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Marifetname*, sad. Durali Yılmaz, (İstanbul: İpek Dağıtım Yayınları, 2013), 38.

⁷ Pakize Pervin Aytaç, “Erzurumlu İbrâhim Hakkı Düşüncesinde Yer Alan Bazı Metaforlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Halk Bilimi Dergisi*, 204.

⁸ Selahaddin Yaşar, *Marifetname Müellifi Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat Yayıncılık, İstanbul 2012) 84.

Marifetname, birçok alanda yapılan araştırmaları kapsamaktadır. Bunlarda biri de İtikâdi bilgilerdir. İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Marifetname*'nin içerisinde manzum bir bölüm hazırlamıştır. Aruz vezni ile kâleme alınan bu bölüm 114 beyit içerisinde ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın görüşlerini açıklamaktadır. Bu manzum eser *Marifetname*'nin Üçüncü Fenni'nin Dördüncü Nev'i olarak: "İtikâdı tashih ve Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat mezhebine tatbiki bildirir" takdimi ile yer almaktadır. İçerisinde yer alan 114 beyitin 96 beyti İtikâd konularını ele almaktadır. Bundan sonra gelen 11 beyti 32 farzı içermektedir. 110. Beyitte İbrâhim Hakkı 110 beyiti bitirdiğini ifade eder ve geriye kalan son dört beyitte tevbe ve ikrar-ı imandan söz ederek eserine son verir.⁹

Marifetname'nin içinde geçen bu 114 beyitlik manzum esere Ahmet Efe'nin yazdığı şerhten ve Musalızade Mehmed Said Efendi'nin yazmış olduğu *Kaside-i İtkadiye* şerhinden yola çıkarak İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin iman esaslarıyla ilgili görüşlerini açıklayacağız.

Süleymaniye kütüphanesinde Osmanlı döneminden kalma farklı müellife ait manzum akaidine ulaştık. Sırasıyla bunlara değinmek istiyorum.

1. Hacı Mahmud Efendi, *Manzume-İ Akaid / İbrâhim Hakkı B. Osman El-Erzurûmî El-Fakiri*. (Bu nüsha ekte verilmiştir.)
2. Esad Efendi, *Manzume Fi'l-Akaid / İbrâhim Hakkı B. Osman El-Erzurûmî El-Fakiri*.

Bu iki eser dışında ise H. İbrâhim Gürpınar, Mehmet Taviloğlu ve Ömer Fazıl Aköz'e ait nüshalar da bulunmaktadır.¹⁰

Diğer yerlerde olan nüshalar ise şunlardır:

1. "Milli ktp. yazmalar koleksiyonu" İsmail b. Ali Vehbi'ye ait nüsha.
2. "Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Isparta Uluborlu İlçe Halk Ktp. Kolks" Hamzazade Mehmed Efendi'ye ait olan nüsha.
3. "Konya Karatay Yusufağa Ktp." Nüshası.

⁹ Musacalızade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, Çev: Muhammed Yetim, (İstanbul: Sultantepe Yayınları 2012), 6.

¹⁰ Süleymaniye kütüphanesi.

4. “Hakkı, Erzurûmî Mağfûr İbrâhim Hakkı Hazretlerinin Âsâr-ı Bedî’ası, Dâru’t-Tibâatu’l-Âmire, 1339 (1920).”¹¹

İbrâhim Hakkı amelde Hanefî mezhebine mensup olduğunu söylemektedir.¹² Bazı kaynaklar Şafii olduğunu söylese¹³ de risalesi elimizde mevcut olduğundan orada kendisi Hanefî olduğunu belirtmektedir. Eş’ari bir hocanın talebesi olan İbrâhim Hakkı’nın görüşleri inceleyip hangi mezhebe daha yakın olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Bu görüşleri kelam usulündeki gibi uluhiyyet, nübüvvet ve ahiret başlıklarıyla üç bölümde inceleyeceğiz.

Uluhiyyet konusunda tevhid, Allah’ın sıfatları, insan fiilleri, Ecel, Büyük Günah ve Şefaât konularında İbrâhim Hakkı’nın görüşleri diğer mezheplerle karşılaştırılacaktır. Yine nübüvvet ve ahiret konularında temel konular üzerinden açıklamalar yapılarak sonuca ulaşmayı hedefliyoruz. Bu şekilde hangi mezhebe daha yakın olduğuna karar vermeyi hedeflediğimiz bu eserde temel kaynaklardan yararlanılacaktır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İbrâhim Hakkı Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşamış bir âlimdir. Onun hem beşeri bilimlerde hem de dini bilimlerde ortaya koyduğu eserler dönemin din ve bilim anlayışını ortaya koymak açısından büyük önem arz etmektedir. Toplum nezdinde o günden bu güne değer gören ve değerinden hiçbir şey kaybetmeyen İbrâhim Hakkı’nın görüşlerini özellikle İtikâda ilişkin görüşlerini ortaya koymak önem arz etmektedir. Zira dün olduğu gibi bu gün de halk üzerinde önemli etkileri olan bir şahsiyettir. Onun İtikâda ilişkin görüşlerini ortaya koymak ve böylece halkın beslendiği bir kaynağı tanıtmak temel hedefimizdir.

Konumuz olan “İbrâhim Hakkı Erzurûmî’nin İtikâdi Görüşleri” hakkında daha önce çalışmaların olmaması ve bu konunun bilimsel açıdan büyük önem arz etmesi bizi bu çalışmaya yönlendirmiştir.

¹¹ Adnan Memduhoğlu, “İbrâhim Hakkı Erzurûmî’nin Manzum İlmihali”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,2 (2015), 31.

¹² Hacı Mahmut Efendi, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı Erzurûmî’inin Manzumesi*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 297a, 1153), 3.

¹³ Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *İman Cevherleri*, Çev: M. Fatih Çakır, (İstanbul: Sermerkand Yayınları, 2013),

3. Araştırmanın Yöntemi

Yapılacak olan bir araştırmada kullanılacak yöntem o araştırmanın yönünü belirleyecektir. Araştırma yöntem ve tekniklerine bakıldığında nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Sayısal olarak hesaplanabilen verilere dayalı araştırmada nicel yöntem kullanılırken, genel itibari ile düşünce ve tutumların derinlemesine incelemesinde de nitel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır.

Nitel araştırma yöntemi, nicel araştırma yönteminin ulaşamadığı olgulara, bireylere, gruplara ulaşan, derinlemesine anlama ve yorumlamayı esas alarak öznelere aktivitelerine özel bir önem yükleyen bir yöntem olarak sosyal bilimler alanında yer edinmiştir.¹⁴

Bu bağlamda konumuz olan “İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin İtikâdi Görüşleri”ni nitel araştırma yöntemiyle ele alarak, en başında İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin gerek kendisinin kâleme aldığı gerekse kendisiyle ilgili yazılan eserleri, ayrıca karşılaştırma amacıyla kullanacağımız diğer İtikâdi görüşleri ele alan kaynakları kütüphane katalogları ve web katalogları incelenecektir.

Çalışmamız giriş, uluhiyyet, nübüvvet, semiyat ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmaya dair temel bilgiler verilerek devamında İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin hayatı, kişiliği ve eserlerinden bahsedilmiştir. İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin İtikâdi görüşleri; uluhiyyet, nübüvvet ve semiyat adı altında incelenip Eşari ve Maturidi görüşleriyle karşılaştırılarak elde edilen veriler ışığında sonuç kısmı oluşturulmuştur.

---

¹⁴ Hüseyin Bal, *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, (İstanbul: Sentez Yayınları 2016), 70-79.

4. İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin Hayatı ve Eserleri

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, 18 Mayıs 1703 tarihinde, Erzurum'a bağlı Hasankale'de doğmuştur. Babasının ismi Derviş Osman Efendi, annesinin adı ise Şerife Hanife Hanım'dır. İbrâhim Hakkı doğum tarihinden şu şekilde bahsetmektedir:

“Hicretin tarihi bin yüz on beş oldu ol bahar;

Kal' ayı Ahsan'da İbrâhim Hakkı doğdu zar.”¹⁵

İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin babası olan Derviş Osman Efendi, Siirt'in Tillo ilçesine gidip orada Şeyhi olan İsmail Fakirullah'a bağlanmıştır. Dokuz yaşına ulaşınca İbrâhim Hakkı da babasının yanına, Tillo'ya gitmiştir.¹⁶ Erzurumlu İbrâhim Hakkı, Tillo'daki şeyhini ilk kez babasıyla ikinci namazı kıldıkları vakitte gördüğünü ifade etmiştir. Erzurumlu İbrâhim Hakkı, “hilm ve haya” abidesi diye nitelendirdiği babasından, Şeyh İsmail Fakirullah'ın baş hizmetçisi, bir başka deyişle kerem sahibi evladı olarak bahseder. İbrâhim Hakkı, şeyhinden bahsederken kendisinden “Fakirullah” yani Allah'a muhtaç; babasından da “Hakirullah” yani Allah'ın miskin kulu şeklinde bahseder. İbrâhim Hakkı, babası ile beraber, Şeyh İsmail Fakirullah'ın babası için yaptırmış olduğu hücrede sekiz yıl yaşamıştır. O şeyhi İsmail Fakirullah ve babasından ilim ve edep eğitimi aldı.¹⁷

İbrâhim Hakkı 1720'de babasının ölümü ile Erzurum'a, amcasının yanına dönmüştür. Orada tahsiline devam ettikten sonra; 1728'de tekrar Şeyhin yanına gelmiş ve Şeyhi İsmail Fakirullah vefat edene kadar da oradan ayrılmamıştır.¹⁸

İbrâhim Hakkı 1728 senesinde Tillo'ya dönmüştür. İbrâhim Hakkı daha önce başladığı tasavvuf hayatına dokuz yaşında yeniden dönmüştür. Şeyhine bağlandığı bu süre İsmail Fakirullah vefat edene kadar devam etmiştir. İsmail Fakirullah'ın yanında geçirdiği bu süre zarfında bazı görevleri yerine getirmiştir. Bu görevleri şöyle sıralayabiliriz: Dergâha giren yeni müridlere sıfat olarak verilen: “Nevniyazcılık”, medrese meydanını ve onun etrafında bulunan hücreleri temizleyenlere verilen sıfat

¹⁵ Esin Kahya, “Erzurumlu İbrâhim Hakkı”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11 (1999), 373.

¹⁶ Kahya, “Erzurumlu İbrâhim Hakkı”, 373.

¹⁷ Süleyman Uludağ, *Erzurumlu Bir Fikir Adamı İbrâhim Hakkı Erzurûmî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2015), 14.

¹⁸ Kahya, “Erzurumlu İbrâhim Hakkı”, 373.

"Meydancılık" ve Şeyhin vekâletini yerine getirmekle görevli olan kişilere verilen sıfat: "Nakiplik". Onun İsmail Fakirullah'a duyduğu sevgi ve saygı yüksekti. İbrâhim Hakkı, başarısında onun etkisinin çok büyük olduğunu söylemektedir.¹⁹

Doğu ve güneydoğu Anadolu da insanlar çocuk denilecek yaşta evlenmekteydiler. Fakat İbrâhim Hakkı'nın ilim tahsili ve şartları uygun şekilde oluşmamasından ötürü genç yaştaki evliliğe pek sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır.²⁰ 33 yaşında olan İbrâhim Hakkı ilk evliliğini Firdevs Hanım ile gerçekleştirir. Bu evlilikten iki çocuğu olmuştur. Bunlardan birisi İsmail Fehim, bir diğeri ise Ahmet Naim'dir. *Marifetname* isimli önemli eserini oğlu Ahmet Naimiye ithaf etmektedir.²¹ 1742 yılında Hüseyin Bey adında Erzurumlu bir zatın kızı olan Fatma Hanım'la ikinci evliliğini yapar. Üçüncü evliliğini Belkıs Hanımla yapar. İbrâhim Hakkı'nın bu hanımdan Gülsüm adında bir kızı ve Muhammed Şakir adında bir oğlu olur. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra Züleyha Hanımla evlenir, bu hanımdan da Osman ve Nedim adında iki oğlu olur.²²

Aynı zamanda İsmail Fakirullah'ın kızı olan dördüncü eşinin erken yaşta vefat etmesi İbrâhim Hakkı Erzurûmî'yi derin bir şekilde sarstı. Onun vefatı üzerine yazmış olduğu bir mektup ile üzüntüsünü duygu dolu sözlerle anlatmıştır. Çok geçmeden İsmail Fakirullah'ın oğlu Hamza da vefat edince üzüntüsü katlanmıştır. İbrâhim Hakkı Erzurûmî Cemaziyelahir ayının 19'unda 1194 senesinde yani miladi 22 Haziran 1780 senesinde vefat etmiştir.²³ Vefatından iki sene öncesinde kâleme aldığı vasiyetinde şeyhinin yanına defnedilmemesini, oraya şeyhinin çocuklarının defnedilmesinin daha uygun olduğunu belirtmişti. Ama İsmail Fakirullah'ın oğlu Mustafa Fani onu kendi aile bireylerinden saydığından babasının kabrinin bulunduğu yere defnedilmesini sağladı. Bu türbeyi şeyhi için İbrâhim Hakkı inşa ettirmiştir. Bu türbe Siirt şehir merkezine 10 km mesafede yer almaktadır. Bu türbe astronomi hesaplarına göre yapıldığından güneşin ilk ışıkları

¹⁹ Mehmet Kazar, "Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2001), 336.

²⁰ Şakir Diclehan, "İbrâhim Hakkı ve Felsefesi", ed. Ahmet Erkol-Abdurrahman Adak, *İbrâhim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, Ankara: Beyan Yayınları 2008), 63-64.

²¹ Uludağ, *Erzurumlu Bir Fikir Adamı İbrâhim Hakkı Erzurûmî*, 21.

²² Diclehan, "İbrâhim Hakkı ve Felsefesi", 63-64.

²³ Mustafa Çağrıncı, "İbrâhim Hakkı Erzurûmî", (İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 44, 1988) 306.

türbenin baş tarafına yansımaktadır.²⁴ İbrâhim Hakkı'nın da içerisinde olduğu bu türbe yaklaşık olarak 40 m²'dir. Günümüzde burası ziyaret edilen başlıca yerlerdendir. Bu türbede her sene doğum yılı olan 18 Mayıs ve vefat yılı olan 22 Haziran tarihleri arasında çeşitli faaliyetler yapılmaktadır.²⁵ Ayrıca her yıl 21 Mart ve 23 Eylül tarihlerinde 'Güneş Hadisesi' olarak bilinen olay, insanlar tarafından büyük ilgiyle izlenmektedir.

a. Kişiliği

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, ilk eğitimini, ilim zevkini ve tasavvuf zevkini babasından almıştır. Babası Derviş Osman Efendi'nin hayatı da tasavvufi bir hayat içerisinde geçmiştir. Okumaya olan hevesi gibi yazarlık yeteneğini de babası Osman Efendi'den almıştır. İbrâhim Hakkı henüz çok küçük yaşlardayken kendisinin ilim kabiliyeti anlaşılmaktadır. Babasının onun hakkında söylediği bu sözler de onun zekâsının ve hafızasının çok ileri seviyede olduğunu göstermektedir: "...ol kadar zekaveti var idi ki dört buçuk yaşında bir iki ay okuttum. Büyük Hel'eta'ya (insan suresi) çıktı. Cümle ezbere okurdu. Beş kere yüzüne okurdu. Yüzüne bilene değin bakardın ki ezberlemiş. Hatta çok kere yığılır okuturlardı ki, 'Bunun kem nazara uğrattırısın, bu masumu okutma' derlerdi. Ben de bazı kere murad ederdim ki okutmayayım. Bazı da bu bir nimet-i uzmadır, ne dinlersin halkın sözünü. İnşallah tez hıfz eder derdim. Çünkü bir zahmet çekmez, ol kadar arzusu vardı ki çok kere oyununu unuttur, durmayıp, dinlenmeyip okurdu. Bazı kere ben naz ederdim ki 'okutmam', gelip elimi öpüp 'beni okut' diye rica ederdi". Daha çocuk yaşta oyunları terk edip kendisini ilime adanması onun olağanüstü bir fedakârlık örneği sergilediğini göstermektedir.²⁶

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, iyi bir eğitim almış olduğu eserlerinden zaten anlaşılmaktadır. Ancak onun kendisini bunun dışında da çok iyi geliştirdiği "Bu zamanda en dürüst dost, en uygun meclis arkadaşı en seçkin yoldaş yarıların en hayırlısı ve sevgililerin en sevgilisi kitaplar olduğu için bunların sohbetlerine meylimi salmışımdır" bu sözlerinden de anlaşılmaktadır. İbrâhim Hakkı eserlerinde düzenli ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır. Yaşadığı dönemde Arapça hakim olmasına rağmen onun eserlerinde sade

²⁴ Uludağ, *Erzurumlu Bir Fikir Adamı İbrâhim Hakkı Erzurûmî*, 25.

²⁵ Çağrııcı, "İbrâhim Hakkı Erzurûmî", 306.

²⁶ Kazar, "Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", 338.

ve anlaşılır bir Türkçe kullandığı gözlemlenmektedir. Ayrıca sadece bir alan ile sınırlı kalmamış; astronomi, tıp, felsefe, ahlak, anatomi, fizyoloji, aritmetik ve daha birçok alanda biriminin olduğu bilinmektedir. Ayrıca onun ilmi birikimlerini maddiyata dökmemiştir. Babadan kalma birkaç arazi ve Abdurrahman Gazi Dede zaviyedarlığının geliri ile kısıtlı imkânlarda yaşadığı bilinmektedir. İbrâhim Hakkı Erzurûmî *İrfaniyye* isimli eserini oğluna ithaf etmiştir. Bu kitanın sonunda yer alan: "Tekkelerde eğlenmeyip ilim meclisine gelesin; herkese şefkat nazarıyla bakıp hiçbir ferdi hakir görmeyesin ve kimseden hiçbir nesne istemeyip kimseye bir hizmet buyurmayasın; tezyin-i zahiri koyup gökçek ahlak ile tezyin-i batına gidesin" onun tok gözlü ve kanaatkar olduğunu göstermektedir.²⁷

İbrâhim Hakkı'nın kişiliğinin oluşmasında İsmail Fakirullah'ın etkisi büyüktür. Erzurumlu İbrâhim Hakkı mührüne bile onun adını kazdırmıştır. Şiirlerinde eserlerinde yer yer ondan bahsetmekte ve ona olan hayranlığı net bir şekilde dile getirmektedir. Eserlerinde her zaman ilmin önemine işaret etmektedir. Eserlerine işlediği güzel ahlak ve ilmin önemini bizzat kendi hayatına uygulamıştır. Ömrünü ilimle geçirip hep ilmi öğütlemiştir. Ona göre hakkı tanımak marifetin en yüksekte olan derecesidir. Kısacası fazla yemek yememeyi ve fazla uyumamayı öğütleyen İbrâhim Hakkı'nın bütün bunları kendisinde de uyguladığı anlaşılmaktadır.²⁸ Tamamen yorgun düşmedikçe kitapları elinden bırakmadığından, arkadaşları yanına yaklaşmadan önce durumuna bakarlardı. Ne kadar vakit geçerse geçsin, eğer yeni başlamış gibi çok hevesli çalışıyorsa ve gözlerini sayfadan ayırmıyorsa yanına yaklaşmıyorlardı. O, amelsiz ilmin fayda vermeyeceğini bildiğinden, kuru bir bilgi hamalına dönmektense öğrendiklerini günlük hayata geçirmeye gayret gösterirdi.²⁹

İbrâhim Hakkı, tek bir alanda sınırlı kalmak istemiyordu. Kendisini yetiştirerek farklı alanlara da yönelmek istiyordu. Bir alanda yaptığı çalışmaların diğer alanlara engel

²⁷ Çağrııcı, "İbrâhim Hakkı Erzurûmî", 306.

²⁸ Kazar, "Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", 339.

²⁹ Yaşar, *Marifetname müellifi Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 32.

olmadığını, tam aksine güç verdiğini görünce her sahada farklı eserler vermeye başlamıştır.³⁰

İbrâhim Hakkı, birçok alanda eser vermiştir. Manzum ve mensur şeklinde farklı tür ve alanlarda eserler veren İbrâhim Hakkı, “sanat toplum içindir” görüşünü benimsemektedir. Onun bu konuda en çok sevdiği ve etkisinde kaldığı şairler; Mevlâna, Yunus Emre, Fuzuli ve Niyazi-i Mısri olarak sıralanabilir. Türkçe yönünden de çok başarılı olduğu görülen İbrâhim Hakkı’nın çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğu bütün bu bilgilerden de anlaşılmaktadır.³¹

b. Eserleri

İbrâhim Hakkı Erzurûmî kendisi beşi ana, onu oğul olmak üzere 15 eser kâleme aldığını söylemekle beraber bu konuda başka görüşler de yer almaktadır.³² Bağdatlı İsmail Paşa otuz iki eser adı sıralamış³³. Bursalı Mehmed Tahir bu sayıyı otuz dokuza çıkarmıştır. Kendisi çalışmalarından söz ederken çoğunu büyük kitaplarının içine aldığı küçük risalelerini müstakil eser olarak saymamıştır.³⁴

Bunların bir kısmı kendi kâleminden çıkma (telif) bir kısmı benzerini yazma ve meydana getirme (nazire) ve bir kısmı da seçme (intihab) yoluyla oluşturulmuştur. Aynı şekilde eserlerinin bir kısmı düzyazı bir kısmı da manzum şekilde kâleme alınmıştır. Ayrıca onun eskilerin “güldeste” diye adlandırdıkları antoloji mahiyetindeki eserleri, onun zevkini göstermektedir. Bu örnekler başka eserlerinde de görülmektedir.³⁵

Bu eserlerin en çok bilinenlerini şöyle sıralamak mümkündür. Bunlardan “Divan”, “Marifatnema”, “İrfaniyye”, “İnsaniyye”, “Mecmuatül Meani” ana dediği eserlerdir. “Tuhfetul Kiram”, “Nuhbetu’l Kelâm”, “Meşarikul Ruh”, “Sefinei Nuh”, “Kenzu’l futuh”, “Definetur ruh”, “Ruh u Şurûh”, “Ülfetul enam”, “Heyetu’l İslam” ve “Urvetu’l

³⁰Yaşar, *Marifetname Müellifi Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 29.

³¹Kazar, “Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri”, 341-342.

³²Diclehan, “İbrâhim Hakkı ve Felsefesi”. 71.

³³Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-ârifin esmâü’l-müellifin*, (Beyrut: Dârü ihyâi’l-türâsi’l-arabî, ts) 39-40.

³⁴Çağrı, “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”, 309.

³⁵Diclehan, “İbrâhim Hakkı ve Felsefesi”, 71.

İslam” ise oğul diye adlandırdığı eserlerdir.³⁶ İbrâhim Hakkı Erzurûmî’nin eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. “Marifetnâme
2. Divan-ı ilahiyât
3. Tezkiretü'l-Ahbab
4. Hısnü'l-Arifin
5. Kelimât-ü Fakirullah
6. İrfâniyye
7. İnsaniyye
8. Lübbü'l-İrfan
9. Mürşidü'l Mütehhilin
10. Tecvid
11. Seçme Manzumeler
12. Kuv-î Can
13. Cilau'l Kulûb li Tecelli'l-Matlub
14. İnsan-ı Kamil
15. Sefinetü'n-Nuh min Varidati'l Fütuh
16. Mecmua-yı Mekatib
17. Nuş-i Can
18. Raznâme
19. Kitab-ı Âlem
20. Kenzü'l-Fütuh
21. Urvetu'l-islam
22. Tertibi-l Ulum
23. Vuslatname
24. Şükürnâme
25. İkbalnâme
26. İlahinâme
27. Manzume-i Avâmil

³⁶ Kazar, “Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri”, 342-347.

28. A'mal-i Felekiyye bi'r-Rub'il-Mucib
29. İstihrac-i A'mal-i Felekiyye
30. Lügatçe
31. Kavaid-i Ferasiyye
32. Risale-i Mirat-ı kevneyn
33. Ed' iye-i Mensûre
34. Süluki Nakşibendi
35. Tuhfetü'l-kiram
36. Nuhbetü'l Kiram
37. Ülfetü'l-Enam
38. Heyet-i İslamiyye
39. Mecmuatül Vahdaniyyeti Marifeti'n Nefsir Rabbaniye”³⁷

Burada *Marifetname* isimli eserin üzerinde biraz daha durulması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü onun bütün eserleri içerisinde bu eser ayrı bir önem arz etmektedir. Erzurumlu İbrâhim Hakkı'yı daha yakından tanımak adına eserin incelenmesi faydalı olacaktır.

Marifetname genel itibariyle, incelendiğinde Doğu ve Batı bilimini ya da bir başka anlam ile klasik bilimsel sistemlerle ve açıklamalarla yenisini birlikte veren bir eserdir.³⁸ Bu eser müellifinin şöhret bulmasını sağlayan en önemli eseridir. Oğlu Ahmet Naimiye ithaf ettiği bu eseri yaklaşık iki yılda 400 eserden faydalanarak Hasankale'de nihayete erdirmiştir. Ansiklopedik bir eser olan *Marifetname*, İbrâhim Hakkı'nın kişiliğini, birikimini, dini ve ilmi anlayışını anlamamız açısından büyük bir öneme sahiptir.³⁹

O dönemde medreselerde okutulan on iki ilmin içerisinde yer alan eserin konusu marifet nazariyesidir. Eser beş bölümden oluşmaktadır. Bunlar; bir mukaddime, üç fen ve bir hatime şeklinde sıralanmaktadır. Mukaddime kısmı ahiret ile ilgili konuları

³⁷ Kazar, “Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri”, 347.

³⁸ Kahya, “Erzurumlu İbrâhim Hakkı”, 377.

³⁹ Selami Şimşek, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2016), 84.

içermektedir. Birinci fen kısmında felsefe, tasavvuf, hikmetle ilgili cevherler, arazlar, hava, su, toprak, ateş, astronomi, matematik, geometri, atmosfer, denizler, karalar, madenler, bitkiler, iklimler ve kıtalar yer almaktadır. İkinci fen kısmında çoğunlukla astronomi konuları yer almaktadır. Üçüncü fen kısmında Hz. Muhammed (S.A.V.)’e ve Kuran-ı Kerime bağlanmanın öneminden bahsedilmektedir. Aynı zamanda Şeyhi İsmail Fakirullah ve babası Osman Hasani hakkındaki detaylı bilgiler de bu bölümde yer almaktadır. Son kısımda ise İbrâhim Hakkı ahlak konusunu işlemektedir.⁴⁰

Marifetname’nin çok sayıda yazma eseri bulunmaktadır. Sadece Süleymaniye Kütüphanesinde bile yirminin üzerinde nüsha yer almaktadır.⁴¹ Cafer Durmuş ve Kerim Kara tarafından eserin son baskısı Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan orijinal nüshası esas alınarak hazırlanmıştır. Eser başka dillere de çevrilmiştir.⁴²

İbrâhim Hakkı’nın eserlerinde inanç konularını ele almaktadır. Öyle ki bilhassa İtikâd konularını ele aldığı eserleri de bulunmaktadır. Yukarıda sözü geçen en meşhur eseri olan *Marifetname* içerisinde ahiret, cennet, cehennem, ölüm gibi İtikâdi konulara sık sık rastlanmaktadır.⁴³

İbrâhim Hakkı oğlu için de İtikâdname yazmıştır. Çok küçük hacimli olan bu eserin ismi ise *Cevahirü’l İman*’dır. Bu eser temel inanç konularını ele alan bir eserdir. Burada iman, melekler, İtikâdi mezhepler, kitaplar ve ahiret gibi temel kelimelere yer verilmektedir.⁴⁴

Esas inceleme konumuz olan eseri ise *Manzum Akaid* risalesidir. Bu eserin Süleymaniye kütüphanesinde nüshaları bulunmaktadır. Eserde kelamın ana konuları ele alınmaktadır. Uluhiyet, nübüvvet ve ahiret şeklinde genişletilerek bu eserdeki konulara yer verilmektedir. Manzum Akaid risalesi sonraki yıllarda şerh edilip talebelere de

⁴⁰ Şimşek, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 85.

⁴¹ Bekir Topaloğlu, “Marifetname”, (İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 21 1988), 59.

⁴² Şimşek, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 85.

⁴³ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Turgut Ulusoy, 875-890.

⁴⁴ Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *İman Cevherleri*, Çev: M. Fatih Çakır, (İstanbul: Sermerkand Yayınları, 2013), 9-16

ezberletilmiştir.⁴⁵ Bahsi geçen eserin İbrâhim Hakkı dışında başka müelliflere de atfedenler de olmuştur. Lakin başka müelliflere nispet edilen nüsha sayısı birkaç tane iken İbrâhim Hakkı'nın şahsının geçtiği nüsha sayısı bir hayli fazladır.⁴⁶

c. Dini ve İلمي Seyahatleri

İbrâhim Hakkı, dini ve ilmi bilgiler elde etmek amacıyla çeşitli seyahatler yapmıştır. Seyahatlerinden birisi olan haccın ilkinin 1738 yılında gerçekleştirmiş olup devamında iki hac daha yapmıştır. Ve bundan dokuz sene sonra yani 1747 yılında aylarca kalacağı ilk İstanbul seyahati başlamaktadır.⁴⁷ İbrâhim Hakkı İstanbul'un âlimler ve kitaplar deryası olduğunu biliyordu. Burada hem kendi bilgisindeki eksiklikleri görececek hem de âlimlerle sohbet edip kütüphanelerden istifade edecektir. Oraya vardığında âlimlerin hiçbirisini tanımamasına rağmen İstanbul uleması onu çok iyi karşılamıştır ve eserlerine duydukları hayranlığı dile getirmişlerdir. Katıldığı sohbetlerden birine katılan saray sakinlerinden bazıları şeyhi İsmail Fakirullah'ın manevi meziyetlerini İbrâhim Hakkı'dan dinlediklerinde çok etkilenmişlerdir ve durumdan dönemin padişahı olan I. Mahmud'a söz etmişlerdir.⁴⁸ Şeyhi Fakirullah'ın dönemin padişahının yanındakini saygınlığından ötürü padişah ile görüşmüş ve saray kütüphanesinde araştırma ve inceleme izni almıştır. Özellikle Astronomiye olan ilgisinin bu kütüphanedeki çalışmalarla başladığını söyleyebiliriz.⁴⁹ Fakat İstanbul'da kaldığı süre zarfında sadece saray kütüphanesinden faydalanmakla yetinmemiş, şehirdeki diğer kütüphaneleri de dolaşıp incelemelerde bulunmuştur.⁵⁰ I. Mahmud tarafından ilim ve irfan sahibi görülerek sevilmiştir. İstanbul'da kalması ve ilmi çalışmalarına burada devam etmesi için ısrar edilmiştir. Fakat o gitmek mecburiyetinde olduğunu bildirerek oradan ayrılmıştır.⁵¹ Erzurum'a dönüp eser yazmaya başlamıştır. Bu arada bir kez daha Tillo'yu ve Şeyhinin kabrini ziyaret etmiştir. Fakat eser yazmaya başladığında birtakım eksikliklerinin olduğunu fark etmiş ve ikinci kez İstanbul'a gitmiştir.⁵² Bu seyahati ilkinden daha uzun

⁴⁵ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 9.

⁴⁶ Memduhoğlu, *İbrâhim Hakkı Erzurumi'nin Manzum İlmihali*, 31.

⁴⁷ Şimşek, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 38-39.

⁴⁸ Yaşar, *Marifetname Müellifi Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 53-55.

⁴⁹ Şimşek, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 39.

⁵⁰ Yaşar, *Marifetname Müellifi Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 57.

⁵¹ Şimşek, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 39.

⁵² Yaşar, *Marifetname Müellifi Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 60.

sürmüştür. Kütüphane çalışmalarına daha da yoğunluk vermiştir. Çünkü bu sefer Hasankale'ye döndüğünde meşhur eseri olan *Marifetname*'yi yazmaya başlamıştır.⁵³

1763 yılında kayınbiraderi Mustafa Fani Efendi ile birlikte ikinci defa hacca gitmiştir. Bu seyahati *Marifetname* isimli eserinin İslam âleminde tanınması için bir vesile olmuştur. Başka İslam ülkelerinden gelen hacılarla tanışıp onlara eserini tanıtmıştır. Tanıyanlardan ise eseri hakkında sorular varsa cevaplamıştır.⁵⁴

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, üçüncü ve son hac yolculuğunu 1768 yılında yapmıştır. Bu seyahati zamanın Erzurum müftüsü ve çok sevdiği Şeyh Mustafa Efendi ile gerçekleştirmiştir. Bu seyahat sırasında Ramazan ayını Şam'da geçirmişlerdir.⁵⁵ Bu sırada farklı yerlerden gelen âlimlerle görüşme fırsatı bulmuştur. Yaptığı sohbetler esnasında İslam âleminin uzak diyarları hakkında önemli bilgiler almıştır. Buralardan insanların ısrarlı kitap istekleriyle karşılaşmıştır. Talep edilen kitapları elle çoğaltarak karşılamasının mümkün olmadığını anlayan İbrâhim Hakkı, *Marifetname*'yi matbaada bastırmaya karar vermiştir. Hac dönüşü bu maksatla Mısır'a gitmiştir. Kitabı matbaada bastırmak üzere gerekli görüşmeleri yapmıştır. Fakat çeşitli engellerden dolayı bastıramamıştır.⁵⁶

İbrâhim Hakkı bu seyahatlerden sonra Erzurum'a döndüğü zaman ilk eşi Firdevs Hanım'ın vefat haberini alınca Erzurum'da artık pek yakını kalmamıştır. Daha sonra Hasankale'de eşi Belkıs Hanım ve Oğlu Şakir Muhammed'in yanında iki-üç sene talebelerini yetiştirmekle meşgul olmuştur. 1771 senesinde son defa oğlu İsmail Fehim ile birlikte Hasankale'den ayrılıp Tillo'ya yerleşmiştir.⁵⁷

⁵³ Şimşek, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 41.

⁵⁴ Yaşar, *Marifetname Müellifi Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 126.

⁵⁵ Şimşek, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 43.

⁵⁶ Yaşar, *Marifetname müellifi Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 128.

⁵⁷ Şimşek, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*, 43.

1.BÖLÜM - ULUHIYYET

İslam inancının temel esasını Allah'ın varlığı ve birliği yani tevhid inancı oluşturmaktadır. Bu bağlamda Allah'ın varlığı ve birliği, varlığının delilleri, Alla hakkında caiz olan ve olmayan sıfatlar, kaza ve kader gibi Kelam ilminin temel konuları ele alınmaktadır. İbrâhim Hakkı akaide ilişkin risalelerinde bu konulara değinmiş ve görüşlerini açık bir biçimde ortaya koymuştur.

1. Tevhid

Kök olarak sözlükte “tek ve bir olmak” anlamında kullanılan vahd (vahdet, vühûd) kökünden türemiş olan “tevhid”, “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” anlamına gelmektedir. Tevhid kelimesinin zıttı “şirk” kavramıdır. Peygamber Efendimiz İslam'ın ilk yıllarından itibaren şirki ve şirke götüren yolları yasaklamıştır. Nitekim bu bağlamda ilk dönemde kabir ziyaretleri yasaklanmıştır. Daha sonra kabirlerin ibadet yeri haline getirilmemesi şartıyla bu yasaklar kaldırılmıştır. Yine bu bağlamda Allah'tan başkasının adına yemin edilmesi ve ondan başkasının adına kurban kesilmesi de yasaklanmıştır.⁵⁸ Bunlar tevhidin korunması adına verilen örneklerdir.

Tevhit inancı bilindiği üzere Allah'ın tek olmasını anlatmaktadır. Bu inanç davranış ve dillerde bize istikamet alışkanlığı kazandırmaktadır.⁵⁹ Yüce Allah'ın birliği ihlas suresinde “O doğurmamış ve doğmamıştır” diye Allah tarafından bildirilmektedir. Bu Allah'ın tekliğini ifade eden en önemli unsurlardandır. Yine aynı şekilde Kuran'da geçen “nur” ve “ışık” ifadeleri de Allah'ın bir mekânda olduğu anlamına gelmez. Bu ifadeler Allah'ın mutlak varlığını ve gerçekliğini göstermektedir.⁶⁰ Bütün bunlar İslam âlimlerinin ortak görüşleri arasında yer almaktadır.

İbrâhim Hakkı da eserlerinde tevhit inancı üzerinde durmuş ve tevhidin ne olduğu nelerin tevhit inancını zedelediği üzerinde durmuştur. Aşağıdaki beyitler onun bu konudaki görüşlerini net olarak ortaya koymaktadır:

⁵⁸ Mevlüt Özler, “Tevhid”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Erişim 20 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhid>

⁵⁹ Ramazan Altıntaş, “İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 111.

⁶⁰ İbrâhim Kaplan, “M. İkbâl'in Tevhid Yorumu: Tevhid İnancının Dinamik Yapısı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2007), 84-85.

“Bulunmaz rabbimin zıddı ve niddi misli âlemde
 Ve suretten münezzehtir, mukaddestir tealallah
 Şeriki yok beridir doğmadan dahi doğurmadan
 Ahaddir küfvi yok ihlas içinde zikreder Allah”

Allah’ı bilme ve sevmeye yeri insan kalbidir. Kalbini Allah’a çeviren ve ona bağlanana, Allah Teala bilgi ve sevgisinin ve yakın olma mutluluğunu ihsan eder. Allah insanın kalbine bakar. Kalp imanın madeni, Allah’ı bilmenin ve anmanın makamıdır.⁶¹

İmam Eş’ari “El-Luma” isimli eserinde Allah’ın birliğini anlatırken akli delillere dayanarak açıklama yapmaktadır. İki yaratıcı olması durumunda ikisinden biri aciz olur. Bu yaratıcılar. Birbirine zıt iki istekte bulunurlarsa her ikisinin isteği yerine getirilemez. Örneğin; bir yaratıcı birinin ölmesini, diğeri ise hayatta kalmasını isterse ikisinin isteklerinin yerine gelmesi mümkün değildir. Bu takdirde yaratıcılar aciz durumuna düşerler. Aciz olan kimse ilah olamaz.⁶² Mutezile’ye göre de Allah tektir benzeri yoktur. Cismi, şekli, eti, kanı ve şahsı yoktur. Allah cevher ve araz değildir.⁶³

İmam Maturidi, Allah’ın birliğini savunurken, akli ve nakli delillerin yanı sıra kâinatın yaratılışını da ispat olarak kabul etmektedir. Bu deliller ışığında Maturidi’nin izlediği yol Eş’ari ile aynıdır. İki ilahın olması durumunda ortaya çıkması muhtemel olan çelişki Maturidi tarafından da açıklanmaktadır.⁶⁴

Sonuç olarak İbrâhim Hakkı ve üç büyük mezhebin görüşünün bu çerçevede aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

2. Allah’ın Subuti ve Tenzihî Sıfatları

Allah’ın sıfatlarının tasnifinin kaynağı Allah’ın isimleridir. Allah’ın isimlerinin net sayısı bilinmemektedir. Bu yüzden Allah’ın sıfatlarının da net sayısı bilinmemektedir.

⁶¹ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Turgut Ulusoy, 78-79.

⁶² Ebü’l Hasan el Eş’ari, *El-lüma fi’rred ala ehli’z-zeyğ ve’l-bida’*, Çev: Kılıç Aslan Mavil, Hikmet Yağlı Mavil, (İstanbul: İz Yayıncılık 2016), 44.

⁶³ Ebu’l Hasan el-Eş’ari, *Makalatü’l-İslamiyyin ve İhtilafu’Musallin*, Çev: Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi 2005), 154.

⁶⁴ Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü’t-Tevhid*, Çev: Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İsam Yayınları 2017), 68-69.

Ancak kesin olan Allah'ın yüce sıfatlarının var olduğudur.⁶⁵ Allah'ın sıfatlarını ilk kez zati ve fiili şeklinde sınıflandıran İmam Ebu Hanife'dir. Ona göre hayat, kudret, ilim, kelam, semi, basar ve irade zati sıfatlardandır. Tahlik/yaratma, terzik/rızık verme, inşa', ibda' /yoktan yaratma, sun' gibi sıfatlar ise fiili sıfatlardandır.⁶⁶ Sıfatların sayısı konusunda çok fazla görüş yer almaktadır. Nitekim Ehli Sünnet'in iki büyük ekolü bile sıfatları sınıflandırırken farklılıklar yapmışlardır. Öyle ki Maturidi zati sıfatları sekiz tane sayarken; Eş'ari yedi tane saymaktadır. Çünkü Eş'ari Tekvin sıfatını özel bir sıfat olarak kabul etmemektedir.⁶⁷ Ama yapılan bütün sınıflandırmalar bir arada değerlendirilecek olursa, Ehli sünnet âlimleri sıfatları dört ana başlık altında incelemektedirler. Bunlar Selbi sıfatlar, subuti sıfatlar, fiili sıfatlar ve haberi sıfatlardır. Selbi Sıfatlar altı tanedir. Bunlar da bilindiği gibi; Vücut, Kıdem, Beka, Muhelefetun lil-Havadis, Kıyam bi nefsihi ve Vahdaniyettir. Subuti Sıfatlar ise sekiz tanedir. Bunlar; Hayat, İlim, Semi', Basar, Kudret, İrade, Kelam ve Tekvindir. Fiili sıfatlar ise Allah'ın kendi zati dışında kalan bütün tasarruflarıdır. Bunların belli sayısı yoktur. Örneğin rızık vermek, sevab (mükafat), ikab (ceza) bu sıfatlardandır. Haberi sıfatlar ise sadece nass ile bize bildirilen sıfatlardır. Akıl yürütme ile anlaşılmaları mümkün değildir. Bunların bir kısmı Kuranda, bir kısmı ise hadislerde geçmektedir. İstiva (Arşa Oturma), Yed (El), Ayn (Göz), Vech (yüz), kurb (yakın olma), Allah'ın semada ve gökte bulunması bu sıfatlardandır.⁶⁸

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, Allah'ın zati sıfatlarını manzumesinde zikretmektedir. Biz de bu manzumeden yola çıkarak İbrâhim Hakkı'nın sınıflandırdığı şekilde bunlara kısaca değinmek istiyoruz. Fakat İbrâhim Hakkı sıfatları alışık olduğumuz şekilde ayırmamaktadır. Bir beytinde selbi ve bir başka beytinde de subuti ismini geçirmek dışında bunlarla ilgi açıklama yapmamıştır. Sözü geçen beyitler ise şunlardır;

“Tebeddülden, teğayyürden, dahi elvan u eşkalden

Muhakkak ol müberradır, budur selb-i sıfatullah”⁶⁹

⁶⁵ İmam-ı A'zam Ebu Hanife Nu'man İbn-i Sabit, *Fıkhü'l-Ekber*, Çev: Abdulvahap Öztürk, (İstanbul: Şamil Yayıncılık, 2016). 53-58.

⁶⁶ H. Hüseyin Tunçbilek, “İlâhî Sıfatların İsbati, Sayısı, Kısımları ve İsim-Sıfat İlişkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/15 (2006), 12.

⁶⁷ Özer, “İlahi İsim ve Sıfatlar”, 234.

⁶⁸ Özer, “İlahi İsim ve Sıfatlar”, 239-252.

⁶⁹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 230.

“Sübutiyye sıfatı kim ne aynıdır, ne gayrıdır

Kadim u daim u zatıyle kaimdir sıfatullah”⁷⁰

İbrâhim Hakkı Erzurûmî sıfatları manzumesinde şöyle ifade etmektedir;

“Sekizdir Çün sıfat-ı zati ilm ile irade

Hayat u kudret u halk u basar sem’u kalamullah”

Yani Akaid ilmüne göre Allah'ın zati sıfatları 8 tanedir. Bunlar; ilim, irade, Hayat, Kudret, halk, basar, Semi, ve kelamdır. İbrâhim Hakkı'nın subuti sıfatlar arasında halk diğer bir ifadeyle tekvin sıfatına yer vermesi, onun Maturidi ekole bağlı olduğunu göstermektedir. Esasen hocası İsmail Fakirullah Eş'ari bir gelenekten gelmesine rağmen, İbrâhim Hakkı'nın Maturidi geleneğin anlayışına bağlı olması düşündürücüdür. Bu durum İtikâdi konularda acaba başka bir kaynaktan beslenip beslenmediği sorusunu gündeme getirmektedir.

“İbrâhim Hakkı'nın bu eserini 1892'de şerh eden Abdurrahman el-Emani, yukarıdaki beyti açıklarken şu şekilde açıklamıştır: “İbrâhim Hakkı'ya göre, subûti sıfatlar sekizdir, onlara zati sıfatlar da denir. Biri ilim sıfatı ki bilmek, biri irade sıfatı ki dilemek ve murad etmek, üçüncüsü kudret sıfatı ki gücü yetmek, dördüncüsü hayat sıfatı ki Hak Teâlâ'nın diri olması, beşincisi halk sıfatı ki yaratmak ve bu sıfatına kelim ilminde tekvin sıfatı derler, yani dilediği şeyi yapmak ve vücuda getirmek. Bu öyle toplayıcı bir sıfattır ki, ne kadar fiili sıfat varsa tamamı bunun içindedir. Altıncı basir sıfatıdır ki görmek ve bakmak, yedincisi semi' sıfatıdır ki işitmek, sekizincisi kelim sıfatıdır ki söylemek. O halde Hak Teâla bu sekiz sıfatla daim, yani ezelden ebede kadar vasıflanmıştır ancak bu sıfatlar bizde yani insanda ve sair mahlukatta olduğu gibi araçlar ve organlar vasıtasıyla ilgili değildir. Değişmeleri, zayıflama veya ortadan kalkması da söz konusu değildir.”⁷¹

⁷⁰ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 232.

⁷¹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 37.

Kelamcılarının sıfatlar konusunda farklı taksimlerde bulunduğu görülmektedir. Onlar, Selbi (Zati) sıfatları beş veya altı tane olarak saymaktadırlar. Bunlar da; vücud, kıdem, beka, vahdaniyet, kıyam bi nefsihi, muhalefetün lil havadistir.⁷²

İbrâhim Hakkı Erzurûmî manzumesinde yer verdiği bu sıfatları tek tek açıklamaktadır. Her ne kadar risalede bu sıfatlar “zati sıfatlar” adı altında geçiyorsa da, bu sıfatlar klasik kelam usulündeki subuti sıfatlar ile aynıdır.

1. İlim

İlim, “bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek” gibi sözlük anlamını barındırır. İlahi yönüyle ise “Allah’ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi” şeklinde açıklanabilir⁷³.

İbrâhim Hakkı’nın manzumesinden ve ona yazılan şerhlerden anladığımız kadarıyla ilim konusu bu şekilde ele alınmaktadır: Allah Teala âlemleri meydana getiren bütün unsurları sayılarını eksiklik ve fazlalıklarını iyilik ve güzelliklerin fayda ve zararlarını yani akla gelebilecek her inceliğini bilir. Onun bilgisi ezeli ve ebedi olduğundan kullarının bilgileri gibi eksik ve kusurlu değildir. Gerçekten kulların bilgileri son derece sınırlıdır. Okyanusta bir zerre bile olmayan küçücük bir bilgidir. İnsan okuduğu dinlediği ve gördüğü kadar bilebilir. İnsanların ilmi sonradan olduğu halde Allah’ın ilminin başlangıcı ve sonu yoktur. Allah’ın ilim sıfatı kadim olduğundan o meydana çıkmış şeylerin bilgisini meydana çıkmadan önce de bilmektedir. Nitekim kıyamet kopmadan Allah Teâlâ onun zelzelesinin büyük bir şey olduğunu bize Kuranı Kerim’de açıklamaktadır.⁷⁴

⁷² Mevlüt Özler, “İlahi İsim ve Sıfatlar”, *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları 2016), 239.

⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, “ilim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000). 22:108

⁷⁴ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 40.

Cenab-ı Allah ilim sıfatıyla bilendir. İlahi ilim hem geçmişte hem de gelecekte olacak her şeyi bilir. Yanılması mümkün değildir. Onun ilmine hiçbir ferdin aklı erişemez. Onun ilminden gizli hiçbir şey yoktur.⁷⁵

2. İrade

Sözlük anlamına bakıldığında “istemek, dilemek” gibi anlamlara gelir. Terim olarak “nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi” ya da “canlıyı, kendisinden değişik mahiyetteki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren nitelik” veya “bir fayda elde etme inancının ardından doğan eğilim” gibi farklı şekilde anlamlandırılmıştır.⁷⁶

İbrâhim Hakkı'nın risalesinden ve ona yazılan şerhlerden anladığımız kadarıyla irade konusu bu şekilde ele alınmaktadır: Allah bütün eksikliklerden münezzeh olandır. Allah öylesine yüce bir iradeye sahiptir ki bu irade kullarına verdiği cüz'i irade gibi değil, bilakis külli bir iradedir. Bundan dolayı Allah her şey üzerine Kadir olan, dilediği şeyi dilediği anda ortaya çıkaran ve her şeyi kendi istediği gibi yapan sonsuz irade sahibidir. Âlemde var olan her şey Allah'ın iradesine tabidir. Bu yüzden her şey onun istediği gibi hareket etmek ve ona itaat etmek zorundadır. Canlı veya cansız hiçbir şey Allah'ın iradesine aykırı bir iş yapamaz. Onun yaptığını durdurmaya, düzenini bozmaya, ileri aldığını geri, geri aldığını ileri almaya imkân yoktur.⁷⁷

İyilik, kötülük, iman, küfür, itaat ve isyan Allah'ın iradesine bağlıdır. Kullar sadece Allah'ın dilediğini dileyebilirler. Allah'ın hidayet verdiği kişiyi inkâra düşürmeye kimsenin gücü yetmeyeceği gibi inkârcı kıldığı kişiyi de doğru yola çevirecek olan yoktur. Bunlara rağmen kulun kendisine ait cüzi bir iradesi vardır. Ancak kulların böyle bir iradeye sahip olmaları da Cenabı Allah'ın iradesiyle belirlenmiştir. Buna göre kullar ödüllendirilecek veya cezalandırılacaklardır. Kulların sorumluluğu kendilerine verilen bu

⁷⁵ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 36-37.

⁷⁶ Mustafa Çağrıncı & Hayati Hökelekli, “irade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000). 22:384

⁷⁷ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 42.

cüzi iradeye bağlıdır. Bu konuda tamamen özgür bırakılmışlardır. Kullara hak ve batıl gösterilip, bu özgür iradelerini iyi kullanmaları onlardan istenmiştir.⁷⁸

3. Basar (Görme)

Sözlük olarak “görmek, bilmek, sezme; görme duyusu ve göz” gibi manalara gelen basar, Allah-u Teâla'nın görmeye konu olan şeyleri tam olarak idrak ettiğini mana eden bir kemal sıfatıdır.⁷⁹

İbrâhim Hakkı'nın manzumesinden ve ona yazılan şerhlerden anladığımız kadarıyla “basar” konusu bu şekilde ele alınmaktadır: Allah Teâlâ ezeli ve ebedi olarak görme sıfatına sahiptir. Bu sebeple Allah gizli veya açık her eşyaya nazır durumdadır. Onun görmesi için herhangi bir göze, mekâna veya alete ihtiyacı yoktur. Hak Teâlâ görmek için bizim gibi bir göze de ihtiyaç duymaz. Çünkü göz bir araç ve ihtiyaçtır. Yakın, uzak, karanlık veya aydınlık fark etmez. Allah hepsini görür. Elbette ki Allah bütün araç, vasıta ve ihtiyaçlardan münezzehtir. Üstelik onun görmesi bir zaman veya mekânla da sınırlı değildir. Her vakit ve her yerde hazırır.⁸⁰ Allah'ın görmesi bizimki gibi cismani değildir. O (c.c.), yerdeki ve gökteki her şeyi görür. Hiçbir şey ona gizli kalmaz. Örneğin birisi yer altına gizlense ve orada ufacık bir günah işlese, o günahı cami kubbesi kadar büyük bir taşın tam ortasına saklasa, yüce Allah “Basir” sıfatıyla onu görür ve de bilir.⁸¹

Görülen şeyler yaratılmıştır. Ancak bu durum Allah'ın Basir sıfatının yaratılmış olduğu anlamına gelmemektedir. Allah'ın sıfatları kadimdir, sonradan olma değildir. Onun sıfatları onunla beraber var olduğundan yaratılmış olma onlar için düşünülemez.⁸²

⁷⁸ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 43.

⁷⁹ Metin Yurdağül, “Basar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992). 5:101

⁸⁰ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 46.

⁸¹ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi*, 38.

⁸² Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 47.

4. Sem'i (İşitme)

Kelime olarak “işitmek, duymak; birinin arzu ve dileğini kabul etmek, anlamak; duyurmak” anlamlarına gelen sem’, ıstılahta “Allah’ın işitilmeye konu teşkil eden her şeyi tam bir yetkinlikle işitmesi” diye açıklanır.⁸³

İbrâhim Hakkı’nın manzumesi incelendiğinde ve bu manzumeye yazılan şerhlere bakıldığında, ”semi” konusu bu şekilde ele alınmaktadır: Yüce Allah ezeli ve ebedi olan işitme sıfatına da sahiptir. Bu işitme, diğer canlıların işitmek için ihtiyaç duydukları kulağa, havaya ve sese ihtiyaç duymamaktadır. Allah bu sıfatıyla yüksek veya alçak sesleri duyduğu gibi fısıltıları ve hatta kalplerden geçenleri dahi işitir. Canlılar ise duymak için önce bir kulağa, sonra sese, sonra havaya veya bunlardan başka pek çok şeye ihtiyaç duymaktadırlar.⁸⁴ Cenab-ı Allah meleklerin zikir ve tesbihlerini, bütün yaratılanların seslerini, yer altında yürüyen karıncanın ayak sesi ve hatta ağaçlardan düşen yaprakların pıtırıtısını dahi işitir. Açık açık ta konuşsak, fısıldayarak ta konuşsak “Semi” sıfatı ile o her şeyi işitir ve de duyar.⁸⁵

Biz kullar için işitme sıfatı bilgi sahibi olmamız için bir araç durumundadır. Ancak bu durum yalnızca yaratılanlar için geçerlidir. Allah’ın işitmesi onun bilgisine etki etmez. Çünkü onun bütün sıfatları birbirinden ayrı olduğundan kusursuzdurlar. Hiçbir eksiklik veya artış onun sıfatları için söz konusu değildir.⁸⁶

5. Kelam (Konuşma)

“Kelime” sözcüğünün çoğul halini ifade eden kelam sözcüğü, sözlükte “yaralanmak, etkilenmek” manasında kelm kökünden meydana gelmiş bir isim olup “bir fikri tam olarak anlatan söz” anlamındadır.⁸⁷ Bilmen Kelam’ı: “Allah zatından ve sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibariyle kâinatın hallerinden İslam kanunu üzere bahseden bir ilimdir”⁸⁸ şeklinde açıklamıştır.

⁸³ Metin Yurdağül, “Sem’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009). 36:452

⁸⁴ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 48.

⁸⁵ Musacalızade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi*, 39.

⁸⁶ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 49.

⁸⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Kelâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002). 25:196-197

⁸⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1972), 5.

İbrâhim Hakkı'nın manzumesi incelendiğinde ve bu manzumeye yapılan şerhlere bakıldığında, “kelam” konusu bu şekilde ele alınmaktadır: Allah hayat sahibi olduğu gibi aynı zamanda da kelam sahibidir. Konuşur ve emirlerini bildirir. Canlıların konuşması için bir dile, ağza, harflere, lafızlara, seslere ihtiyaçları olduğu halde Allah'ın böyle bir ihtiyacı yoktur. Allah kelam sıfatı aracılığı ile peygamberleriyle konuşur. Bu sıfatın görünüşü harflerden oluşan Kur'an diye isimlendirilen ilahi kitaptır. Yüce Allah'ın kelâmı harf ve ses cinsinden değildir.⁸⁹

Yüce Allah'ın kelam sıfatı da diğer sıfatları gibi onunla beraber ezelden beri mevcuttur ve ebedi olarak onunla olacaktır. Bu sıfatı ile Allah Teala Sina dağında Hz. Musa ile Miraç gecesinde Hz. Muhammed ile ses ve harflerden uzak bir şekilde vasıtasız olarak konuşmuştur.⁹⁰

6. Hayat

“Hayat diri ve canlı olmak demektir.” Yüce Allah bu sıfat ile muttasıftır. Ehli sünnet âlimlerine göre, genel olarak subuti sıfatların ilki şeklinde görürler. Allah'ın zatından kesinlikle ayrılmayan bir sıfattır. Ancak Allah için söz konusu olan hayat, yaratılmışlarda var olan geçici ve somut bir hayat değildir. Onun hayatı hem ezeli hem de ebedidir.⁹¹

İbrâhim Hakkı'nın risalesi incelendiğinde hayat sıfatına göre Allah Teâla zinde ve diridir. Bu sıfat insanlardaki hayat sıfatına benzemez. Çünkü hayatın zıttı ölümdür. Ancak Allah'ın diriliği bakidir.⁹² Ezeli ve ebedi olarak hayat sıfatına sahip olan Allah, bu yaşayışta hiçbir ölümlüye benzememektedir.⁹³ Burada ön plana çıkan farklılık daha önce de söz ettiğimiz gibi bu sıfatı zati sıfatlardan sayarak aktarmasıdır.

⁸⁹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*,50.

⁹⁰ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi*,40.

⁹¹ Şerafettin Gölcük & Süleyman Toprak, *Kelam*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2012), 233.

⁹² Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi*, 35.

⁹³ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*,38.

7. Kudret

Sözlük anlamı olarak “gücü yetmek; bir işi ölçülü ve planlı bir şekilde yapmak, planlamak; kıymetini bilmek; bir şeyin niteliğini, niceliğini ve şeklini belirlemek; rızkını daraltmak” manalardaki kudret (kadr) sözcüğü Allah’a nisbet edilmesi durumunda “dilediğini eksigi ve fazlası olmaksızın hikmet çerçevesinde yapmak” şeklinde manalara gelir.⁹⁴

İbrâhim Hakkı’nın manzumesi incelendiğinde ve bu manzumeye yazılan şerhlere bakıldığında, “kudret” konusu bu şekilde ele alınmaktadır: Yüce Allah sınırsız kudret ve güç sahibidir. Onun kudreti her şeye kadirdir. Gücünün yetmeyeceği bir şey düşünülemez. O, bir şeyin olmasını istediğinde bunu hemen yapar ve buna engel olunamaz. Yaratılmışların kudretleri sınırlıdır. Çoğu zaman istediklerine ulaşamazlar. Ancak Cenab-ı Allah ezeli ve ebedi sonsuz güç sahibidir.⁹⁵

8. Halk

Halk kelimesinin Türkçe dilindeki karşılığı “yaratma” fiilidir. Halk “yaratmak, meydana getirmek, bir şeyden yeni bir icat etmek, imal etmek, ölçüp biçmek (takdir)” ve mecaz olarak “yakıştırmak, uydurmak” gibi anlamlarda masdar, “yaratılmış, insanlar” anlamında isimdir.⁹⁶

İbrâhim Hakkı’nın manzumesi incelendiğinde ve bu manzumeye yazılan şerhlere bakıldığında, “Halk” konusu bu şekilde ele alınmaktadır: Allah Teala “Tekvin” sıfatı ile yaratıcıdır. Allah’tan başka yaratıcı yoktur. Ezeli ve ebedi olarak onda var olan iradesiyle istediği şeyi yoktan var ederek meydana getirir. Allah’ın yaratması kulların icatları gibi kusurlu değildir. Sebep ve araçlara bağlı bir icat ta değildir. Bütün muhteşemliğiyle bir anda var etmektedir. Bütün bu kâinat ve güzellikler onun yaratma sıfatıyla var olmuşlardır. Aynı şekilde insanlar, melekler ve cinler de onun yarattığı varlıklardır.⁹⁷

⁹⁴ Bekir Topaloğlu, “Ecel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002). 26:316

⁹⁵ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 38.

⁹⁶ Mustafa Çağrı, “Yaratma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013). 43:331

⁹⁷ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 38.

9. Tenzihî Sıfatlar

‘Ne cisim ve ne arazdır, ne mütehayyiz, ne cevherdir

Yemez, içmez, zaman geçmez, beridir cümleden Allah’⁹⁸

Kelam kitaplarında Allah’ın ne olduğu, sıfatlarının neler olduğu üzerinde durulduğu gibi ne olmadığı, hangi sıfatlarla nitelenemeyeceği üzerinde de durulmuştur

Yukarıdaki beyitler incelendiğinde İbrâhim Hakkı’nın Allah’ın birliğine ve tekliğine vurgu yaptığı gibi her türlü eksiklikten münezzehtir olduğuna da vurgu yaptığı görülür. Buna göre Allah’ın eşi benzeri olmadığı gibi O, suretten münezzehtir. Allah’ın dengi, ortağı olmadığı gibi O ne cisimdir, ne arazdır ne cevherdir. Aynı zamanda O herhangi bir yerde yer kaplamaz (mütehayyiz). Allah, mühdes varlıklara özgü olan yeme, içme gibi niteliklerden de münezzehtir olduğu gibi zaman ve mekandan da münezzehtir. (bu şekilde eğer bir dörtlük ortaya konuluyorsa bunun ne anlaam geldiği geniş bir biçimde izah edilmelidir.).

İbrâhim Hakkı’nın risalesini şerh eden Efe, İbrâhim Hakkı’nın Tevhide ilişkin görüşlerini şu şekilde izah etmiştir:

“Bizim tevhid inancımıza göre Allah (c.c.) tek olduğundan, onun zıddı düşünülemez. Allah Teala bütün şekil ve suretlerden münezzehtir. Yani o hiçbir şeye benzemez. Haşa Allah şu şekilde veya bu surette gibi sözler söylemek te haramdır”.⁹⁹

Allah doğmamış ve doğurmamıştır. Yani Hristiyanların dediği gibi Hz. İsa Allah’ın oğlu değildir. Tam aksine yarattığı ve peygamberlik görevi verdiği kullarından birisidir.¹⁰⁰ Allah bir tek ve eşsizdir. Onun dengi, eşi ve benzeri yoktur. Yine aynı beyitlerden yola çıkarak yazılan şerhlere bakıldığında örneğin Musacalızade Mehmed Said’e göre İbrâhim Hakkı burada; Allah Teala’nın doğmaktan ve doğurmaktan uzak oluşu açıklanmaktadır. Eğer doğmuş olsaydı muhtaç ve hadis olması gerekirdi. Oysa ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. Veya bir çocuk doğurmuş olsaydı o çocuk ta onun

⁹⁸ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 230.

⁹⁹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 19.

¹⁰⁰ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 20.

cinsinden olmalıydı. Ama onun cinsinden hiçbir şey yoktur. Çünkü onun varlığı kendindedir.¹⁰¹

Yüce Allah, cisim değildir. Cisim demek yer kaplayan demektir. Yani sonradan yaratılmış madde cisimdir. Cisimlerin yaratıcısı olan Allah'ın cisim olması mümkün değildir.¹⁰² Çünkü cisim denilen şey eksiktir. Başka parçaya muhtaçtır. Bu özellikler hadis olmanın belirtisidir. Kadim olan Allah bu gibi eksikliklerden münezzehtir.¹⁰³

Yüce Allah araz değildir. Sonradan olan ve kendi başına varlığını devam ettiremeyen şeylere araz denir. Arazın belirebilmesi için bir cevhere ihtiyacı vardır. Örneğin şeker bir cevherdir ama onun beyaz rengi ise arazdır. Her ne kadar şekerin var olması için beyaz renk olmazsa olmaz değilse de, rengin var olması için cevher de araz da yaratılmış şeylerdir.¹⁰⁴ Araz başka şeylerle ortaya çıkacağından kendisini durduracak bir şeye muhtaçtır. Allah (c.c.) kaim bi zatihi olduğundan o araz da cevher de olamaz.¹⁰⁵

O, yemek içmek gibi fiillerden de uzaktır. Zira bu ihtiyaç sahiplerine has özelliklerdir.¹⁰⁶ Bunun gibi olan uyumak, yürümek, yorulmak ve yatmak gibi eylemler de onun için düşünülemez. Bu tür eylemler muhtaç varlıkların özelliklerindedir. Ulûhiyet ile uyuşmaz.¹⁰⁷

Yüce Allah zaman ve mekândan münezzehtir. Onun üzerinden zaman geçmez. Nitekim kâinatın üzerinden geçiyor. Allah, zamanların ve mekânların yaratıcısıdır.¹⁰⁸ Yerdeki ve gökteki her şeyin yaratıcısı odur. Akli başında bir insan bunlara bakarak Allah'ın varlığını anlayabilir.¹⁰⁹

Âlemler bütün işleri ile, yani zerreleri, soğukluk ve sıcaklıkları, büyüklük ve küçüklükleriyle Cenabı Allah'ın Hiç yoktan yarattığı varlıklardır. Kâinat olarak

¹⁰¹ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 26.

¹⁰² Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 22.

¹⁰³ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 27.

¹⁰⁴ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 22.

¹⁰⁵ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 27.

¹⁰⁶ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 23.

¹⁰⁷ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 28.

¹⁰⁸ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 29.

¹⁰⁹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 23.

isimlendirdiğimiz şu âlemde var olan her şeyin yaratıcısı ve mutlak sahibi Allah'tır. Âlemler kendi kendilerine var olmadıkları gibi ezeli ve ebedi değildirler.¹¹⁰

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, sıfatları farklı bir şekilde sınıflandırmaktadır. Eş'ari ve Maturidi'nin subuti sıfatlar başlığında ele aldıkları sıfatları İbrâhim Hakkı, zati sıfatlar başlığında incelemektedir. Manzumesinde klasik anlamda bildiğimiz zati sıfatlara rastlanmamaktadır.

İbrâhim Hakkı Allah'ın sıfatlarının zati ile kadim olduğu görüşündedir. Bu konudaki görüşü manzumesindeki beyitlerden açıkça anlaşılmalıdır.¹¹¹ Eş'ari, *el-İbane* isimli eserinde sıfatların kadim olması konusuna değinmektedir. Allah'ın hayat, ilim, kudret, kelam, irade, sem ve basar gibi sıfatlarının hadis olmadığını belirtmektedir. Çünkü bu sıfatlardan herhangi biri hadis olsaydı Allah zati olarak sıfatlanmamış olurdu. Bu durumda tanrı da olamazdı. Bu durum Allah için imkânsızdır. Bu yüzden Allah'ın sıfatlarının kadim olması vaciptir.¹¹² Maturidi'ye göre de Allah'ın sıfatları zatıyla beraber kadimdir.¹¹³ Meşhur Mutezile kelamcısı Kadı Abdulcebbar, Allah'ın sıfatlarını zatta bulunmasının zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Allah teala bu sıfatlara ezelden ebede kadar sahiptir. Allah bu sıfatlara ezelde sahip olmasaydı, daha sonra bu sıfatların onda olması gerekirdi. Bu durumda sıfatları meydana getirecek başka bir yaratıcıya ihtiyaç duyulurdu. Zati sıfatların Allah'tan ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Çünkü Allah Teâla, bir ilim ile âlim veya bir kudret ile kadir değildir.¹¹⁴

Mezheplerin üzerinde konuşup tartıştığı bir diğer konu ise fiili sıfatlardır. Eş'ariler Allah'ın yaratıcısı olmasını kudret, ilim ve irade gibi sıfatlara bağlamaktadırlar. Allah'ın sıfatlarını zatın aynısı kabul eden mutezile fiili sıfatları bu fiillerin tekrar yenilenmesi olarak gördüklerinden yaratma ile ilgili başka bir sıfatı belirtmemişlerdir. İmim Maturidi, fiili sıfatların sonradan yaratıldığını kabul etmenin akıl ile çelişeceğini belirtmektedir. Buna bağlı olarak, Maturidi diğer yedi sıfattan farklı olarak ayrıca tekvin sıfatına yer vermektedir. Yaratma bu sıfata bağlı olarak gerçekleşmektedir.¹¹⁵ İbrâhim Hakkı

¹¹⁰ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 96.

¹¹¹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 232.

¹¹² Ebu'l Hasan el-Eş'ari, *el-ibane ve usûlü Ehli's Sünnet*, Çev: Ramazan Biçer, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2010), 135.

¹¹³ Sönmez Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik* (Ankara: Otto Yayıncılık 2017), 198.

¹¹⁴ Recep Alpyağıl, *Din Felsefesi Açısından Mutezile Gelenek-i*, Cilt: I, (İstanbul: İz Yayıncılık 2004), 870.

¹¹⁵ Hikmet Yağlı Mavil, "Kelâmî Bir Problem Olarak Fiilî Sıfatlar." *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 175-193.

Erzurûmî, zati olarak almış olsa da, burada subuti sıfatlara yer vermesi ve bunları yedi tane değil de sekiz tane olarak belirtmesi onun Maturidi bir düşünceye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü her ne kadar “zati” başlığında ele almış olsa da burada yer verdiği sıfatlar bizim subuti sıfatlar olarak bildiğimiz sıfatlardır.

3. İnsan Fiilleri

İnsan fiillerinin yaratılması konusu, mezhepler arasında çeşitli ihtilaflara sebep olmuştur. Kimi mezhepler insanların fiillerini özgür iradeleriyle yaptıklarını savunurken kimileri ise bu fiillerin cebren (zoraki) yapıldığını ifade etmektedirler.

Ebu'l Hasan El Eş'ari Kulun fiilinin failinin Allah olduğunu kulun amelinin ise onun fiili olmayıp kesbi olduğunu, Allah'ın kulların fiillerinin yaratıcısı olduğunu söyler.¹¹⁶ *El-Luma* isimli eserinde de kesb konusunu ele alan Eş'ari bunu şöyle açıklar: Eğer kesbi Allah yarattığı halde yaratıcı insan olsaydı zorunlu bir hareketle harekette bulunan insanın hareketini yaratması sebebiyle Allah'ın da o hareketle müteharrik (hareketli) olması gerekirdi. Oysa Allah hareketi başkası için yarattığında Allah'ın da onunla hareket etmesi mantığa aykırıdır. Dolayısıyla Allah'ın yarattığını insanın kesb etmesi onu yaratması anlamına gelmez.¹¹⁷ Her ne kadar Eş'ariler, fiile ve ona tesir eden iradenin eş zamanlı olarak yaratıldığını kabul etseler de fiilin bu söz konusu olan iradeye bağlı olarak gerçekleştiğini söylemektedirler. Dolayısıyla insan yaratılmış bir iradeye sahip olması bakımından bir etki altında olmakla beraber, bu iradenin fiiline tesiri noktasında belli bir hürriyete sahiptir.¹¹⁸ Bu konuda Cübbai dışında kalan Mutezililere göre kişi bir fiili işlemeyi irade ettiği zaman bu fiili işlemeye kast etmiştir. Fiili işlemek için ortaya çıkan irade murad ile birlikte olmaz. Bu irade murattan önce bulunur. Cübbai ise, kişinin fiile fiil esnasında kastettiğini söylemektedir. Fiilin var olması için olan bu kast etmek fiilden önce yoktur. Çünkü Cübbai'ye göre insan fiil işlemeyi irade eden olarak vasıflanmamalıdır. Bunun Allah'ın iradesiyle beraber olduğunu söylemektedir.¹¹⁹ Maturidiler ise insanın fiillerinin oluşumunda hem Allah'ın hem de insanın eş zamanlı etkinliğini kabul etme yoluna gitmektedirler. Onlar fiile iki kudretin tesir ettiğini

¹¹⁶ Mehmet Keskin, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık 2013), 257.

¹¹⁷ Ebü'l Hasan el Eş'ari, *El-lüma fi'rred ala ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, 93.

¹¹⁸ Çağfer Karadaş, “İnsan Fiilleri”, *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (İstanbul: Grafiker Yayınları 2016), 407

¹¹⁹ Eş'ari, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'Musallin*, 306.

söylemektedirler. Bunlardan yaratmayı gerçekleştiren fiil Allah'a aittir. Fiilin oluşum zeminini sağlayan imkân ve şartların bulunması sonucu oluşan güç yetirmenin insana ait olduğu sonucuna varmışlardır. Buna göre Allah'ın Tekvin sıfatı ile gerçekleşen fiilin yaratılması Allah'a ait iken, fiilin meydana gelmesini gerektiren irade insana ait bulunmaktadır.¹²⁰

İbrâhim Hakkı Erzurûmî konuya yaklaşımını aşağıdaki beyitlerde şu şekilde ifade etmektedir.

“Cihan cümle cihat ile ve eczau sıfat ile

Hem ef'al-i ibadın hayrı ve şerri cümle halkullah

Anın ilm ü murad u halk u takdiriyle hadistir

Ki yoktur Halik u Bari iki âlemde gayrullah

İbadın ihtiyarı vardır ef'alinde cüz'ice

O ef'al ile bulmuşlar sevabı hem ikabullah

Ol ef'alın cemilinde Hakk'ın hubbu rızası var

Kabihinde bulunmaz ne muhabbet, ne rızauallah

Sevap ifdalidir Hakkın ve adlidir ikab anın

Vücub icapsız Hakk'a bi-istihkak-ı abdullah

Mukarindir bu fi'le istitaat kim o kudrettir

¹²⁰ Karadaş, “İnsan Fiilleri”, 409.

Bulunsa istitaat bulunur teklif-i şer'ullah

Ki abdin kendi vüs'unda ne kim olmaz anı asla

Anı din içre teklif etmemiştir ol Rahim Allah"¹²¹

Yukarıdaki beyitler ve bu beyitlere yapılan şerhler dikkate alındığında İbrâhim Hakkı'nın insan fiillerinin yaratılmasıyla ilgili görüşünü şu şekilde izah etmek mümkündür: Allah Teâla kullarının bütün iş ve fiillerinin tek yaratıcısıdır. İnsanların yaptığı hayır veya şer bütün işlerin yaratıcısı Allah'tır. Allah hayrı ve şerri yaratan yüce mabudumuz olmakla beraber şerre rızasının olmadığını beyan etmiştir. Kul fiillerinin yaratıcısıdır demek İslam akaidine terstir. Kul ancak hayır veya şerre yönelerek özgür iradesiyle karar verir. Niyet ettiği şeyi yaratmak Allah'a aittir. Dünya ve ahirette Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Bunların sahibi Allah'tır. İnsanların yaptıkları iş ve ameller bir yaratma değil ancak bir "kesb" yani kazanmadır. İnsanlar cüzi iradeleriyle hayır veya şerden birini tercih eder ve yaparlar. Küfür ve iman da kulun kendi kazancıdır.¹²² Mutezile'nin kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır demesi yanlıştır. Zira Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Fakat kullar bu fiillerini zorunlu olarak gerçekleştirmezler. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kulun burada cüzi iradesi vardır. Fiilleri yaratan Allah'tır. Ancak bu fiilleri kullar kendi cüzi iradeleri ile işlemektedirler. Bu fiillerden güzel ve hayırlı olanları Allah'ın hoşnut olmasıyla olur. Çirkin ve şerli olanları da Allah dilemesi ve yaratmasıyla ortaya çıkmaktadır. Ancak Allah'ın onlara sevgisi ve rızası yoktur.¹²³

Allah-u Teâlâ, her şeye kadirdir. O dilediğini ödüllendirebilir dilediğini cezalandırabilir. Bu tamamen onun yetkisindedir. Bu onun adaletini zedelemeyip onun sonsuz ve sınırsız gücünün göstergesidir.

Yukarda bahsettiğimiz gibi bu durum Allah'ın böyle yapmak zorunda olmasından değil, çünkü zorunlu olması durumunda bu Cenab-ı Hakkı bir şeye mecbur kılmak olur. Böyle bir şey Allah için düşünülemez. Daha önce de söylediğimiz gibi Allah'ın kötülüğe

¹²¹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 234.

¹²² Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 99.

¹²³ Musacalızade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi*, 63-64.

rızası yoktur. Bağışlamayacağını açıkladığı günah kendisine şirk koşulmasıdır. Bunun dışında kalan bütün günahları dilerse affeder. Ama insanlar, böyle bir affa nail olup olmayacaklarını bilemeyeceklerinden dolayı, önceden tövbe edip doğru yola varmalıdırlar.¹²⁴

İbrâhim Hakkı bu akaid manzumesinde “İstitaat” kavramına da yer vermektedir. Fiillerin ortaya çıkma gücü yani kulların fiillerinin meydana gelmesini sağlayan güce istitaat denir¹²⁵. Bu, kulun fiiline yakındır. Ne fiilden öncedir ne de sonradır.¹²⁶ Yüce Allah’ın doğruyu yanlış ayırt edebilme gücü vermediği kullarını mükellef kılmaması onun adaletinin neticesidir. Bir kulda cüzi ihtiyar bulunmazsa o zaman Allah’ın emir ve yasaklarından sorumlu değildir. Örneğin yataktan kalkamayacak kadar hasta bir kişiden namazını ayakta kılması istenmez. Geçerli bir mazereti bulunan kişiden de oruç tutması istenmez. Allah çok büyük rahmet sahibidir. Öyle ki irade, güç, kuvvet, sağlık ve mal vermediği kullarını bağışlar. Böyle kişileri emirlerinden sorumlu tutmaz.¹²⁷

Bu konuda tekvin sıfatından da anlaşılacağı üzere İbrâhim Hakkı’nın Maturidi görüşüne daha yakın olduğu anlaşılmaktadır.

4. Ecel

Kelime anlamı olarak geleceğe ait olmakla “belirlenmiş zaman, muayyen bir müddetin sonu” gibi manalara gelen ecel, bu manadan yola çıkarak iddet süresi ve borcun vadesi anlamında da zikredilir.¹²⁸ Terim anlam olarak ecel, ruhun bedenden ayrılması ve ölüm denilen hadisenin meydana gelmesidir. İslam inancına göre her canlının ölüm vakti yani eceli bellidir. Eceli gelen insan veya herhangi bir canlı, nerede ve hangi vaziyette olursa olsun ruhunu Azrail'e teslim etmek zorundadır. Ecel bazen normal bir şekilde sona ererken bazen de hiç beklenmedik bir şekilde gerçekleşmektedir. Burada bilinmesi gereken ecelin mutlaka tayin edilen vakitte sona ermesidir.¹²⁹

Mezhep âlimleri ecel konusuna farklı bakış açıları getirmişlerdir. Bunlardan Kadı Abdulcebbar, Allah’ın kullarına lütufta bulunduğunu vurgulamaktadır. Öldürülen kişinin

¹²⁴ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 104-105.

¹²⁵ Musacalızade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi*, 64-65.

¹²⁶ Musacalızade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi*, 65.

¹²⁷ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 106-107.

¹²⁸ Cihat Tunç, “Ecel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994). 10:380

¹²⁹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 111.

mutlaka ölmesi veya yaşaması imkânsız bir durum değildir. Abdulcebbar'a göre, ölümün her türlü Allah tarafından bilinmektedir. Ecel ölüm anı anlamına gelmektedir. Birisi öldürüldüğü zaman biz onun ecelini öğrenmiş oluruz. Bundan dolayı öldürülen kişi eğer katledilmesiydi ya ölürdü ya da hayatta kalırdı.¹³⁰ Mu'tezile'nin Bağdat ekolü ise kulların "ecel-i kazâ" ve "ecel-i müsemmâ" adında iki eceli olduğunu öne sürmüştür. Onlara göre kişi dışardan bir etken olmadan vefat ederse ecel-i müsemmâyâ, kaza veya katil nedeniyle vefat ederse ecel-i kazâyâ göre yaşamını yitirmiş olur. Kazada ölen veya öldürülen kişiler bu duruma uğramasalar da ecel-i müsemmâsalırına kadar yaşayacaklardı.¹³¹ İmam Maturidi ise *Kitabü't-tevhid* adlı eserinde bu görüşü eleştirmektedir. Bir kulun Allah'ın belirlediği ömrün yaşanmasına engel olmasını mantıksız bulmaktadır. İlahi iradeye rağmen bunun yapılmasını mümkün görmemektedir.¹³² İmam Eş'ari maktulün ölümü konusunda maturidi ile aynı çizgidedir. Bunu göre eğer maktul öldürülmeseydi yaşayacaktı denilirse, maktul eceli kısaltmaya kadir olur. Bu anlayış kişiyi dinin özünden uzaklaştırmaktadır.¹³³

İbrâhim Hakkı'ya göre ecel öldüren kişi ile beraberdir. Yani normal şekilde ölmüş (kazayla, boğularak, yanarak vb.) olan kişi gibi öldürülen kişi de eceliyle ölmüştür.¹³⁴ İbrâhim Hakkı'nın konuyla ilgili beyiti şöyledir:

“Ecel vaktinde meyyittir o maktul ve ecel birdir

Ve hal-i ye'sin imanı değil makbuli indallah”¹³⁵

Başkası tarafından katledilen de kendi kendine ölen de vakti gelince eceliyle ölmektedir. Yalnızca bir ecel türü vardır, zamanlama olarak erkene alınıp ertelenme gibi bir durum söz konusu değildir.¹³⁶ Konu ile ilgili şu ayetler verilebilir:

¹³⁰ Recep Alpyağıl, *Din Felsefesi Açısından Muzetile Gelen-ek-i*, Cilt: II, (İstanbul: İz Yayıncılık 2004), 282.

¹³¹ Tunç, “Ecel”, 10:380-382

¹³² Maturidi, *Kitabü't-Tevhid* 425.

¹³³ Ebu'l Hasan el-Eş'ari, *el-ibane ve usülü Ehli's Sünnet*, 91.

¹³⁴ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 111.

¹³⁵ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 235.

¹³⁶ Osman Karadeniz, “Ecel ve Ömür”, *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları 2016), 619.

“Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.”¹³⁷

De ki: “Allah dilemedikçe, ben kendime bile ne bir zarar ne de fayda verme gücüne sahibim. Her milletin bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.”¹³⁸

“Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onlara belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor. Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler.”¹³⁹

“Hiçbir ümmet, kendi ecelinin önüne geçemez, onu geciktiremez de.”¹⁴⁰

Burada Musacalzade Mehmed Said Efendi manzumeyi şerh ederken Mutezile’yi de bu konuda eleştirmektedir. Mutezilenin eceli “katl ve mevt” şeklinde ikiye ayırmasını yanlış bulmaktadır. Çünkü buna göre kişi eğer katledildiyse ecelinden önce ölmüştür. Eğer öldürülmeseydi kendi ölüm zamanına kadar yaşayacaktı. Bu fikir İbrâhim hakkı tarafından da kabul edilmemektedir.¹⁴¹

Hem hayat hem ömür Allah’ın takdiri ve yaratması ile meydana gelmektedir. Burada mezheplerin ihtilafa düştüğü konu katledilenin ölümüdür. Ayetlerden de anlaşılacağı üzere katledilen kişi de ezelde takdir edilen eceliyle ölmüştür.¹⁴² İbrâhim Hakkı bu konuda da sünni düşünceyi benimsemiştir.

5. Büyük Günah ve Şefaât

Büyük günah ve şefaât konusu birçok İslam âlimi tarafından tartışmaya konu olmuştur. İslam âlimleri büyük günah işleyenlerin cennet girip giremeyeceğini, günahkâr kulların şefaate nail olup olmayacağı konusunda çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. İlk ihtilaf konularından biri olan büyük günah meselesinde Hariciler’e göre bu günahı işleyen kimse kâfir olur. Hem dünyada hem de ahirette kâfir muamelesi görür. Onlar bunu Kur’an’da böylelerine verilen azabın kâfirlere verilen azaba benzer olduğunu bildiren

¹³⁷ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-A’raf, 7/34.

¹³⁸ el-Yunus, 10/49.

¹³⁹ el-Nahl, 16/61.

¹⁴⁰ el-Mü’minun, 23/43.

¹⁴¹ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru’l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 67.

¹⁴² Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahiy” 619-620.

ayetlerle açıklamaktadırlar. Mürcie'ye göre büyük günah işleyen kimse ahirette cehenneme girmez. Zira kâfirlerin yaptıkları iyiliklerin onlara fayda vermeyeceğini, müminlerin de işledikleri günahların imanlarına zarar vermemesi gerektiğini söyler. Mütezile, büyük günah işleyen kişilerin imandan çıktıklarını fakat kâfir olmadıklarını söylemektedir. Onlara göre böyle kişiler iman ve küfür arasında bir yerde (el menzile beynel menzileteyn) bulunur. Bu kişiler tövbe ederlerse tekrar mümin olurlar, tövbe etmeden ölürlerse kafir olarak muamele görürler. Mütezile bu görüşü Nisa süresi 93. ayetine binaen söylemektedirler. Çünkü bu ayette kasten birini öldürmenin cezasının ebedi cehennem olduğu bildirilmiştir.¹⁴³

Ehli Sünnet'in genel görüşüne göre, büyük günah işleyen kişi günahkâr bir mümin olarak nitelendirilir. Böyle kişiler "fasık" olarak tanımlanır. Ancak burada geçen "fasık" olma durumu iman ve küfür arasındaki bir derece olmayıp günahkâr olma durumunu ifade eder. Böyle kişilerin cenaze namazı kılınır, bu dünyada mümin muamelesi görür. Ahirette cezasını çeker veya Allah dilerse affeder.¹⁴⁴

İbrâhim Hakkı Erzurûmî bu konu hakkındaki görüşlerini şu beyitle açıklamaktır:

“Kebairle sagair ehline ol gün şefaatter

Ederler enbiya ü ehl-i ilm ü evliyauallah”¹⁴⁵

Adam öldürmek, zina yapmak, kumar, içki ve faiz gibi günahlara büyük günah (kebair) denilmektedir. İbrâhim Hakkı manzumesinde büyük günah meselesine de değinmektedir. Ona göre büyük günah işleyenler cezalarını çektikten sonra büyük bir pişmanlık duyacaklar. Şefaatter için peygamberlere ve İslam'ın diğer büyüklerine yalvaracaklar. Allah Teala'nın izniyle bu kişilere önce peygamberler şefaatter edecek ve daha sonra onların bağışlanmaları için Allah'tan dilekte bulunacaklardır. Daha sonra güzel amel ve ibadetleriyle Allah'ın rızasını kazanan veli kullar da şefaatterçi olacaklar. Bunların dışında da şehitlerin, fakirlerin ve küçük çocukların da şefaatterleri haktır. En büyük şefaatterçi ise tabi ki yüce Allah'tır. Ancak şefaatter sadece küçük veya büyük günah

¹⁴³ Adil bebek, “Kebire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002). 25:163

¹⁴⁴ El Cüveyni, “İslam'da büyük günah işleyenin durumu”, el irşad, Erişim: 21 Haziran 2020. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slam%27da_b%C3%BCy%C3%BCk_g%C3%BCnah_i%C5%9Fleyenin_durumu

¹⁴⁵Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 235.

işleyen müminler için geçerli olacak. Çünkü Allah Teala kafirlere asla şefaatçi olmayacağını bildirmektedir.¹⁴⁶

Büyük günah mümini imandan da çıkartmaz, küfre de sokmaz. Çünkü büyük günah işleyen kişide hala imanın tasdiki mevcutken imandan çıktığı söylenemez. Hatta işlediği büyük günah yaptığı bütün ibadetleri yok etmez. İşlediği günah onu ebediyen cehennemde bırakmaya sebep değildir. Er ya da geç cennete girecektir. Eğer işlediği günah onun İtikâdını bozacak bir günah ise zaten kâfir olur. İşte o zaman ebediyen cehennemde kalır.¹⁴⁷

İmam Maturidi'nin görüşüne göre kişi işlediği günahı hafife almıyorsa büyük-küçük günah fark etmeden mümin sayılmaktadır. Çünkü imanın şartı tasdiktir. İmana nasıl giriliyorsa ancak öyle çıkılabilir. Bu sebeple büyük günah işleyen kişi itaati terk ettiğinden dolayı fasıktır. Ama kalbindeki tasdikinden dolayı o kişi hala mümin sayılır ve ebediyen cehennemde kalmayacaktır.¹⁴⁸ İmam Eşari'ye göre de bir Müslüman zina veya hırsızlık yaptı diye dinden çıkmamaktadır. Eğer bunun gibi büyük günahları helal kabul eder ve haram olduklarına inanmazsa dinden çıkar ve kafir olur.¹⁴⁹

Ehli sünnet âlimleri imanı kalb ile tasdik ve dil ile ikrar şeklinde tanımlamaktadırlar. Organlarla yapılan amellerin imanın bir parçası olmadığını söylemektedirler. Bu yüzden büyük günah işleyen bir kimsenin Allah'a yalvarması ve tövbe etmesi imanının göstergesidir. Yani bu kişi kafir değildir. Ancak iman tabi ki güzel ameller ile kemal mertebesine ulaşır. Bu şekilde müminler kendilerine yakıştığı gibi güzel amelleri alışkanlık haline getirmelidirler.¹⁵⁰

İslam âlimleri arasında farklı görüşlere sebep olan bir diğer konu da “şefaat” konusudur. Şefaat, sözlükte “tek olan bir şeyi dengi veya benzeriyle çift hale getirmek; birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını

¹⁴⁶ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 122-123.

¹⁴⁷ Musacalızade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi*, 76-77.

¹⁴⁸ Temel Yeşilyurt, “Maturidilik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler”, *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları 2016),. 145.

¹⁴⁹ Cihad Tunç, “Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (1978), 339.

¹⁵⁰ Tunç, “Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi”, 341.

istemek” manalarındaki şef kökünden meydana gelen şefaattir, “suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme” anlamına ifade eder.¹⁵¹

Mutezile ve Haricilere göre insanı ahirette kurtaracak olan şefaattir. İnsan ancak bu dünyada yaptığı iyilikleri ve imanı ile kurtuluşa erebilir Müslümanların büyük günahlarının affedileceğini söylemek onları günaha sürükler.¹⁵²

Eş’ari el-İbane adlı eserinde şefaatin hak olduğunu belirtmektedir. Ona göre şefaattir, cennetle müjdelenmiş müminler için değildir. Çünkü onların cennete girmeleri zaten vaad edilmiştir. Şefaattir, bir kişinin cezayı hak ettiği halde cezanın ondan çekilmesi veya Allah’ın kendi fazlı ile takdim etmesidir. Yani büyük işleyen müminler için şefaattir hakttır.¹⁵³ İmam Maturidi Kitabü’t-tevhid adlı eserinde şefaati savunmaktadır. Ona göre kişi şefaate iyilikleri sayesinde layık olur. Maturidi’ye göre Allah, günahkâr kullarına bile şeytana düşmanlık ve affedilme hissini telkin etmiştir. Bu konular Kur’an ve Hadis gibi büyük delillerle sabittir. Mutezileye göre ise, tevbe edilmeyen günahlar cehennemde kalma sebebidir.¹⁵⁴ İbrâhim Hakkı, konuyla ilgili çok detaya inmemektedir. Görüşü hem Maturidi hem de Eş’arinin görüşüne uymaktadır.

İbrâhim Hakkı’nın manzum eseri incelendiğinde görüşünün şu şekilde olduğu anlaşılmaktadır; büyük günah işleyen müminler büyük bir pişmanlık duyacaklar. Hesapları görüldükten sonra büyük bir acı yaşayacak olan bu Müslümanlar, kendilerine şefaattir edilmesi için, peygamberlere ve diğer İslam âlimlerine yalvaracaklar. Allah’ın izni olmadan tabi kimse şefaattir edemez. Ancak Allah izin verdikten sonra yüce Allah’ın rızasını kazanmış kullar şefaattirçi olacaklardır. Şehitler, fakirler, belalara karşı sabredenler ve ölmüş küçük çocuklar da şefaattirçi olabileceklerdir. Şefaattirçilerin en yücesi Allah Teâlâ’dır. Ancak şefaattir kâfirler için geçerli değildir. Sadece müminlerin yararlanabileceği bir durumdur. Hatta şefaattir müminler için büyük bir nimettir.¹⁵⁵ Eğer

¹⁵¹ Mustafa Alıcı, “Şefaattir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010). 38:411

¹⁵² Yusuf Şevki Yavuz, “Şefaattir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010). 38:412

¹⁵³ Ebu’l Hasan el-Eş’ari, *el-ibane ve usûlü Ehli’s Sunnet*, 105-106.

¹⁵⁴ Maturidi, *Kitabü’t-Tevhid* 551-557.

¹⁵⁵ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 122-123.

kişi zerre kadar iman ile de ölürse, kendisine şefaata edilmez, Allah ta onu bağışlamazsa, o zaman cezasını çekecek kadar cehennemde kalır. Ama sonunda yine cennete kavuşur.¹⁵⁶

Bir kimse büyük günah işlediği halde yüce Allah onu bağışlayabilir. Veya tam tersini düşünürsek; kişi küçük günahlarından dolayı Allah tarafından hesaba çekilip cezalandırılabilir. Allah Teála dilediğini yapmakta özgürdür. Önemli olan kulların büyük günah küçük günah ayırt etmeksizin bütün günahlardan uzak durmalarıdır.¹⁵⁷

---

¹⁵⁶ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Durali Yılmaz, 32.

¹⁵⁷ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 142.

2.BÖLÜM - NÜBÜVVET

“Sözlükte ‘haber vermek’ mânasındaki ‘neb’ yahut ‘konum ve değeri yüksek olmak’ anlamındaki nebve (nübû’) kökünden masdar ismi olan nübüvvet kelimesini Râgıb el-İsfahânî, ‘Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhîret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevi’ diye tarif etmiştir.”¹⁵⁸

Nübüvvet konusu İslam inancının ana ilkelerindedir. Kuran-ı Kerimde bu konuyla alakalı birçok kavram kullanılmıştır. Kuran’da geçen bu kavramlar “Allah-peygamber” ve “Allah-insan” ilişkilerini ortaya koyar. Peygamberler Allah’tan gelen vahyin ilk muhatapları olduklarından ve bunları hayata aktaran ilk örneği olduklarından bu konu büyük önem arz etmektedir. “Peygamberlerin kişisel özellikleri, nitelikleri ve görevleri bu bağlamda Allah-insan iletişiminin temel merkezini oluşturmaktadır.”¹⁵⁹

Peygamberlerin hepsi İslam dini üzere gönderilmişlerdir. Kavimlerini putlara tapmaktan uzaklaştırıp Tevhit inancını yaymak için mücadele vermişlerdir. Bu uğurda pek çok sıkıntıyla baş etmek zorunda kalmışlardır. Bir kısmı şehit edilmiştir. Hemen hemen hepsi kendi memleketlerinden hicrete zorlanmışlardır. Gönderildikleri kavimler ile savaşmak zorunda kalmışlardır. Biz Müslüman olarak bildiğimiz veya bilmediğimiz bütün peygamberlere iman ederiz. Akaidimize göre peygamberlerden herhangi birisini inkâr etmek hepsini inkâr etmek demektir ve küfürdür. Hazreti Adem ile Hazreti Muhammed (s.a.v.) Arasında birçok peygamber geçmiştir. Bunların kaç tane olduğu ve nasıl bir hayat geçirdikleri bilinmemektedir. Sayılarını tam olarak sadece Allah bilir.¹⁶⁰

Peygamberler hidayet rehberi konumundadırlar. Toplumsal kurallara aykırı hareket eden toplumlar, tarih boyunca huzursuzluklara sebep olmuşlardır. Allah Teâla peygamberler vasıtasıyla insanları istikamet çizgisine davet etmektedir. Peygamberler bu konuda bizim için örneklerdir. İnsanlar kendi akılları ile belli bir noktaya kadar sonsuz güç sahibi bir yaratıcının varlığını anlayabilirler. Fakat birey ve toplum için gereken kuralları sadece akıl ile keşfedemezler. Bu yüzden insanlara doğru yolu gösterecek, onlara Allah’ı tanıttacak, insanlara hem dünyada hem ahirette lazım olacak bütün bilgileri

¹⁵⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007). 33:279

¹⁵⁹ Furat Akdemir, “Kur’an Bağlamında Peygamberlerin Sıfatları”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2018), 52

¹⁶⁰ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 89.

verecek peygamberlere ihtiyaç vardır. Teknoloji ne kadar ilerlerse ilerlesin, insanlar din ve ahlaka daima muhtaçtır. İnsanların bedensel ihtiyaçlarının yanında onları manevi yönden doyuracak ibadet gibi ruhi ihtiyaçları da vardır. Bu manevi ihtiyaçların giderilmesi de yalnızca peygamberlerin öğretileri ile mümkün olmaktadır.¹⁶¹

1. Peygamberlerin Özellikleri

Kelam kitaplarında peygamberlerin sıfatları ele alınırken, genelde bu sıfatlar sayılmaktadır: “Emanet, fetanet, ismet, sıdk, tebliğ”. Bu sıfatlar peygamberlerin görevlerini ve sorumluluklarını da içermektedir. Sıfatların doğru anlaşılması peygamberliğin doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olur.¹⁶²

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, peygamberlerin özelliklerinden bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Dahi ben enbiya hakkında bildim ismet ü fitnat

Nezafet, hem emanet, sıdk ile tebliğ-i hükmullah”¹⁶³

“Kaderle zenb ü humk ü kizb u ketman u hıyanettir

Münezzehtir, müberradır cemii enbiyaullah”¹⁶⁴

Peygamberlerin tamamına ait olan ortak sıfatlardan biri “İsmet” sıfatıdır. Bununla onların günah işlemekten uzak ve masum insanlar olduğu anlaşılmaktadır. Onlar kasıtlı olarak ne büyük ne de küçük günah işlemezler. Küfür, şirk, zina gibi günahlar onlar için asla düşünülemez. Kısacası peygamberler küçük günahları asla kasten işlemezler, büyük günahları ise ne kasten ne de sehven işlemeleri söz konusu değildir.¹⁶⁵ İsmet sıfatı İslam âlimleri arasında en çok üzerinde durulan sıfattır. Nitekim bu sıfat üzerine müstakil eserler de yazılmıştır. Bunun sebebi diğer bütün sıfatların anlamlarını içermesidir. Ayrıca

¹⁶¹ Osman Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahiy”, Kelam El Kitabı, Şaban Ali Düzgün(ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s.333- 334.

¹⁶² Furat Akdemir, “Kur’an Bağlamında Peygamberlerin Sıfatları”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2018), 57

¹⁶³ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 70.

¹⁶⁴ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 72.

¹⁶⁵ Musacalızade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 46.

bu sıfat açıklandığında doğal olarak diğer sıfatlar da açıklandığından, eserlerde bu sıfata öncelik verilmiştir.¹⁶⁶

Bir diğer sıfat “Fetanettir”. Bu sıfat bütün peygamberlerin zeki, akıllı ve olgun kimseler olduğunu göstermektedir. Akli başında olmayan insanlar, yani deliler arasından peygamberler gönderilmemiştir.¹⁶⁷ “Fetanet, ıstılahi manasıyla peygamberlerin tümünün üstün bir zeka kuvvetine malik olduğunu, anlayış ve idrak olarak herhangi bir noksan taşımadığını ifade etmektedir. Bu, peygamberlik iddiasında bulunan kimseden muhataplarının bekleyeceği en önemli niteliklerdendir.”¹⁶⁸

“Nezafet” sıfatı hepsinin gerek maddi gerekse manevi yönden tertemiz olduklarını ifade etmektedir. Bu sıfat bütün peygamberler için geçerlidir.¹⁶⁹

“Emanet” sıfatından anlaşılan ise peygamberlerin her zaman emin, dürüst ve her türlü emanete riayet eden kimseler olduklarıdır. Zira onlar kendilerine inanmayanlar tarafından bile emin olarak bilinirler.¹⁷⁰

“Sıdk” sıfatı onların sözlerinde yalan olmadığını göstermektedir. Onlar yalandan uzaktırlar.¹⁷¹

“Tebliğ” sıfatı ile Allah'tan aldıkları her emri en küçük ayrıntısına kadar hiçbir kısmını saklamadan insanlara duyurmaktadırlar. Bütün peygamberler bu konuda büyük hassasiyet göstermişlerdir. Allah'ın emirlerini eksiksiz bir şekilde iletmişlerdir. Zaten onların asıl görevi de insanlara hükümleri açıkça ifade etmektir.¹⁷²

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere bu sıfatların tam zıttı olan yani peygamberler için asla söz konusu olmayacak özelliklere de yer verilmektedir. Bunlar da anlam olarak yukarıdakilerden farklı sıfatlar değildir, ancak yine de bunlara değinmek yararlı olacaktır.

Sözü edilen özellikler beyitlerde; Zenb, Humk, Kizb, Ketman ve Hıyanet şeklinde geçmektedir. “Zenb” günah anlamına gelmektedir. Peygamberler günah işlemezler.

¹⁶⁶ Melikşah Sezen, *Peygamberlerin Vasıfları ve İsmet Sıfatı*, (İstanbul: Gül Yayıncılık 2019), 29

¹⁶⁷ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 71.

¹⁶⁸ Sezen, (Peygamberlerin Vasıfları ve İsmet Sıfatı)64

¹⁶⁹ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 47.

¹⁷⁰ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 71.

¹⁷¹ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 47.

¹⁷² Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 71.

“Humk” ise aklın az olması anlamına gelmektedir ki bu da peygamberler için söz konusu olamaz. Zira onlar akıl itibariyle insanların en üstündedirler. “Kizb” yine yalan söylemektir ve bu da onlar için düşünülemez. “Ketman” bir şeyi gizlemek anlamındadır. Peygamberler kendilerine bildirilenden hiçbir şeyi gizlemezler. “Hıyanet” ise kendisine güvenilemeyen kişiler için kullanılmaktadır. Peygamberler ise son derece güvenilir insanlardır.¹⁷³

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre sıfatlar genellikle şöyledir; Fetanet, Emanet, İsmet, Sıdk, Tebliğ ve Zükuret (erkek olma). Zükuret konusunda mezhepler arasında görüş ayrılığı olsa da genel itibariyle sıfatlar bu şekildedir.¹⁷⁴ Burada İbrâhim Hakkı'nın farklı olarak “Nezafet” sıfatına yer verdiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda peygamberlerin cinsiyetiyle ilgili herhangi bir sıfattan söz etmediğini görmekteyiz.

2. Peygamberlerin İsimleri

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Akaid-i İslamiyye* adlı eserinde Peygamberlerin isimlerini zikretmektedir.

“Nebiler ismini bilmek dediler bazıları vacip

Yirmi sekizini bildirdi Kuran'da bize Allah

Biri Adem biri İdris ve Nuh u Hud ile Salih

Hem İbrâhim u İshak ile İsmail Zebihullah

Dahi Yakub ile Yusuf, Şuayb u Lut ile Yahya

Zekeriyya ile Harun ahi Musa Kelimullah

¹⁷³ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 72-73.

¹⁷⁴ Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahiy”, 337-343.

Ve Davud u Süleyman u dahi İlyas u Eyyub'dur

Biri de Elyesa'dır dahi İsa o Ruhullah

Birinin ismi Zülkifl ve biri Yunus nebidir hem

Hıtamı ol Habib-i Hak Muhammed'dir Resulullah

Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn üçünde ihtilaf oldu

Ki bazı enbiya derler ve bazı der veliyullah

Cemi'i enbiyanın evvelidir Hazret-i Adem

Kamudan evvel ü ahir Muhammed'dir Resulullah

İkisinin arasında kati çok enbiya geldi

Hesabın kimseler bilmez bilir anı hemen Allah

Risalat'ı rusul, mevt ile batıl olmaz ol kat'a

Ve efdaldir melekler cümlesinden enbiyaullah

Bizim peygamberin ahkam-ı şer'i öyle bakidir

Ki ehl-i mahşeri bu şer ile fasledecek Allah"¹⁷⁵

Allah Teala kendilerine bir uyarıcı göndermeden hiçbir kavmi helak etmediğini bizlere bildirmiştir. Yirmi sekiz peygamberin ismi Kuran'da açıkça zikredilmektedir.

Burada ismi geçen peygamberlerin isimlerinin ve başlarından geçenleri öğrenmek

¹⁷⁵ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*. 233-234.

kaçınılmaz bir görevdir. Çünkü Allah'ın peygamberleri İnsanlığın en yüksek önderidir.¹⁷⁶ Bu peygamberler; 1. Hz. Adem (a.s.), 2. Hz. İdris (a.s.), 3. Hz. Nuh (a.s.), 4. Hz. Hûd (a.s.), 5. Hz. Salih (a.s.) 6. Hz. İbrâhim (a.s.), 7. Hz. Lut (a.s.), 8. Hz. İsmail (A.S.), 9. Hz. İshak (a.s.), 10. Hz. Yakup (a.s.), 11. Hz. Yusuf (a.s.) 12. Hz. Eyyup (a.s.), 13. Hz. Şuayb (a.s.), 14. Hz. Musa (a.s.), 15. Hz. Harun (a.s.) 16. Hz. Dâvud (a.s.), 17. Hz. Süleyman (a.s.), 18. Hz. İlyas (a.s.), 19. Hz. Elyasa (a.s.), 20. Hz. Zülkifl (a.s.), 21. Hz. Yûnus (a.s.), 22. Hz. Zekeriya (a.s.), 23. Hz. Yahya (a.s.), 24. Hz. İsa (a.s.) 25. Hz. Muhammed (s.a.v)¹⁷⁷. Bir de bunların dışında Kuran da ismi geçtiği halde peygamber mi yoksa veli mi olduğu bilinmeyenler de mevcuttur. Bunlar Hz. Üzeyir, Hz. Lokman ve Hz. Zülkarneyn'dir.¹⁷⁸

Çektikleri sıkıntı ve zorluklar sebebiyle ismi öne çıkan peygamberler vardır. Dini literatürde bunlara “Ulu'l-Azm” peygamberler denir. Bunlar; Hazreti Muhammed (S.A.V.), Hazreti İbrâhim, Hazreti Musa, Hazreti İsa ve Hazreti Nuh'tur.¹⁷⁹

Peygamberlerin isimleri konusunda bir farklılık olması düşünülemez. Nitekim peygamberlerin isimleri Kuran-ı Kerim'de zikredilmiştir. Bu konuda manzumede geçen isimler Kur'an'da geçen isimlerden farklı değildir.

3. Dört Büyük Kitap

İnsanların hayatları boyunca bazı ilkelere bağlanma ihtiyacı olmuştur. Bu ilkeler, onların hayatlarını düzene koymak gereklidir. İşte tam da bu noktada ilahi kitaplar bütün prensipleri içerdiği için büyük önem taşımaktadır. Kutsal kitaplar insanlığa yön veren birer rehberdir.¹⁸⁰ Hiç şüphesiz bizi yaratan ve yoktan var eden yüce Allah, bizim yaşantımızı düzene koyacak ve ebedi saadete ulaştıracak kuralları kitaplarında bizlere bildirmiştir.

Yüce Allah kutsal kitaplarını insanlara tebliğ etmeleri amacıyla kendi aralarından peygamberler göndermiştir. Bu peygamberlerin üstlendiği büyük görev Allah'ın emir ve

¹⁷⁶ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 75.

¹⁷⁷ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 76-82.

¹⁷⁸ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 59.

¹⁷⁹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 89.

¹⁸⁰ Gölcük & Toprak, *Kelam*, 354

yasaklarını insanlara ulaştırmaktır. Yüce Allah emir ve yasaklarını peygamberlere dört büyük melekten biri olan Cebrail aracılığıyla peygamberlerine iletmiştir.

İbrâhim Hakkı Manzumesinde kutsal kitaplardan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Hakk’ın yüz dört kitabı kim nebiler üzre inmiştir

Kitaptır onların dördü, suhuf yüzü, kalamullah

Zebur’u verdi Davud’a, dahi Tevrat’ı Musa’ya

Ve hem İncil’i İsa’ya getirmiş Cibril-i billah

Habibullah’a Kuran’ı getirdi hacet oldukça

Yirmi üç yıl içre cümle kat’ oldu vahyullah”¹⁸¹

İbrâhim Hakkı Erzurûmî manzumesinde amentünün altı esasından biri olan kitaplara imanla ilgili meseleler de nakletmektedir. Allah’ın Cebrail Aleyhisselam aracılığı ile peygamberlere kitap ve 100 sahife gönderdiği açıklanmaktadır. Bunların hepsi Allah’ın vahiy yani kelamı olarak indirilmiştir. Peygamberler de onları kendi ümmetlerine açıklayarak Allah’ın emir ve yasaklarını duyurmuşlardır.¹⁸²

Yüce Allah dört büyük kitaptan biri olan Zebur’u sevgili peygamberlerinden Davut Aleyhisselam’a indirmiştir. Cebrail daha çok bir dua kitabı şeklinde mukaddes Zebur’u Davud’a getirerek, onun bu kitap içindeki sözlerle dua etmesini ve buradaki İtikâdi hükümleri ümmetine de bildirmesini istemiştir. Bugün elimizde Hz. Davud’a ait indirildiği şekliyle bir Zebur yoktur. Bu kitap İsrailoğulları tarafından tahrip edilmiştir.¹⁸³

Tevrat Hz. Musa’ya indirilen kitaplardandır. Levhalar halinde indirilmiştir İsrailoğullarının buradaki İtikâdi ve ameli hükümlere uymaları emredilmiştir. Ama maalesef bu kitap ta kısa bir süre sonra tahrip edilerek aslından uzaklaştırılmıştır.¹⁸⁴

¹⁸¹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 232.

¹⁸² Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 60.

¹⁸³ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 62.

¹⁸⁴ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 63.

İncil Hazreti İsa'ya indirilmiştir. Bu kitap üçüncü büyük kitaptır. İçerisindeki hükümlerin yanı sıra daha önce nazil olan Tevrat'ın bazı ameli hükümlerini değiştiren ayetler de bulunmaktadır. Hz. İsa'nın göğe çekilişinden kısa bir süre sonra tahrip edilen ve aslından uzaklaştırılan İncil daha sonra toplanan bir konsey tarafından incelendiği halde dört İncil'in de gerçek kitaplar olduğu iddia edilmiştir. Bu da aslının mevcut olmadığını göstermektedir.¹⁸⁵

Hazreti Muhammed (S.A.V.) 'e Kuranı Kerim indirilmiştir. Kuranı Kerim 23 yıllık bir süre içerisinde parça parça nazil olmuştur. Peygamberimizin vefatından kısa bir süre önce Kur'an-ı Kerim tamamlanarak vahiy kesilmiştir. Bundan sonra kıyamete kadar ne bir peygamber gelecek ne de bir kitap indirilecektir. Kuranı Kerim'in içerisinde emirler, yasaklar, peygamber kıssaları, tarihi hadiseler, helaller ve haramlar olmak üzere İtikâdi ve ameli hükümler bulunmaktadır. İslam'ın ana kaynağıdır.¹⁸⁶

Hz. Peygamberin Kuranı Kerim'de bütün insanlara meydan okuduğu ve kendisine karşı çıkamamalarıyla gerçekten bir mucize gerçekleştirdiği İslam âlimlerinin ittifak ettiği bir noktadır. Kelamcılar arasında bu konuda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.¹⁸⁷

4. Suhuf

Konu ile ilgili beyitler şunlardır:

“Verilmiştir sahaifin onu Adem nebiye hem
Bunlardan ellisi Şit'e verilmiştir bi-emrillah

Dahi İdris'e aittir otuzu yok şek ü şüphe
Onu İbrâhim'e anın, odur cedd-i Resulullah”¹⁸⁸

¹⁸⁵ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 62-63.

¹⁸⁶ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 64.

¹⁸⁷ Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahiy”, 348.

¹⁸⁸ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 232-233.

Suhuf, sahife kelimesinin çoğulu olup sayfalar anlamına gelmektedir. Yüce Allah Hazreti Adem'den başlayarak peygamberlere sahifeler ve kitaplar göndermiştir. Allah'ın sahifeler ve kitaplar göndermesi kullarına olan sevgisinin ve merhametinin en büyük göstergelerinden biridir.¹⁸⁹

Yüce Allah'ın gönderdiği 100 suhufun onu Hazreti Adem'e nazil olmuş ve 50 tanesi Hazreti Şit'e indirilmiştir. Bu suhurlar elimizde mevcut olmadığından içerisinde hangi hükümlerin açıklandığı bilinmemektedir. Bunlardan 30 Tanesi Hazreti İdris'e ve kalan 10 tanesi de Hazreti İbrâhim'e indirilmiştir. Ayrıca beyitte geçen “cedd-i Resulullah” kavramıyla, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Hz. İbrâhim'in soyundan geldiği kastedilmektedir. Gerçekten de peygamber efendimizin soyu, Hz. İbrâhim'in Hz. Hacer'den doğan oğlu İsmail aleyhisselamın torunlarından Adnan b. Ubed'in soyundan gelmektedir.¹⁹⁰

5. Meleklerin Özellikleri

Kelime anlamı olarak ugaritçe, Habeşçe, İbranice ve arapça gibi dillerde “göndermek” manasında ‘l’ ek kökünden olup “haberci, elçi; güçlü kuvvetli, tasarrufta bulunan, yöneten” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, Allah tarafından kendilerine verilen görevleri eksiksiz bir şekilde getirmekle sorumlu olan varlıklardır.¹⁹¹

Konuyla ilgili beyitler şunlardır:

“Hakk’ın mükerrem ibadıdır melekler yerde, göklerde

Avamından avami’n-nası efdal eylemiş Allah

Yemek, içmek, hem erkeklik, dişilik yoktur onlarda

Hakk’a hiç asi olmazlar, mutidirler li-emrillah”¹⁹²

İslam inancına göre melekler canlı varlıklardır. Nurani bir şekilde yaratılmışlardır. Yemek içmek gibi ihtiyaçları yoktur. Erkeklik ve dişilik gibi özellikleri de

¹⁸⁹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 61.

¹⁹⁰ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 66-69.

¹⁹¹ M. Sait Özerverli, “Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004). 29:40

¹⁹² Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 232.

bulunmamaktadır. Yüce Allah onlara çeşitli görevler vermiştir. Hiçbiri Allah'a itiraz etmez. Görevini ihmal etmek gibi bir şey melekler için söz konusu değildir. Yaratılışları gereği olarak bütün görevlerini yerine getirmek Allah'a hamd etmek ve ona tesbihte bulunmak kendilerine farzdır. Kimisi ayakta, kimisi rükuda, kimisi de secde halindedir. Münker nekir, hafaza, kiramen kâtibin, hamele-i arş, cennette görevli rıdvan ve cehennemde görevli malik gibi pek çok melek bulunmaktadır.¹⁹³

6. Dört Büyük Melek

“Ve Cebrail ve Mikail ve İsrail ve Azrail

Mukarrebdir, peygamberdir bu dördü hep eminullah”¹⁹⁴

Cebrail melekler âleminin en başında duran ve derece itibariyle hepsinden yüksek olan melektir. Asıl vazifesi Allah ile peygamberler arasında elçilik yapmaktır. Kur'an-ı Kerim'de Ruhul-Emin, Ruhul-Kudüs ya da sadece Cebrail adıyla isimlendirilmiştir. Mikail aleyhisselam da meleklerin peygamberlerindedir. Asıl görevi tabiat halini idare etmek, yağmur, kar, rüzgâr ve diğer olayları düzenlemektir. Emrinde sayısız Melek vardır. İsrail aleyhisselamın görevi ise kıyametin kopacağını duyuran sura üflemek ve mahşer günü insanların yeniden dirilmesi için ikinci kez bu sura üflemektir. Azrail aleyhisselam ölüm meleğidir can almakla görevlidir. Onun emri altında sayısız melekler vardır. Bu vazifesini hakkıyla yerine getirir. İnsanlar ecelleri sona erdiği zaman istemeseler bile Azrail Aleyhisselam'ı karşılarında göreceklerdir.¹⁹⁵

Dünya gelip geçici bir mekân, belli bir süre durduktan sonra ayrılacağımız bir yerdir. Sonradan yaratılan ve imtihan için dünyada hayat sürmesine imkân verilen herkes eceli tamamlandığında ikinci bir hayata başlamak üzere ölecektir. Bütün insanların ruhları cesetlerinden ayrılacak ve cansız bir yaratık halinde mezarlarına girerek diriltilecekleri mahşer gününü bekleyeceklerdir.¹⁹⁶

İnananlar meleklerin varlığına iman etmekle yükümlüdürler. Varlıkları peygamberler ve onlara verilen kitaplar tarafından bildirilmiştir. Melekleri inkâr etmek,

¹⁹³ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 56-57.

¹⁹⁴ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 232.

¹⁹⁵ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 58.

¹⁹⁶ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 116.

bütün peygamberleri ve kitapları inkâr etmek demektir. Bu da caiz olmaz. Onun için meleklerle iman etmek imanın şartlarından birisidir, bizim de dinimizin şartıdır.

3. BÖLÜM - SEMİYYAT

İnsanlar ilk çağlardan bu yana ölüm ve ölümden sonraki hayatı merak etmişlerdir. Çünkü insanlar her canlının öldüğüne şahit olmaktadır. Bu yüzden kendisinin de öleceğini bilen insan, başına neler geleceğini merak eder. Ölüm bir yok oluş mu? Yoksa ölüm yeni bir başlangıç mı? Ölümün bir yok oluş olduğu düşünüldüğünde bu dünyadaki yaşamın hiçbir önemi kalmayacaktır. Öyleyse mantıklı olan ve bu dünyadaki yaşamımızı anlamlandıran seçenek ise ölümden sonra bir hayatın var olmasıdır.¹⁹⁷ İlahi adaletin sağlanması için öldükten sonra dirilmenin olması gerekmektedir. Zira bu dünyada mutlak adalet her zaman sağlanmamaktadır. Her zaman kötüler bu dünyada cezalarını çekmemektedir. İyiler hak ettiği mutluluğa kavuşmamaktadır. Ama insan aklı kötülerin hak ettiği cezayı almasını, iyilerin ise hak ettikleri değere kavuşmasını istemektedir. Öyleyse mutlak adaletin olacağı ve herkesin yaptıklarının karşılığını alacağı bir ahiret hayatı olmalıdır.¹⁹⁸

İşte bu noktada “Ahiret” kavramı devreye girmektedir. Ahiret, kelime anlamına bakıldığında “son” manasına gelmektedir. Bu kavram Kur’an-ı Kerim’de “el-yevm”, “el-yevmü’l-âhir”, “dâr”, “ed-dârü’l-âhire”, “dârü’l-âhire”, “en-neş’etü’l-âhire” isimleriyle toplam 110 yerde zikredilmektedir.¹⁹⁹

Sonradan var olan her şeyin bir ömrü olduğu gibi, bu dünya hayatının da bir sonu vardır. Allah Teala’nın dilediği kadar bu dünya var olacaktır. Hepimiz (yaratılan her şey) belirli bir süre için yaratıldık. Zamanı geldiğinde bu dünya ve üzerindikilerden geriye hiçbir şey kalmayacak ve bu düzen bozulacaktır. Ahiret hayatı işte burada başlayacaktır. Hak dinlerin hepsinde ahiret inancı vardır. Kuran-ı Kerimde ahiret inancı Allah’ın varlığının ve birliğinin tamamlayıcısı olarak bulunmaktadır.²⁰⁰

¹⁹⁷ Selim Özarslan, “Ahiret İnancının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 295.

¹⁹⁸ Emrullah Yüksel, “Mutlak Adaletin Tecelli Edeceği İnancı (Ahiret)”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 18.

¹⁹⁹ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988). 1:543

²⁰⁰ H. Mehmet Soysaldı, “Kur’an-ı Kerime Göre Ahiret İnancı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(1996), 43.

Kelam ilminin temel konularından birisi de ölümden sonraki hayat ve bu hayatın mahiyetidir. İbrâhim Hakkı Erzurûmî de akaid manzumesinde bu konuya yer vermektedir. Konuyla ilgili beyiti şöyledir:

“Bu dünyaya gelen gider ki kalmaz canlı bir kimse

Dahi yevm-i kıyamette eder emvatı ba’s Allah”²⁰¹

İbrâhim Hakkı’nın sözlerinden de anlaşılacağı üzere, bu dünya gelip geçici bir mekândan başka bir şey değildir. Serveti ve şerefi ne olursa olsun herkes ölümü tadacaktır. Sonradan yaratılan her şey ve imtihan için bu dünyada var olan herkes nihayetinde eceli geldiği zaman ikinci bir hayata başlamak üzere ölecektir. Ruhları bedenlerinden ayrıldıktan sonra mezarlarına girerek o muazzam günü bekleyeceklerdir. Dünya hayatı ahiret hayatının bir nevi tarlası konumundadır. Dünya hayatında ebedi kalmak için ölüme çare arayan akılsızlar asla ecelden kurtulamamışlardır. Oysaki ölüm bir son değil tam aksine yeni bir başlangıçtır.²⁰² İnsanlar ikinci ömürlerini birinci ömürlerindeki kazançlarına göre yaşayacaklardır. Öyleyse insana düşen ölüme çare aramak değil, ölümden sonraki hayata hazır olmaktır. Bu da ancak Allah’ın emirlerini yerine getirmekten geçmektedir.

1. Kabir Hayatı

Berzah âlemi olarak ta kitaplarda yerini almış olan kabir hayatı, ölüm ile yeniden diriliş arasında geçen zamanı ifade etmektedir. Kelam âlimlerine göre bu ara dönemi bütün insanlar yaşayacaklardır. Ancak insanların dünya yaşantılarına göre bu hayatta karşılaştıkları durumlar konusunda mezhepler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.²⁰³

Kabir hayatı konusunda Ehl-i Sünnet âlimleri arasında görüş ayrılığı vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, İslam inancına göre kabir hayatı sadece mezara bağlı bir durum değildir. Ölen kişi denizde balıklara yem de olsa, kuşlar tarafından parçalansa da hatta yakılıp kül bile olsa bu kabir hayatını yine de yaşayacaktır. Kabir hayatını yaşaması için illa mezarda olması şart değildir. Esas konuya dönecek olursak İslam

²⁰¹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 235.

²⁰² Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 116-117.

²⁰³ Cüneyt Gökçe, “Berzah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992). 1: 525.

âlimlerinin kabirde insanlara ruhlarının geri verilmesiyle ilgili iki görüşü bulunmaktadır. İlk görüşe göre Allah Teala, ölü kabre konulduktan sonra onu Münker ve Nekir'in sorularına cevap verecek kadar diriltir. Daha sonra "Haşır" zamanına kadar ölünün bedenini oluşturan parçalara acı ve lezzetleri tattırarak bu hayatı devam ettirecektir. İkinci görüşe göre ise cismani haşır olmayana kadar bu çekilen acılar veya verilen lezzetler, nefsi natıkaya aittir. İmam Maturidi azabı iki türlü ele almaktadır. Birincisi, kabirde insanlara gidecekleri yerin gösterilmesiyle verilen acı hissidir. Buna azab-ı arz ismini vermektedir. İkincisi ise cehenneme konulduğu anda bütün bedeniyle tadacağı azaptır. Buna da azab-ı ayn ismini vermektedir.²⁰⁴ Dırar b. Amr, Bişr el-Merisi ve daha birçok Mutezile öncüsü kabir azabını reddetmektedirler. Ancak ilk dönem bilginlerinin eserleri mevcut olmadığından bunu nasıl temellendirdikleri bilinmemektedir.²⁰⁵ Kadı Abdulcebbar kabir azabının hak olduğunu belirtmektedir. Bunun ayetlerle delillendirildiğinden söz etmektedir. Eserinde bunu dört başlıkta uzun uzun savunmaktadır. Bunlar: "1- Onun sübûtu, 2- Sâbit oluş şekli, 3- Vâki olacağı vakit, 4- Faydası" dır.²⁰⁶ Ehl-i sünnet âlimleri Mutezilenin kabir azabını reddettiğini söylemektedirler ancak kadı Abdulcebbar bu görüşün bütün Mutezile'ye ait olmadığını belirtmektedir.²⁰⁷ Eş'ari kabir azabının kesin olduğunu belirtmektedir. Bunu ayet ve hadislerle de delillendirmektedir.²⁰⁸

Konuyla alakalı İbrâhim Hakkı'nın beyitleri şöyledir:

"Kabirde meyyite Münker Nekir dört şey sual eyler

Ki "Rabbim kim, nebin kimdir, nedir dinin ve kıblengah?"

Cevabın verenin cism ile canı zevk eder onda

Şaşıp küffar-ı asiler çeker onda azabullah"²⁰⁹

²⁰⁴ İlyas Çelebi, "Ölüm ve Sonrası", *Kelam El Kitabı*, ed Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları 2016), 631-632.

²⁰⁵ Mehmet Ödemiş, "Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2017), 548

²⁰⁶ Kadı Abdulcebbar, *Şerhul Usûli'l Hamse*, Çev: İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2013 14:2), 662.

²⁰⁷ Ekrem Uysal, "Ehl-i Sünnet Ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı" *Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemli Dergisi* 1.2 (2017), 68-79.

²⁰⁸ Ebu'l Hasan el-Eş'ari, *el-ibane ve usûlü Ehli's Sünnet*, 107.

²⁰⁹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 235.

İnsan öldükten sonra paramparça da olsa, boğulsa, yansa, asılsa, kesilse yani nerede ve ne halde olursa olsun Münker ve Nekir isimli iki melek gelip ona: “Rabbim Kim? Peygamberlerin Kimlerdir? Dinin ve kıblegahın nelerdir?” diye soru soracaklar.²¹⁰

İnsan eceli sona erip kabre konulduğunda, artık berzah âlemi başlamış demektir. Buradaki hayat dünya hayatına benzemeyen sonsuz bir hayattır. Kabir ahiret menzillerinin ilkidir. Müminler için Cennet bahçelerinden bir bahçe, kâfirler için Cehennem çukurlarından bir çukur sayılır. Sorgu ve sual melekleri burada dört soru sorarlar. Sordukları soruya “Rabbim Allah, Peygamberim Hazreti Muhammed (S.A.V.), dinim İslam ve kıblem Kâbe” diye cevap verenler ebedi olarak kurtulmuş olurlar. Cevaplandıramayan veya inkâr edenler ise korkunç bir sıkıntıya düşerler. Kabir hayatı hak ve gerçektir. Münker ve Nekir isimli meleklerin yapacakları sorguları da haktır. Kabir hayatını inkâr etmek caiz değildir.²¹¹

Meleklerin sorularına doğru cevabı verenlerin kabirleri güllük olur. Bununla beraber bu kişiler buldukları yerde rahat ederler.²¹² Bu kişiler, neşeli ve zevkli bir hal alırlar. Kabirleri olabildiğince genişler. Huzur içinde kıyametin kopacağı günü beklerler. Ancak bu sorulara cevap veremeyen asi kullar veya kafirler, Allah’ın azabını hemen tadacaklardır. Pişmanlık, acı ve korku içerisinde başlarına gelecekleri anlayacaklar. Yani manzumeden de anlaşılacağı üzere burada ceza bedenle olacaktır. İnsanlara burada ruhları verilecek ve cezayı hissedeceklerdir.²¹³

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, kabirdeki durumu uykudaki insanın gördüğü rüyaya benzetmektedir. Nitekim uyuyan birisi, uyanırken gördüğü güzellikleri, sevinç ve sağlıkla gördüğü yerleri, rüyasında zevk ile seyrederek. Korku ve zorlukla gördüğü yerlerin ise cefasını çektiğinden, rüyasında bunları zahmetle görür. Bunun gibi kabir hayatında da kişi kendi söz, amel ve ahlakına göre bir mekânda olur. Eğer hayırlı işler yapmışsa, orada cehennem korkusu olmadan cennet makamında oturur. Ama eğer işleri hayırlı değilse, yeri karışık olur. Ne huzurlu olur ne de korkusuz. Sürekli tereddüt halinde elemli bir azap çeker. Eğer çok isyankâr bir kul ise o zaman büyük bir azap içerisinde olur. Çünkü ölünün

²¹⁰ Musacalızade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 68-69.

²¹¹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 112.

²¹² Musacalızade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 69.

²¹³ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 114-115.

lezzetleri ve zahmetleri, canlıların rüyada gördükleri lezzet veya zahmetlere benzer. Şu durumda uyku ve ölüm de birdir.²¹⁴

İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin manzumesi incelendiğinde kabirde çekilecek cezanın bedenle olacağı anlaşılmaktadır. İnsanlara burada ruhları verilecek ve cezayı hissedeceklerdir.²¹⁵ İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin bu konuyla alakalı görüşü Maturidi'ye daha yakın durmaktadır.

2. Kıyamet Alametleri

“Eşratu's Saa” kavramında geçen “eşrat” kelimesi, kelime anlamı “alamet” olan “şerat” kelimesinin çoğuludur. Kavramda geçen “saa” kelimesi ise belli olan vakit anlamındadır. İki kelime bir araya geldiğinde kıyamet alametleri olarak ele alınmaktadır. Hadislerde de bu kavram kullanılmıştır. Ve peygamber efendimiz kıyametin ne zaman kopacağını bilmediğini söylemiştir.²¹⁶

İslam'ın ilk yıllarından beri kıyamete yakın zamanda gerçekleşecek olan olaylar hakkında yorum yapılmıştır. Bu konu Kuran ayetlerine ve hadislere dayandırılmaktadır. Bu konuya özellikle hadis metinlerinde geniş olarak yer verilmiştir. İtikâdi mezhepler örneğin “deccal” ve “mehdi'nin zuhuru” konularını hadislerden hareketle yorumlamaktadırlar. Her mezhep bunu kendi bakış açısına göre yorumlamıştır.²¹⁷

İbrâhim Hakkı konuyu bu beyitlerle aktarmaktadır:

“Ve Peygamber ne kim eşrat-ı saten haber vermiş

İnandım, cümlesin izhar eder vaktinde hem Allah

Çıkar yer dabbesi, deccal ve Ye'cuc ile Me'cuc

Soğar gün mağribden, çün iner gökten o Ruhullah”²¹⁸

²¹⁴ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Duralı Yılmaz, 343.

²¹⁵ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 115.

²¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Kıyamet Alametleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 2002) 25: 522.

²¹⁷ Halil İbrâhim Şimşek, “Kıyâmet Ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 19, (2007), 128

²¹⁸ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 236.

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, kıyamet alametlerinden bahsederken onları ikiye ayırmıştır. Gizli alametler ve açık alametler.²¹⁹ Açık alametleri manzumesinde açıklamaktadır.

İlk beyitten de anlaşılacağı üzere, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in buyurduğu kıyamet alametleri haktır. Zamanı gelince hepsi birer birer gerçekleşecektir.²²⁰ Peygamber efendimiz (S.A.V.) çeşitli hadislerde kıyamet alametlerinde söz etmektedir. Müminlerin de bunlara inanması gerekmektedir. Bu konular gayba dair konular olduğundan, bize bu konuların bildirilmesi mucizedir. Bu sayede Müslümanlar, bu vakitlere ulaşırlarsa nasıl davranmaları gerektiğini öğrenmiş olurlar. Kıyametin tam olarak ne zaman kopacağını ancak Allah bilir. Bundan dolayı her an hazır olmamız gerekmektedir. Çünkü büyük alametlerin gerçekleşeceği o son anda son pişmanlık fayda vermeyecektir.²²¹

Küçük ve büyük alametler gerçekleştikten sonra kıyamet kopacaktır. Hele de on büyük alamet gerçekleşmedikçe kıyamet gerçekleşmeyecektir. Bunlar; Duhan, Dabbetu'l-arz (tuhaf şekilli bir hayvan), güneşin batıdan doğması, Hz. İsa'nın gökten inmesi, Ye'cuc ve Me'cuc'un çıkması, üç husufun gerçekleşmesi, bunlar da biri doğuda, biri batıda, biri de Arap yarımadasındadır. Onuncusu ise Yemen'de ateş çıkmasıdır. Bu ateş mahlukatı mahşere kadar sürükleyecektir.²²² İbrâhim Hakkı manzumesinde bu büyük alametlerden bazılarına değinmektedir. Bunlardan ilki dabbetu'l arz'dır. Diğerleri ise Deccal'dır. Deccal ilahlık iddiasında bulunacak. Ye'cuc ve Me'cuc yeryüzüne dağılacak ve bozgunluk çıkaracak. Manzumede güneşin batıdan doğmasından da söz edilmektedir. Hz. İsa ise gökten inip Peygamber efendimiz (S.A.V.)'in şeriatıyla hakka davet edecektir.²²³

Marifename isimli eserinde de yine büyük alametlere yer vermektedir. Burada sayılarının biraz daha fazla olduğunu anladığımız bu alametler şunlardır:

1. “Deccalin çıkışı.
2. Üç gece üst üste ay tutulması.
3. Üç yıl boyunca yedi iklimde kıtlık olması.

²¹⁹ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Duralı Yılmaz, s. 30.

²²⁰ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 75.

²²¹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 132-133.

²²² Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 76.

²²³ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 132.

4. Büyük bir dumanın her tarafı kaplaması.
5. İsa aleyhisselamın Şam'daki beyaz minare üzerine inip Deccalı öldürerek, Şeriat-ı Muhammediye ile amel etmesi.
6. Resulü Ekrem'in soyundan mehdi çıkıp, kırk yıl adelet üzere gidip Hazreti İsa aleyhisselamı bulması.
7. Dabbet-ül Arz'ın vücuda gelmesi.
8. Ye'cuc Me'cuc'un İskender seddinden çıkarak yedi iklimi istila etmesi.
9. Hazreti İsa aleyhisselamın Mekke-i Mükerrreme'ye gelip buradan ahirete gitmesi; bundan sonra da kabenin yıkılması.
10. Güneşin batıdan doğması ve orada dolanması.”

Gizli alametleri de *Marifetname*'de açıklamaktadır. Bunları şöyle açıklayabiliriz; doğruluk, ahde vefa, muhabbet, hürmet, şefkat, edep, haya, cömertlik, dostluk ve takva gibi özelliklerin azalması. Şeriatın yürürlükten kalkması, mescitlerin çoğalmasına karşın cemaatin azalması, binaların yükselmesi, elbiselerin incelmeye, kadınların ve çocukların hakimiyeti ele geçirmesi, kadınların erkeklere erkeklerin ise kadınlara benzemesi, eş cinselliğin yaygınlaşması, eşyanın bereketinin azalması, akraba ziyaretin kesilmesi, kötülerin hürmet görmesi, iyilerin küçük görülmesi, cariyelerin efendilerini doğurması, kan dökülmesi, ahlaksızlığın yayılması, kabirlerin süslenmesidir. Bunlara kıyametin şartları da denilmektedir.²²⁴

Ehli sünnet kelamcılarının açıkladığına göre, küçük alametler hadislerde geçmektedir. Bu yüzden küçük alametlerde farklılıkların olması doğaldır. Bunlardan bazıları ise şöyledir; Cariyelerin kendi efendilerini doğurmaları, cehaletin yaygınlaşmasıyla ilmin azalması, içkinin tüketiminin artması, zinanın açıkça yapılması, büyük Müslüman ordularının savaşması, işerin ehil olmayanlara verilmesi.²²⁵ Büyük alametlerin bir kısmı açık bir şekilde Kuran-ı Kerimde geçmektedir. Bazıları ise hadislerde geçmektedir. Bunlardan Ye'cuc ve Me'cuc, Dabbetul Arz ve Duhan gibi alametlere Kuran-ı Kerim'de doğrudan değinilmiştir. Güneşin batıdan doğması ve Hazreti İsa'nın inmesi konularına da dolaylı yoldan değinilmiştir. Ayrıca bunların dışında hadislerde geçen bazı büyük alametler ise şöyledir; Deccal, Duman, biri doğu, biri batı,

²²⁴ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Durali Yılmaz, 31.

²²⁵ Çelebi, “Kıyamet”, 485.

biri de Arap yarımadasında olmak üzere üç yerde yer yarılması, Mehdi'nin çıkması ve ayın ikiye bölünmesidir.²²⁶ Kıyamet alametleri konusunda ciddi bir farklılık göze çarpmamaktadır.

3. Kıyamet ve Mahşer

Kıyamet sözcüğü sözlükte “kalkmak, dikip ayakta durulmak” anlamına gelmektedir.²²⁷ “Haşır” kelimesi kıyametin gerçekleşeceği gün insanların yeniden diriltilip bir araya toplanmasını ifade etmektedir. Toplanılan yerin ismine “mahşer” adı verilmektedir.²²⁸ İslam âlimleri kıyametin Kuran’da yer alan isminden yola çıkarak kıyametin nasıl vuku bulacağı konusunda farklı tasvirlerde bulunmuşlardır.²²⁹

“Verirler defter-i a’malini her ademin onda
Kiminin sağ tarafından, kimin soldan maazallah

Hesabıyla kitabı var Huda’nın ruz-i mahşerde
Sorarlar herkesin akval-i ef’alin bi-emrillah”²³⁰

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, kıyamet konusuna hem manzumesinde hem de *Marifetname*’de geniş yer vermektedir. Şimdi bu konulara değineceğiz.

Kıyametin bütün alametlerinden sonra misk gibi temiz bir koku yayılır. Müminler bu tatlı koku ile ruhlarını teslim ederler. Ve bundan sonra Kur’an-ı Kerim’in hükümleri ortadan kalkar. Bütün insanlar cehalet içinde yüz yıl yaşarlar. Bütün bunlardan sonra İsrâfil (A.S.) sura üfurecektir. O anda bütün yaratılanlar kıyamet koştur zannederler. Bundan dolayı hepsi kendinden geçecek. Yer, gök ve yıldızlar sarsıntının etkisiyle düşecekler. İnsanların saçları ve sakalları beyazlar ve hamileler doğururlar. Bu şekilde yine 40 yıl geçecek. Bu süreden sonra Allah’ın emretmesiyle İsrâfil (A.S.) ikinci kez sura

²²⁶ Çelebi, “Kıyamet”, 486-490.

²²⁷ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 2002), 25:517.

²²⁸ Süleyman Toprak, “Haşır” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 1997), 16: 416.

²²⁹ Topaloğlu, “Kıyamet” 517.

²³⁰ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 235.

üfurecektir. Bununla birlikte bütün dağlar düzlenerek havaya uçarlar. Denizlerin suyu kurur, güneşin ve ayın ışığı da gider. Bütün evrende ne kadar yaratık varsa ölürler. Sadece Allah'a yakın olan sekiz melek kalır. Bunlar da; Cebrail, İsrail, Mikail, Rıdvan, Azrail ve aralarında yine İsrail (A.S.)'ın da olduğu arşın taşıyıcılarıdır. Daha sonra Azrail (A.S.) onların da canını aldıktan sonra büyük bir çığlık ile kendi canını da alır. 40 sene böyle devam eder. Sekiz melek Allah Teala tarafından yeniden diriltir. Bütün bedenler yine eski halini aldıktan sonra İsrail (A.S.)'ın sura üçüncü kez üfürmesiyle her can yine kendi bedenini bulur. Bütün peygamberler veliler ve salihler giyinir ve bineklerine binip giderler. Geride kalan bütün varlıklar aç susuz yarı çıplak halde toplanırlar ve ayakta dururlar. Kimi boğazına kadar ter içinde kalır. 700 bin Zebani Cehennemi yeraltından mahşere götürürler ve halkı sararlar. Daha sonra Cenabı Hak insanlarla vasıtasız bir şekilde konuşur ve hesaplarını görürler. Hesap görüldükten sonra Allah hayvanları tekrar toprak eder ve o zaman kafirler hayvanları kısıkanıp keşke biz de toprak olsaydık derler.²³¹

Amellerin yazıldığı defterler mahşerde sahiplerini bulacaklar. Bazılarının defterleri sağ ellerine verilir. Bu mutluluğun işaretidir. Bazılarının defterleri ise soldan verilir. Bu ise felaketin işaretidir. Kitaplarını sağlarından alanlar gayet ferah olurlar. Dehşetli mahşerden mutlu bir şekilde kurtulurlar. Sol taraflarından alanlar ise feryat figan ederler. Zebaniler eşliğinde cehenneme giderler.²³² Amel defterlerinin içeriği konusunda kulların pek bilgisi yoktur. Bizim merak etmemiz gereken de onların neye benzediği değil de onları güzel amellerle doldurmaktır. Bilmeliyiz ki bütün hal ve hareketlerimiz bu deftere kaydedilmektedir. Hatta niyetlerimiz bile bu deftere yazılmaktadır.²³³

Amel defterleri dağıtıldıktan sonra bütün insanlar Allah tarafından hesaba çekilecekler. Kullandıkları sözün, yaptıkları eylemlerin hesabını tek tek Allah'a verecekler.²³⁴ Bu konu Kur'an ve hadislerde açık bir şekilde geçtiğinden, hesaba çekilmeyi inkâr edenler dinden çıkmış olurlar. İnsanların bu hesaptan haberdar olması onlar için bir lütuf sayılır. Çünkü hesaba çekileceğini bilen insan söz ve davranışlarına daha fazla dikkat etme ihtiyacı duyar. İnsanlar bu şekilde ahiretlerini de kurtarmış olurlar. Ancak buna rağmen inkâr edip zulüm edenler ise sadece kendi kuyularını kazmaktadırlar.

²³¹ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, "Marifetname", sad. Turgut Ulusoy, 31-32.

²³² Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 71.

²³³ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 119.

²³⁴ Musacalzade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*, 72.

Kimsenin hakkı kimsede kalmayacak. Hesap ve kitap yüce Allah'ın adaletinin bir göstergesidir. Çünkü Allah, herkesin hakkını kendisine veren ve kimseye zulmetmeyen mabudumuzdur.²³⁵

İbrâhim Hakkı Erzurûmî'ye göre mahşerde Cenab-ı Hak insanlarla vasıtasız bir şekilde konuşur ve hesaplarını görür. Hesap görüldükten sonra Allah hayvanları tekrar toprak eder ve o zaman kâfirler hayvanları kıskanıp keşke biz de toprak olsaydık derler.²³⁶ İmam Eş'ari de Allah'ın görülmesinin caiz olduğunu savunmaktadır. Mutezile kelamcılarının Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğunu söylemeleri üzerine, Eş'ari farklı delillerle bunun mümkün olduğunu kanıtlama yoluna gitmiştir. Örneğin: eğer Allah'ın görülmesi imkânsız olsaydı, günahsız bir peygamber imkânsız bir şeyi Allah'tan dilemezdi. Zira Hz. Musa'nın böyle bir talepte bulunduğu bilinmektedir.²³⁷ Aynı delili İmam Maturidi de kullanmaktadır. O da Hz Musa örneği üzerinden Allah'ın görülmesinin caiz olduğunu savunmaktadır.²³⁸ Ehl-i Sünnet âlimleri bu konuda ittifak etmişlerdir. Kıyamet hesap günüdür. Kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilmez.²³⁹ Bu konuyla ilgili ayetler de gayet açıktır. Konuyla ilgili bazı ayetler şöyledir:

“‘Ne zaman gelip çatacak?’ diye sana kıyamet saatini sorarlar. De ki: ‘Onun hakkındaki bilgi sadece rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır. O (kıyamet), göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır!’ Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: ‘Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.’”²⁴⁰

“Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”²⁴¹

²³⁵ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 121.

²³⁶ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Turgut Ulusoy, 31-32.

²³⁷ Ebu'l Hasan el-Eş'ari, *el-ibane ve usülü Ehli's Sünnet*, 34.

²³⁸ Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, 140.

²³⁹ İlyas Çelebi, “Kıyamet”, *Kelam El Kitabı*, ed Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları 2016), 483.

²⁴⁰ el-A'raf, 7/187.

²⁴¹ el-Lokman, 31/34.

“Ne zaman gelip çatacak?” diye sana kıyameti sorarlar. Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki! Onun hakkındaki nihaî bilgi rabbine aittir. Sen ancak ondan korkanları uyarırsın. Kıyamet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti veya onun kuşluğu kadar kaldıklarını sanırlar.”²⁴²

4. Mizan, Sırat ve Kevser

Mizan kelimesi sözlükte “bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak” anlamına gelmektedir. Terim anlamı ise sorgu zamanında sorumluların sorgu işlemini tamamlayan bir durumu ifade etmektedir.²⁴³

Sırat cennet ile cehennem arasındaki geçişi sağlayacak olan köprüye verilen isimdir.

Kevser kelimesi peygamber efendimize verilen ırmak olarak nitelendirilmiştir. Allah’ın resulüne verilen “nübüvvet, hikmet, ilim, çok sayıda ümmet, tevhid” olarak ta yorumlanmıştır.²⁴⁴

“Ameller Vezn olundukda sıratı geçmemiz haktır

Ve kevserle, sekiz cennet verir müminlere Allah”²⁴⁵

Mahşer günü sevap ve günahların tartıldığı bir mizan kurulması haktır. Bu öylesine hassas bir alettir ki, bu alette en küçük bir yanılma veya hesap hatası olmaz. İyilikleri kötülüklerinden fazla gelenler kurtuluşa erecekler. Kötülükleri ağır gelenler ise kendilerine yazık ettiklerini anlayacaklardır.²⁴⁶ Mizan denilen tartıyı İbrâhim Hakkı Erzurûmî *Marifetname*’de şöyle açıklamaktadır; iki direk üzerine büyük bir terazi kurulur. Direklerin uzunluğu 500 yıllık yol kadardır. Her bir kefesi yeryüzü kadar büyüktür.²⁴⁷

Sırat köprüsünün kıldan İnce ve kılıçtan keskin olduğu söylenmektedir. Uzunluğu ise 3000 yıllık yoldur. Bunun 1000 yılı yokuş iken, 1000 yılı düz, 1000 yılı ise iniştir.

²⁴² el-Naziat, 79/42-46.

²⁴³ Süleyman Toprak, “Mizan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 2005), 30: 211.

²⁴⁴ Mustafa Ertürk, “Mizan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 1997), 16:546.

²⁴⁵ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 235.

²⁴⁶ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 124.

²⁴⁷ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Durali Yılmaz, s. 32.

Mahşer halkı bu köprünün üzerinden geçer. Bu köprü cehennem üzerine kurulmuştur. Kimi şimşek gibi kimi ok gibi geçerken, kimi kötülükleri yüklenmiş olarak yürür. Bazıları cehenneme düşüp yanar.²⁴⁸

Allah Teâla mahşerde Peygamber Efendimiz'e "Kevser" ismini verdiği büyük ve güzel bir havuz bağışlayacaktır. Müminler o suyun içerisinden içecek ve o günün dehşetinden kurtulacaklardır.²⁴⁹ Müminler kevser havuzunda yıkanıp ayıplarından ve kusurlarından kurtulurlar.²⁵⁰ Beyitte sekiz cennetten söz edilmektedir. Bunlar; Me'va, adn, naim, darüsselam, darülhuld, darülmukame, darülkarar, ve firdevstir.²⁵¹

Mizan, mükelleflerin iman ve amellerinin değerlendirilmesini sağlayan şeydir. Ehl-i Sünnet kelmacıları, gayb âlemine ait olan bu gibi nesnelere dünyadakine benzemeyeceğini savunmuşlardır. Ölçme ve değerlendirme dünyada bile çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir.²⁵² İbrâhim Hakkı'nın mizanın özelliği hakkında verdiği bilginin ayrıntılı olması, onun bu konudaki fikrinin biraz farklı olduğunu göstermektedir.

Bir diğer konu ise sırat köprüsü konusudur. Bazı akaid kitapları incelendiğinde bu konunun yine bu şekilde incelendiğini görmekteyiz. Kıldan ince, kılıçtan keskin ifadesine burada da rastlanmaktadır. Buradan geçiş Müslümanların amellerine göre olacaktır. Bazıları şimşek gibi geçerken, bazıları ise rüzgâr gibi geçecekler.²⁵³ Ancak kılıçtan keskin, kıldan ince gibi ifadeler sahih hadis rivayetlerinde yer almamaktadır. Bu şekildeki söylemleri sırat köprüsü geçildiği zaman yaşanacak zorluklar olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.²⁵⁴ İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin sıratın mahiyetine ilişkin çok fazla bilgi vermesi bu konudaki farklılığını göstermektedir.

Kevser konusu Ehl-i Sünnet inancında da aynıdır. Ahirette peygamber efendimize ayrılan kevser, cennetin bütün ırmaklarının kendisinden doğduğu en büyük su kaynağıdır. Bazı rivayetlerde bu havuzun çevresinin incilerle örülmüş kubbelerle sarıldığı, suyunun

²⁴⁸ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, "Marifetname", sad. Turgut Ulusoy, 28.

²⁴⁹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 125.

²⁵⁰ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, "Marifetname", sad. Turgut Ulusoy, s. 29.

²⁵¹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 125.

²⁵² Çelebi, "Ölüm ve Sonrası", 645.

²⁵³ Mehmed Can, *İslam Akaidi (Müslüman Neye Nasıl İnanır)*, (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2013), 150.

²⁵⁴ Çelebi, "Ölüm ve Sonrası", 647.

sütten daha beyaz olduğu, miskten daha hoş kokulu olduğu ve kardan daha soğuk olduğu söylenmektedir.²⁵⁵

5. Cennet, Cehennem ve A'raf

Cennet sözcüğü sözlükte “örtmek, gizlemek” anlamına gelmektedir. Ahirette inananların sonsuza kadar kalacağı yerdir.²⁵⁶

Cehennem kelimesi “derin kuyu; hayırsız, uğursuz” anlamlarına gelmektedir.²⁵⁷

A'raf kelimesi “sur, dağ ve tepenin en yüksek kısmı” anlamına gelen urfun çoğul halidir. Kur'an-ı Kerimin yedinci suresi olan sure de A'raf ismini almıştır.²⁵⁸

“Ve cennetle cehennem var şimdi ehline bakidir

Cehennem yedidir, ehlini yakar daim o narullah”²⁵⁹

Cennet ve cehennem Allah'ın isimlerinden olan “Celil” ve “Cemil” isimlerinin tecellileridir. Allah'ın “Celil” isminin tecellisi cehennemdir. “Cemil” isminin tecellisi ise cennettir. İnsanlar için de “Celal” ve “Cemal” sıfatları vardır. Buna göre eğer insanda “Celal” sıfatı üstün gelirse, bundan doğan kötü sıfatlarla hareket etmiş olur. Bu sıfatın hükmünderken ölürse, tekrar dirilişte yine o sıfat ile haşrolunacağından yeri cehennem olur. Eğer insanda “Cemal” sıfatı üstün gelirse, o zaman bu sıfattan doğan melekse sıfatlarla nitelenmiş olur. Bu durumda bu kişi tekrar dirileceğinde insan suretinde haşrolur ve mekânı da cennet olur. “Celal” sıfatıyla nitelenen insanın özellikleri; alçaklık, haydutluk ve cahilliktir. “Cemal” sıfatıyla nitelenen insanın özellikleri; mutluluk ve cömertliktir. İnsan kalbi çeşitli vesveselerden dolayı bir an bile boş kalmamaktadır. Bu vesveseler ya hayırdır ya da sapıtcıdır. Şer olan vesveseler “celal” sıfatından gelmektedir ve şeytanidir. Hayır olan vesveseler ise cemal sıfatından gelmektedir ve rahmanidir. İnsan seçimlerine göre karşılığını görecektir.²⁶⁰

²⁵⁵ Çelebi, “Ölüm ve Sonrası”, 646.

²⁵⁶ M. Süreya Şahin, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 1997), 7: 374.

²⁵⁷ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 1993), 7: 225.

²⁵⁸ Yusuf Şevki Yılmaz, “A'râf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 1991), 3: 259.

²⁵⁹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 235.

²⁶⁰ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, İpek Yayınları, s. 346.

Cennet ve cehennem varlığı hak olup şu an yaratılmışlardır ve hazırdırlar. İkisi de içine girecek olanları beklemektedirler. Cehennem yedi tabaka halindedir bunlar birbirinin üstüne binmiş şekilde 7 kat halinde durmaktadırlar. İçerisinde akla ve hayale bile gelmeyecek azaplar vardır. Cehenneme Narullah Yani “Allah'ın Ateşi” denilmiştir. Cehennem kafirler ve günahkâr müminler için yaratılmıştır. Burada çok sert yaratılmış olan “Zebani” isimli melekler vardır. Cehennem meleklerinin başındaki meleğin ismi de Malik'tir.²⁶¹ Cehennem yedi tabakası vardır. Bu tabakaların ismi *Marifetname*'de sırasıyla şöyle geçmektedir; Dimka, Celde, Arka, Harba, Mesla, Siccin, Ucba. Ayrıca cehennem yedi ismi vardır. Bunlar: Cehennem, Sair, Sakar, Cahim, Hutame, Leza ve Haviyedir. Cehennem Hz. Muhammed (S.A.V.)'in ümmetinin asileri içindir. Cezası diğerlerinden daha hafiftir. Sair, Hristiyanların yeridir. Sakar, Yahudiler için karartılmış sonsuz bir duraktır. Cahim, mürtedler ve şeytanların yeridir. Hutame, yecüc mecüc ve kafirlerin yeridir. Leza, puta ve ateşe tapan ve sihirbazların yeridir. En dipte olan Haviye ise içerisinde dinsizleri Allah'a ve ahiret gününe inanmayanları, yalancı ve ara bozan kişileri barındırmaktadır. Bunun ateş ve şiddeti hepsinden daha üstündür.²⁶²

Sekiz tane cennet vardır. Her biri birbirinden yüksektir. Birincisi Darülcelal'dir. Burası beyaz incidendir. İkincisi Darüsselam'dır. Burası kırmızı yakuttandır. Üçüncüsü Cennetul Meva'dır. Dördüncüsü Cennetuhuld'tur. Beşincisi Cennetunnaim'dir. Altıncısı Cennetulfırdevs'tir. Yedincisi Cennetulkarar'dır. En yüksek ve sonuncusu ise Adn cennetidir. Burası Mevla'nın görülme yeridir. Cennette denizler vardır. Denizlerin altında yedi kat gök vardır. Cennet halkı cennetten çıkmaz, yaşlanmaz, ölmez, üzülmez, namaz kılmaz, oruç tutmaz ve hastalanmazlar. Müminler sonsuza kadar burada yaşarlar. Bütün cennetlerin bekçisi ve hâkimi şekli insan olan “Rıdvan” isimli bir melektir. Cennette gece ve gündüz yoktur ve cennet asla ışiksiz kalmaz.²⁶³

Cennet ile cehennem arasında kale duvarı gibi yüksek bir sur bulunmaktadır. Yüksekliği 500 yıl mesafededir. Genişliği ise sonsuzdur. Yapısı renkli cevherlerle süslenmiştir. Buraya A'raf denilmektedir. Deliler ve Allah'a şirk koşanların çocukları

²⁶¹ Efe, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*, 128.

²⁶² İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Durali Yılmaz, 27.

²⁶³ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Durali Yılmaz, 17-19.

burada bulunurlar. Buradakiler bazen cehennem halkına bakıp orada olmadıkları için sevinirken, bazen de cennet halkına bakıp orada olmadıkları için üzürlürler.²⁶⁴

Cennet ve cehennem ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de bilgiler vardır. Kur'an-ı Kerim özellikle cennetin tasvirleriyle ilgili çok geniş bilgiler içermektedir.²⁶⁵ İbrâhim Hakkı'ya göre cennet ve cehennemin varlığı hak olup şu an yaratılmışlardır ve hazırdırlar.²⁶⁶ Ehli sünnet âlimleri bunu Kuran-ı Kerim'de geçen ayetlere dayandırmaktadırlar. Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten kovularak dünyaya gönderilmeleri, Hz. Nuh'un suda boğulan kavminin derhal cehenneme atıldığı ayette geçmesi, cennet ve cehennemle ilgili ayetlerde mazi kipinin kullanılması bu örneklerdendir. Miraç hadisesinde Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in cennet ve cehennemi görmesi de bu konuda delil kabul edilebilir.²⁶⁷ Bu sebeple bu konuda farklılık bulunmamaktadır.

İbrâhim Hakkı A'raf'ta deliler ve Allah'a şirk koşanların çocuklarının bulunacağını söylemektedir. Buradakiler bazen cehennem halkına bakıp orada olmadıkları için sevinirken, bazen de cennet halkına bakıp orada olmadıkları için üzürlürler.²⁶⁸ Ehli sünnet kelimcileri A'raf'ta bulunacaklar konusunda farklı görüşler sunmuşlardır. Bu görüşler şöyledir:

- 1) “İyi ve kötü amelleri eşit olan müminler. Bunlar A'raf'ta bir süre bekletildikten sonra Allah'ın lütfuyla cennete girecek olan kişilerdir.
- 2) Ahirette müminler ile kafirleri yüzlerinden tanıyacak olan melekler.
- 3) Cennet ve cehennem ehlini birbirinden ayırarak haklarında şهادette bulunacak olan peygamberler, şehidler ve âlimler gibi yüksek şahsiyetler.
- 4) Müşriklerin bülüğ çağından önce ölen çocukları, ayrıca mecnunlar gibi cennete veya cehenneme girmeyi gerektirecek durumda olmayan kişiler.”²⁶⁹

İbrâhim Hakkı'nın görüşünün dördüncü maddedeki ile aynı olduğu anlaşılmaktadır.

²⁶⁴ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Durali Yılmaz, 33.

²⁶⁵ Çelebi, “Ölüm ve Sonrası”, 648.

²⁶⁶ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Durali Yılmaz, 27.

²⁶⁷ Hasan Hüseyin Tunçbilek, “Cennet ve Cehennem Hala Mevcut mu?”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/7 (2005), 55-57.

²⁶⁸ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, “Marifetname”, sad. Durali Yılmaz, 33.

²⁶⁹ Çelebi, “Ölüm ve Sonrası”, 650.

SONUÇ

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, hayatı, kişiliği ve eserleri açısından oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Onun hayatı incelendiğinde mütevacı bir yaşam tarzı sürdürdüğü görülmektedir. Kendisine “Erzurûmî” lakabı verilmesi onun Erzurum’da doğmasından gelmektedir. Hayatının bir kısmını Erzurum’da bir kısmını da Siirt’in Tillo ilçesinde geçirmiştir. Bu süre zarfında yine ilmini daha da arttırmak için birçok seyahatte bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi saray kütüphanesinde de çalışma imkânı bulduğu İstanbul seyahatidir. İbrâhim Hakkı, babasından sonra kişiliğinin oluşumunda en temel etkiyi, hem babasının hem de kendisinin şeyhi olan İsmail Fakirullah göstermiştir. Zaten şu an kabri Siirt’in Tillo ilçesinde hocasının yanında yer almaktadır.

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, bilgi kaynağı olarak çoğunlukla Kur’an ve sünneti almış ve sık sık ayet ve hadislere yer vermiştir. *Marifetname* isimli eserinde de bunu görmekteyiz. Ayrıca aklın ikna olmasına büyük önem vererek açıklamalarını hep mantık çerçevesinde yapmıştır. Bilgiyi kullanırken yaptığı açıklamaları batı kültürüne dayanarak yapmamıştır. İslami çerçevede açıklamalar yapmaya özen göstermiştir.

Çalışmamızda İbrâhim Hakkı’nın İtikâdi görüşlerini yine onun eserlerinden yola çıkarak açıklamaya çalıştık. Ve bu görüşleri özellikle Mutezile, Eş’ari ve Maturidi olmak üzere bazı mezheplerle kıyasladık. İbrâhim Hakkı Erzurûmî, iman esaslarını ele alırken Allah’ın birliği üzerinde durmaktadır. Ardından Allah’ın sıfatlarını tanıtmaktadır. Ancak hem Allah’ın sıfatları hem de peygamberlerin sıfatları konusunda, klasik kelim usulünden biraz daha farklı tasnif yaptığı anlaşılmaktadır.

İbrâhim Hakkı, Allah’ın subuti sıfatlarını zati sıfatlar başlığı ile ele almıştır. Subuti sıfatlar konusunda Eş’ari ve Maturidi’yi ayıran nokta “tekvin” sıfatıdır. Maturidi bu sıfatı da eklerken, Eş’ari ise “tekvin” sıfatını ayrıca ele almamaktadır. Erzurûmî’nin “halk (tekvin)” sıfatını da eklemesi onun Maturidi anlayışta olduğunu göstermektedir. Manzume’de Allah’ın ne olmadığını anlatan “tenzihi sıfatlar” konusu da yer almaktadır. Bu konuda da sünni görüşte olduğu anlaşılmaktadır.

İbrâhim Hakkı, peygamberlerin sıfatlarını ele alırken “nezafet” diye bir sıfat eklemektedir. Peygamberlerin temiz olması anlamına gelen bu sıfat diğer mezheplerde yer almamaktadır.

İbrâhim Hakkı'nın Ahiret anlayışını incelediğimizde mezhepler arasında bir diğer tartışma konusu olan kabir hayatı konusunu ele aldığı anlaşılmaktadır. Ona göre kabir hayatı mutlaka yaşanacaktır. Kıyamet, Mahşer, Kıyamet Alametleri, Mizan, Sırat, Kevser, Cennet ve Cehennem gibi konularda derinlemesine bilgi vermesi kendisini Maturidi, Mutezile ve Eş'ari'den ayırmıştır. Zira onlar bu konulardaki ayrıntılı bilgilerin gayb-i konular olduğunu ve Allah'tan başka kimsenin bilmeyeceğini ifade etmektedirler. *Marifetname* isimli eserinde İbrâhim Hakkı'nın bu konulara çok sık yer vermesi bunların birebir gerçeği yansıttığı anlamına gelmez. Nitekim konuya ait bu tür ayrıntılı bilgiler herhangi bir kaynağa dayanmamaktadır.

İbrâhim Hakkı, manzumesinde İtikâta Ehl-i Sünnet mezhebine mensup olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda manzumesindeki bilgiler genel itibariyle bu çerçevede olmuştur. Temel İtikâd konularının çoğunu içeren Akaid Manzumesi'ni esas alarak incelediğimiz bu eserde İbrâhim Hakkı'nın amelde Hanefi, İtikâta ise Maturidi olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı döneminde yaşamış olan İbrâhim Hakkı gördüğü ilmi eğitimlerden sonra müstakil eserler ortaya koymuş ve bu eserlerde görüşlerini açıklamıştır. Neticede Eş'ari hocası İsmail Fakirullah'a olan bağlılığına rağmen Maturidiliği tercih etmiş olması dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

Akdemir, Fuat. “Kur’an Bağlamında Peygamberlerin Sıfatları”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8/1 (2018), 52. http://isamveri.org/pdfdrq/D04324/2018_1/2018_1_AKDEMIRF.pdf

Altıntaş, Ramazan. “İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 111-121. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/221969>

Alıcı, Mustafa. ”Şefaât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38:411. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Aytaç, Pakize Pervin. “Erzurumlu İbrâhim Hakkı Düşüncesinde Yer Alan Bazı Metaforlar Üzerine Bir Değerlendirme”. *Halk Bilimi Dergisi* 3/4, 201-216. <https://dergipark.org.tr/mahder/issue/36158/406944>

Bağdatlı İsmail Paşa, “Hediyetü’l-ârifin esmâü’l-müellifin”, Beyrut: Dârü ihyâi’t-türâsi’l-arabî, H.162.

Bebek, Adil. “Kebîre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25:163. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlm-i Kelâm*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1972.

Can, Mehmed. *İslam Akaidi (Müslüman Neye Nasıl İnanır)*. İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2. Basım, 2013.

Cihad Tunç. “Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (1978), 325-342. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/585591>

Çağırıcı, Mustafa. “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44:305-311. Ankara: TDV Yayınları, 1988.

Çağırıcı, Mustafa. Hökelekli, Hayati. “İrade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22:384. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Çağırıcı, Mustafa. Hökelekli, Hayati. “Yaratma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43:331. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Çelebi, İlyas. “Kıyamet”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Çelebi, İlyas. “Ölüm ve Sonrası”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Diclehan, Şakir. “İbrâhim Hakkı ve Felsefesi *İbrâhim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*”. ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak. İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.

Efe, Ahmet. *Erzurumlu İbrâhim Hakkı (K.S) Akaid-i İslamiyye*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 4. Basım, 2015.

Ertürk, Mustafa. “Mizan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16:546. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Erzurumlu, İbrâhim Hakkı. *İman Cevherleri*. Çev: M. Fatih Çakır. İstanbul: Semekand Yayınları, 2013.

Gökçe, Cüneyt. “Berzah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1:525. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Gölcük, Şerafettin & Toprak, Süleyman. *Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi, 2012

Hacı Mahmut Efendi. *Erzurumlu İbrâhim Hakkı Ezrumi'nin Akaid Manzumesi*. İstanbul: Süleymaniye Yazme Eser Kütüphanesi, 1153, 3a-297a. <http://www.yek.gov.tr/>

Harman, Ömer Faruk. “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7:225. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Hüseyin , Tunçbilek. “İlâhî Sıfatların İsbatı, Sayısı, Kısımları ve İsim-Sıfat İlişkisi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/15 (2006), 5-28. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/257519>

İbrâhim Hakkı Erzurûmî. *Marifetname*. Sad. Durali Yılmaz. İstanbul. İpek Dağıtım Yayınları. 1. Basım, 2013.

İbrâhim Hakkı Erzurûmî. *Marifetname, I-VI. Sad.* Turgut Ulusoy. İstanbul: İbrâhim Hakkı Hz. Cami ve Külliyesi Vakfı Yayınları, 1978.

İmam-ı A'zam Ebu Hanife Nu'man İbn-i Sabit, *Fıkhu'l-Ekber*, Çev: Abdolvvahap Öztürk, İstanbul: Şamil Yayıncılık, 2016.

Kahya, Esin. "Erzurumlu İbrâhim Hakkı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (1999), 371-385. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/583873>

Kadı, Abdulcebbar. *Şerhul Usûli'l Hamse*, Çev: İlyas Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Karadaş, Cağfer. "İnsan Fiilleri". *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Karadeniz, Osman. "Ecel ve Ömür". *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Karadeniz, Osman. "Nübüvvet ve Vahiy". *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Kaplan, İbrâhim. "M. İkbâl'in Tevhid Yorumu: Tevhid İnancının Dinamik Yapısı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2007), 83-101. http://isamveri.org/pdfdrq/D02364/2007_1/2007_1_KAPLANI.pdf

Kazar, Mehmet. "Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2001), 333-350. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/30774>

Keskin, Mehmet. *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2013.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Kurbanov, Babek Osmanoğlu. "Rönesans Ruhlu Bir Şahsiyet Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hazretleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2 (1999), 31-39. <http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=TR2016012219>

Memduhoğlu, Adnan. "İbrâhim Hakkı Erzurumî'nin Manzum İlmihali", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2015), 31. <http://adnanmemduhoglu.siirt.edu.tr/wp->

content/uploads/2017/11/İbrâhim-hakki-Erzurûmî-manzum-ilmihal-adnan-memduhoglu.pdf

Musacalızade Mehmed Said, *Cevahiru'l Akaid (Kaside-i İtikâdiyye Şerhi)*. çev: Muhammed Yetim. İstanbul: Sultantepe Yayınları, 1. Basım, 2012.

Ödemiş, Mehmet. , “Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2017), 52. <https://dergipark.org.tr/pub/ksuifd/issue/33363/371261>

Özarslan, Selim. “Ahiret İnancının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 295-307. <https://arastirmax.com/en/publication/firat-universitesi-ilahiyat-fakultesi-dergisi/5/1/ahiret-inancinin-insanin-anlam-arayisina-muspet-katkisi/arid/e3e0fae4-b816-4215-9bc0-033a32f5ad87>

Özerveranlı, M, Sait, “Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29:40. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Özler, Mevlüt. “İlahi İsim ve Sıfatlar”. *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Sezen, Melikşah. *Peygamberlerin Vasıfları ve İsmet Sıfatı*. İstanbul; Gül Yayıncılık, 2019.

Soysaldı, Mehmet. “Kur’an-ı Kerime Göre Ahiret İnancı”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 43-66. <http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=TR2016012219>

Süleyman Uludağ. *Erzurumlu Bir Fikir Adamı İbrâhim Hakkı Erzurûmî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.

Şahin, M. Şahin. “Cennet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7:374. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Şimşek, Selami. *Erzurumlu İbrâhim Hakkı*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 1. Basım, 2016.

Topaloğlu, Bekir. “Marifetname”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1:310-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Topaloğlu, Bekir. “Ecel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/316. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Topaloğlu, Bekir. “Kıyamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25:517. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Toprak, Süleyman. “Haşır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14:416. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Toprak, Süleyman. “Mizan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30:211. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Tunç, Cihat. “Ecel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10:380. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
http://isamveri.org/pdfdrq/D02042/2005_2/2005_2_TUNCBILEKHH.pdf
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin. “Cennet ve Cehennem Hala Mevcut mu?”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2:7 (2005), 53-62.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4170/55062>
- Ünal, Yaşar. “Kelâm İlişkisi Üzerine”. *Dini Araştırmalar* (2012) 15:40, 159.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4477/61720>
- Yaşar, Selahaddin. *Marifetname müellifi Erzurumlu İbrâhim Hakkı*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat Yayıncılık, 1. Basım,2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “İlim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22:108. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Kelam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:196-197. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Kıyamet Alametleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:522. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Nübüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33:279. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Şefaât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:412. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Yeşilyurt, Temel. “Maturidilik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler”. *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Yılmaz, Yusuf Şevki. “A’râf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:412. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Yurdagül, Metin. “Basar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5:101. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Yurdagül, Metin. “Sem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:259. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

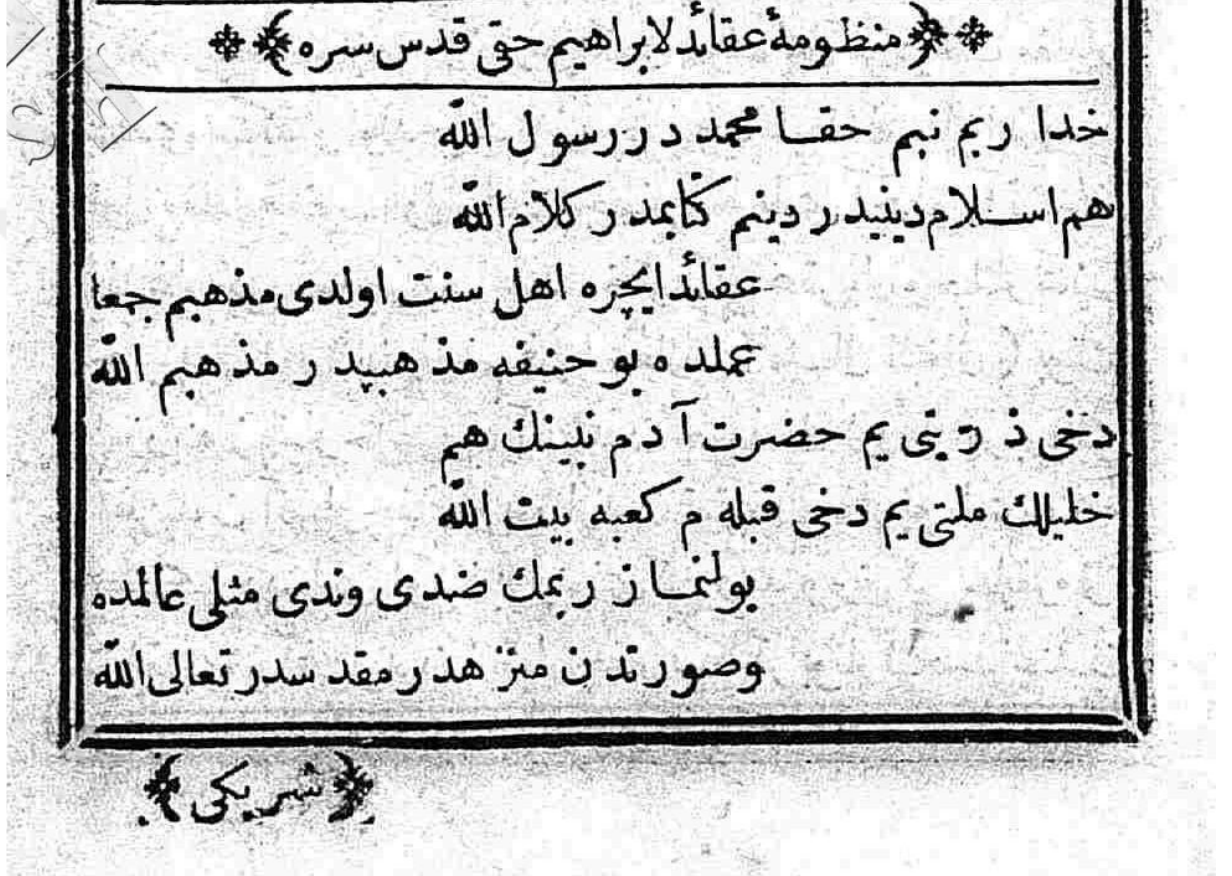
Yüksel, Emrullah. “İslam’da Şefaath Yetkisi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002), 17-31. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/10116>

Yüksel, Emrullah. “Mutlak Adaletin Tecelli Edeceği İnancı (Ahiret)”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001),17-29. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/10095>

EKLER

İBRÂHİM HAKKI ERZURÛMÎ'NİN AKÂİD MANZUMESİ

(HACI MAHMUD EFENDİ)²⁷⁰²⁷⁰ Hacı Mahmut Efendi, *Erzurumlu İbrâhim Hakki Erzurûmî'nin Manzumesi*, 297a, 1153, 3-16

شریکی یوق بریدر طوغمدن داخی ظغور مقدن
 احد در کفوی یوق اخلاص ایچنده ذکر ایدر الله
 نه جسم ونه عر ضد نه متحیر نه جواهر در
 یمز ایچمز زمان یکمز بریدر جمله دن الله
 تبدل دن تغیر دن دخی الوان واشکا لدن
 محقق اول مبرادر بودر سلب صفات الله
 نه کوکلر دمنه برار دمنه صاغ وصول واولک ارتده
 جهتلردن مترهدر که هیچ اولماز مکان الله
 خدا وارد رولی وار لغنه یوق اول و آخر
 ینه اول وار لغی در کندیدن غیری دکل والله
 بو عالم یوغیکن اول واریدی فرد وتک وتنها
 دکلدر کیمسه یه محتاج وهب محتاج غیر الله
 آکا حادث حلول ایتمزوشی واجب اولماز کیم
 هر ایشده حکمتی وارد عبث فعل ایشلر الله
 حلول ایتمز اوزات عبده و هیچ بر فرده ظلم ایتمز
 عبادک اصلحی لازم دکل کیم خلق ایده الله
 آکا بر کیمسه جبرایله برایش ایشلده مز اصلا
 نه کیم کندی مراد ایلر وجوده اول کلور بالله
 انک هر برکالی بی تغیر حاصل اولمشدر
 که یوق قدر منتظر اولنه جق هیچ برکال الله
 صفات باکالیله اودائم متصفدر کیم
 قونقصان صفتلردن بریدر ذو الجلال الله
 سکر در چون صفات ذاتی غلم ایله ارا دتدر
 حیات و قدرت و خلق و بصر و سمع و کلام الله

علم اولد رکه علمه ایر شمز کیمسه نک عقلی
 احاطه ایلمشد رجه بو اشیا بی علم الله
 هرید اولدر دیلیجیدر وهرشی اوزره قادردر
 نه کیم دیلر اولور پیدا علی وفق مراد الله
 سبجیع خیر وشری اول دیلر تقدیر وخلق ایلر
 ولی خیری سور ایجق که سومز شرلی الله
 بصیر اولدر حقیقته که هب اشیا به ناظر در
 ولی کوزدن مترهدر بصردر من صفات الله
 سمیع اولدر ایشیدر هر آوازی سرایله جهری
 مترهدر قولا قدن اول صفتدر انده سمع الله
 متکلمدر اما اول بریدر دلدن آغزدر
 حروف ولفظ و صوتیه دکل وصف کلام الله
 ثبوتیه صفاتی کیم نه عینیدر نه غیریدر
 قدیم و دائم و ذاتیه قائمدر صفات الله
 حقه مکرم عبایدر ملکر یرده کوکلر ده
 عوامندن عوام ناسی افضل ایلمش الله
 یمک ایچمک هم ارککلک دیشیلک یوقدر آنلرده
 حقه هیچ عاصی اولمازلر خطیعدر لر لاهر الله
 و جبرائیل و میکائیل و اسرافیل و عزرائیل
 مقربدر ریمبردر بودوردی هب امین الله
 حقه یوزدرت کابی کیم نیلر اوزره ایتمشدر
 کابدر انلرک دوردی صحف یوزی کلام الله
 زبوری و یردی داوده دخی توراتی موسایه
 وهم انجیلی عیسایه کتورمش جبرائیل بالله

حبيب الله قرآنی کتوردی حاجت اولدجه
 بکرمی اوج ییل ایچنده تمام قطع اولدی وحی الله
 دخی بن انبیا حقنده بلام عصمت و فطنت
 نظافت هم امانت صدق ایله تبلیغ حکم الله
 غدره ذنب و حق و کذب و کتمان و خیانتدن
 مزهدر مبرادر جمیع انبیاء الله
 نبیلر اسمنی بیلک دیدیلر بعضیلر واجب
 بکرمی سکزین بلدردی قرآنده یزه الله
 بری آدم بری ادریس و نوح هود ایله صالح
 هم ابراهیم و اسحاق ایله اسماعیل ذبیح الله
 دخی یعقوب ایله یوسف شعیب و لوط ایله یحیا
 زکریا ایله هارون دخی موسی کلیم الله
 و داود و سلیمان دخی الیاس و ایوبدر
 بریسی البسع دردخی عیسا در اوروچ الله
 برینک اسمی ذوالکفل بری یونس نبیدر هم
 ختامی اول حیب حق محمد در رسول الله
 عزیز لقمان ذوالقرنین اوچنده اختلاف اولش
 که بعضی انبیادر دیرو بعضی دیروی الله
 جمیع انبیانک اولیدر حضرت آدم
 قودن افضل و آخر محمد در حیب الله
 ایکهسنک ارا سننده قتی چوق انبیا کلش
 حسابن کچسه بیلز بلورانی همان الله

رسالات رسل موتیله باطل اولماز اول قطعاً
وافضلدر رملکر جمله سندن انبیاء الله
بزم پیغمبرک احکام شرعی اویله باقیدر
که اهل محشری بوشرعله فصل ایده جک الله
ومعراج نبی حقدرا کا شخصیه مختصدر
جیقوب فوق العالیه حتی کورمشدر حبیب الله
جهان جمله جهانبیله واجزاء وصفاتیله
هم افعال عبادک خیر وشری جمله خلق الله
انک علم و مراد وخلق و تقدیر یله حادثدر
که یوقدر خالق وباری ایکی عالمده غیر الله
عبادک اختیاری وارد در افعالنده جزئیجه
اول افعال اوزره بولمشر ثوابی هم عقاب الله
اول افعالک جیلیدر حقک حب ورضا سیله
قبیخنده بولتمز نه محبت نه رضاء الله
ثواب افضلیدر حقک وعد لیدر عقاب انک
وجوب ایجا بسز حقه بی استحقاق عبد الله
مقارندر بوفعله استطاعت کیم او قدر تدر
بولنسه استطاعت اولنور تکلیف شرع الله
که عبدک کنندی وسعنده نه کیم اولماز آتی اصلاً
اکا دین ایچره تکلیف ایتمامشدر اول رحیم الله
حرام ارزاقدر هر کس پرایچر کنندی رزقن هب
وکیمسه کیمسه نکر رزقن آلوب اکل ایده مز والله
اجل وقتنده میتدر او مقبول واجل بر در
و حال یا سک ایمانی دکل مقبول عند الله

هیولی یوقدر اذهان ایچره برجزء اولدیغی حقد ر
 که اول وصف تجزیدن مبرادر دیر اهل الله
 قبرده مینه منکر و نکیر درت شی سؤال ایلر
 که ربک کیم نبیک کچدر ندر دینک و قبله ک کاه
 جوان ویره نک جانبله جسمی ذوق ایدر آنده
 شاشوب کفار و عاصیلر چکر آنده عذاب الله
 بودن بایه کن کیدر که قالمز جانلی هیچ کیمسه
 دخی یوم قیامتده ایدر امواتی بعث الله
 ویررلر دفتر اعمالی هر آدمک آنده
 کیمینک صاغ الینه کیمینک صولدن معاذ الله
 کابله حسابی وار خدانک روز محشرده
 صوررلر هر کسک افعال واقوالن با امر الله
 کبائرله صغائر اهلنه اول کون شفا عتیر
 ایدرلر انبیا و اهل علم و اولیاء الله
 عملر وزن اولند قد صراطی کچمه مز حقد ر
 و ککوثرله سکز جنت ویرر مؤمنلره الله
 کریمک جنته مؤمنلر آنده چوق بولوب نعمت
 کوررلر شبهه سز آنده نته لکسز جمال الله
 و جنتله جهنم شمندی وار اهلبله باقیدر
 جهنم یدیدر اهلن بقارد ائم او نار الله
 قضایله کلور هر خیر و شر تکرری جنا بندن
 بولور خیر اهلنی د ائم اولور شر اهلنه همراه
 و پیغمبرنه کیم اشراط ساعتدن خبر ویرمش
 ایناندم جمله سن اظهار ایدر وقتنده هم الله

چيقار يردايه سي دجال ويا جوجله ما جوجي
 طوغار کون مغريدن چون اينز کو کدن اوروخ الله
 کيره مؤمني ايمان دن اخراج ايلز داخي
 نه کفره داخل ونه طاعتي حبط اوله عند الله
 او عصيان ايلز اتی مخلد هم جهنمه
 مکرکه اعتقاد ايدنه حلال اتی معاذ الله
 خدا عفو ايلز شرکي والا اندن ادنابي
 ديلديکي قولدن هر کاهي عفو ايدر الله
 کباردن جان جائز عقاب اولق صغاييله
 وبي توبه کيدن جائز کباردن کچه الله
 قبول ايلر دعايي حق تعالی کندي فضاييله
 و حاجات عبادي هم قبول ايلر رؤف الله
 دخی ايمانله اسلام ايکپسي شیء واحد در
 جناب حق دن اول هر نه کتورديسه رسول الله
 قوسن دل ايله تقرير و تصديق ايلدم بالقلب
 پرينه يوقدر انکارم ايناندم شبهه سز والله
 چودين اعمالدن حقا ايناندم بشقه خارچدر
 پس ايمان ازدياد و ناقص اوار حفظ ايدنه الله
 ديمکه ان شاء الله مؤمنم بل مؤمنم حقا
 بومعنی ايله ايمان کسي و مخلوق در الله
 و اما تکرينک کندي قولنه مغرفت کچين
 هدايت قلديغي معنی ايله وهيدر اول تالله
 و ايمان مقلد هم صحیح اولمشد راما که
 اول استدلال عقلي ترک ايله آثم اولور بالله

کرامات ولی حقدرنیسی معجزاتیدر
 کسرآزمدت ایچره جوق مسافه اولیاء الله
 بولورلر وقت حاجتده طعام هم لباس انلر
 بهایم هم جاد انلرله سویلرلر یا ذن الله
 کههی صواوزرند ه مشی ایدرلر وجدو حالته
 هواده کاه اوچارلر خرق ایدر عاداتی الله
 ایر شمز برولی هیچ برنبنک رتبه سنه هم
 ا کا ایرمز که اندن ساقط اوله امر ونهی الله
 و افضل اولیا صدیق اکبر بعده فاروق
 و ذی النوریندن نصکره علیدر اول ولی الله
 بودوردی هم خلافتده بو ترتیب اوزره قائمدر
 بو چاریار دنصکره هم افضل اولیاء الله
 قلان اصحابدر که جمله سنک ذکر ی خیر اولسون
 جمیع آل و اصحاب کرامی سومشم بالله
 عشره مبشره فاطمه و حسن و حسین
 بو امتدن بولاره جننیه نشهد بالله
 و غیر ی کیمسه په عینیه جنتاک دینلر که
 اوغیبه حکم اولور غیبی نه بیلسون کیمسه غیر الله
 و اصحاب کرامک جمله سند نصکره امتدن
 جمیع تابعین اولمشدر افضل اولیاء الله
 امام المسلمین سلطان مسلم حر مکلف هم
 قریشی ظاهر اولمهلر ایدوب تنفیذ حکم الله
 ولی هاشمی معصوم افضل اولوق شرط دکلدر که
 اوفسوق جور ایچون هیچ منعزل اولماز بشرع الله

و بروقا جره او یوب نمازم قیلورم ییسه
 هم انلرک جنازه سی نمازین قیلورم لله
 و خف اوزره حضرده هم سفرده مسج جاژدر
 و مسکر اولیان تمر و عنب صوبی مباح الله
 تصد قله دعا مزدن بولور امواتمز نعمت
 و فضل امکانه اشخاص و ازمان حقیدرای والله
 بلنمز مشرکین اطفالی جننده می ناردده می
 و کفاره کراما کاتبین و یرمش کریم الله
 نه که معد و مدراوشی مرئی عدا اولماز که
 مکون ککائنه بکره رشیدر تعالی الله
 اصابت عین جاژدر و سحر انسانه واقعدر
 بشر عقلندن افضلدر علوم انبیاء الله
 دلیله مجتهد اول باقوب ایلر اصابت حق
 و صکره محکمه باقوب خطاسن عفوایدرا لله
 که حق بردر معیندر و قرآن و حدیث انجیق
 مقدار اولسه ممکن ظاهرینه جل اولور هرگاه
 بو ظاهر دن اول اهل باطنک دعواسی معنایه
 عدول هم نصوصی ردواستخفاف شرع الله
 هم استحللال ذنب و رجعت حقدن بیس همده
 عذابندن امین اولق بو جمله کفردر بالله
 و لفظ کفری طوعیله و کاهن سوزلرین تصدیق
 کفردر لکن انکاری یکیدن توبه در لله
 خدا اوتوز ایکی فرضی عبادینه بیوزمشدر
 قوسن فرض ییلدم بو یغنه آلام بطوع الله

شروطی بشدر اسلامک که توحید و صلوات صوم
 زکات و حج غنیر حقنه فرض ایلمش الله
 نمازک شرطی خارجه اولنرالائی فرض اولمش
 وارکانی ایچنده اولدیله هم الئی فرض الله
 طشنده کی طهارت ستر عورت وقتی بلسکدر
 و آبد ست آلمق و نیت هم استقبال بیت الله
 نماز ایچنده تکبیر و قیام ایله قرائتدر
 رکوع قعدة اخری ایکیشر سجده در الله
 وضوءک فرضی یوز ویدی مر فقیله هم
 باشه مسح ایلبوب آبقاری غسل ایت دیدی الله
 وغسلک فرضی اوجدر مضمضه درهم استنشاق
 اوجنی جمله اعضا سن یومقد رتوبه لله
 تیم ایلمک واجبد ر آبدست ایله غسل ایچون
 صوبولمز سه یا قدرت یوغبسه در بوشرع الله
 انک رکنی ایکی اورمق شروطی بش بری نیت
 صعبدو طاهر و مسح و بری عجز عباد الله
 و صومک فرضی اوج نیتله اکل و نیکی ترک ایتمک
 فجر طوغد قده کون بانجه امسالک اولدی امر الله
 دخی حجک فروضی اوج بری اجرامه کیرمکدر
 بری وقفه جبل اوزره زیارت اولدی بیت الله
 حرامی اعتقاد ایتمک حرام اندن صافمقد ر
 حلالی هم حلال ایتمک بودر جمله به فرض الله
 هب اصحاب کزین و تابعین و مجتهدینک
 نه که وار اهل سنت و الجماعت جمله اهل الله

قونك اعتفادينى يوز اون بيت ايچره ييل حقي
 بودر حق مذهب انجق بونده ثابت ايلسون الله
 اكر بندن كفر عمدا خطاء صادر اولد يسه
 پس اول كفر ك جيعندن بري اولدم لوجه الله
 دخي شرعه مخالفسه اكر اقوال و افعال
 بن انلردن رجوع ايتدم وتبت قربة لله
 نه كه قيلش حبيب الله بزه تبليغ و احكامي
 قبول ايتدم اني آمنت بالله و حكم الله
 دلم اقراريني قلميله تصديق ايلدم جان دن
 سنك حفظكده ايمانم امانت اولسون اي الله

* پند نامه عزمي افندي رحمة الله عليه *

هرايشه قيل بسميله ابتدا
 ذكر ك اولسون دائما خدا
 طا هر اول دائم صلاحى ييشه قيل
 هم عذاب دوزخى اند بيشه قيل
 كاهل اولمه قيل نمازه اهتمام
 طور اوتور اهل صلاح ايله مدام
 استرايسك ارتوره قدر ك خدا
 روز و شب ايله تضرع قيل دعا
 كيمكه كار و ييشه سن عصيان ايدر
 شبهه سز اول رزقنى نقصان ايدر
 ريزه ناني پراقه زير پا
 دوشنى آكوب يسك ويررغنا

سندن اعلانك او كينه كچمه هم
 ايله ادنايه توضع قيل كرم
 باشك التينه قومه شلوار يكي
 او تورر كن صارمه هم دستار يكي
 ديشك ايله كسمه هر كز ريشكي
 طرفلكه اوينامه هم ديشكي
 اياق اوزره كي صاقن طون كچدن
 قيل حذر اوستكده ثوبك ديكمدن
 پوست سيرايله پيازي قيل كرم
 آيق آلتنه براقه ياقه هم
 آستين ودامنه كيم يوز سيلر
 ايكي ياقه سي براولماز اول كيدر
 نان وسر كه گوشت و حلواي تر
 ار تورر حفظي و ذهني پاك ايدر
 نعمته شكر و بلايه صبر قيل
 كيم بولور بوندن جلا مرآت دل
 شكر قيد نعمت موجوده در
 صبر صيد نعمت مفقوده در
 كچسبه قيله ستم ايمه جفا
 دوست ايدنمز مردم آزاری خدا
 شادي دنيايه مسرور اوله هيچ
 التفات شاهه مغرور اوله هيچ
 عمر ك اولسون ديرايسك غايت فزون
 ايله انعام وعطا حد دن فزون

شمع وش خلقه دلك ائمه دراز

روزگي ايله افشای راز

نعمتنه کچسه نك ائمه حسد

قادرایسك قبل حسد بایینی سد

کچسه بی ذم ایلوب قدح ایله

کندیکی هم ایلاره مدح ایله

کچ کچندن این وقت اول کوزله حال

هم یسه فردا غمن فردا به صال

غایت ایله کم نه در دیرسك اگر

کند و عین قورایلك عین ارار

ویردیکی المه مانند بحار

یمه فی ایتدوگی زنبور وار

چوق مزاح ائمه که اول خفت ویر

باقه هم نامحرمه غفلت ویر

ائمه ایکی زن آراسندن کدر

قیله هم اصلشه اصلا نظر

زنلرایله کچکه چوق صحبت قیلور

شاه ایسه کندوی بی حرمت قیلور

لعن و طعن و کذب بهتان ایله

کچسه نك قلبنی ویران ایله

هم قومه خانه کده بیت عنکبوت

ناقص اولور اول زیاده اولد بجه قوت

ادلو آدیله چا غرمه قبل حذر

آه کی و آه کی ای جان پدر

بر عزیزه صور دیلر نسیاندن
 دیدیکم قاچق کک عصباندن
 اشتراکن کوزمه جائز شانه نک
 شانه سینه اورمه ال پیکانه نک
 غیرایله مسواکده یوق اشتراک
 کیم اشارتدر اکالفظ سواک
 یوق دیوب هرکز سویندرمه چراغ
 شمع دودندن اولور مختل دماغ
 اوسپورمه هیچ کیجه چکمه امک
 هم جنبله غم ویرریمک ییمک
 پس خطا در کیجه مرآته نظر
 بالکز بر اوده ده یاتمه قبل حذر
 مورث قلندر نوم کثیر
 کیجه عریان یاتمق ایلرهم فقیر
 آی وکون طوتلسه هم قیلله نظر
 اول نظردر کوزله عین ضرر
 حافل ایسک ایله تنهاسفر
 بالکز کتمکده واردر چوق خطر
 اولسون دیرسک ضمیرکده غبار
 خاک وکله ال یومقدن ال یووار
 ال یوز اوسنینه قومق مذمومدر
 غبغی التنه طوتمق شومدر
 احتراز ایله قومه ویرر الم
 ایق التینه تراشهای قلم

موشك ارتو غيدر ر عالمده سم
 مېش واشتر آره سندن كچمه هم
 كچه پيندار اول تلاوت قبل سحر
 اوقومه سنك مزارى قبل حذر
 چوق جاع و عطر و هم اكشى يمك
 پير ايدر لر آدمى بي ريب و شك
 بورنكه يا پشمه چوق و پرر ملال
 هم خلل در هر چو پي ايممه اخلاص
 ما حصل بود رطوتارسك كوش جان
 ايد ه يم حكيم مدارنى پيلان
 اهل شريع آنى كه مستقيم كورد
 طبع پاك اول نسنه دن نفرت قبلور
 ممكن اولدوغنجمه ايله اجتناب
 سوز بودر والله اعلم بالصواب

بحمد ه تعالى اشبو مفتاح الجنه نام علم حال معارف اشتمالك طبع
 و تمثلى ظل آله عالمناه * السلطان عبدالمجيد خان * حضرت تارينك
 زمان آسایشلرنده طبعخانه عامره ناظرى محمد سعيدك
 معرفتيله بيك ايكيوز التمش درت سنه سنى
 شوال مكرك او اخر نده حسن
 ختام بولمشدر

م

SULEYMANIYE G. KUTUPHAN SI	
Kismi	Haci Mahmut Ef.
Yeni Kayıt No	64063
Eski Kayıt No	1153
Tasnif No	297.3

269

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Evin AKDEMİR
Doğum Yeri ve Tarihi	Eruh-1992
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Dicle Üniversitesi
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Millî Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	evinidrisakdemir@gmail.com
Tarih	